

Vikerkaar

7/ 1992

Heine «Eeslid-valijad»; Tõnu Õnnepalu ja Jüri Kaldmaa uut luulet; «Kiri Aurelianale» ja Agu Tammeveski jutt; Sering Unduski sõnade sigivusest; Konrád haritlaste võimust Euroopas; Kundera, meie ning Lacan; Eesti neutraliteet ja Talvesõda; DIXI; Krulli, Varraku, Väljataga rabav yaatenurk; kiri Hollandist; Mari Roosvalti kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri

Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Juuli 1992. Nr 7

Sisukord

Heinrich Heine *Eeslid-valijad* 1
Tõnu Õnnepalu *Luulet* 4
Kerttu Rakke *Kiri Aurelianale* 10
Agu Tammeveski *Viimane aeg* 15
Jüri Kaldmaa *Luulet* 21
Vappu Vabar *Must lagi* 24
Paula Sering *Salaja sigiv sõna* 25
Hasso Krull *Poststrukturealistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 30
György Konrád *Kõrgeli poodiumilt* 33
Kalev Kesküla *Kundera ja meie* 45
Maire Jaanus *Kundera ja Lacan* 53
Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne* 65
Magnus Ilmjärv *Eesti neutraliteet ja vabatahtlikud Talvesõjas* 71
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 78

DIXI

Jaán J. Leppik *Synkretismist ja kultuurist* 81

Vaatenurk

Hasso Krull *Mic contract of a crazy mother-fucker: Kaplinski räppimas* 82
Toomas Varrak *Sotsiaalse turumajanduse teooria ja praktika* 88
Märi Väljataga *Mõned mõtted F. U. Facki brošüüri juurde* 89

Kaleidoskoop

Marianne Vogel *Uutest asjadest* 92

Lahtisi lehti

Narva-Jõesuu 94
Toimetusele saabus kirjandust 96

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: Loit Jõekalda.

Esikaanel: Mari Roosvalt.

Tagakaanel: Mari Roosvalt.

HEINRICH HEINE

Eeslid-valijad

Saksa keelest tõlkinud August Sang

Kui priiusest viimaks isu sai täis,
siis vabariik loomade soole
ei meeldinud enam — neil tahtmine käis
absoluutse monarhia poole.

Ju olidki kuningat valimas koos
kõik neljajalgsete liigid.
Parteidel võitlus käis täies hoos
ja hirmsasti keesid intriigid.

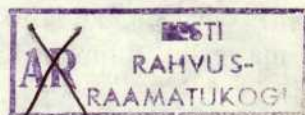
Võim oli eeslite komitees
vanameelsete fraktsioonil.
Must-puna-kuld täht säras otsa ees
neil pikkade kõrvade foonil.

Oli hobune kandidaat teisel parteil,
kuid häält nemad tõsta ei julgend —
hirm vana-pikk-kõrvade kisa ees neil
nii kõikidel suu oli sulgend.

Kui üks siiski teistele sisendas,
et hea oleks valida hobust,
hall vana-pikk-kõrv kisendas:
«Ärge väljagi tehke sest tobust!

Sa reetur! Su kujugi silmale
halb näha on, jumala pärast!
Ei toonud eesel sind ilmaile —
sa sündisid prantsuse märast.

Näe, otsekui seebral sul küljel on joon,
sa polegi eesel, vaid seebra.

Ka tundub nasaalne su hääletoon.
Kas pole su sünnimaa Heebrea?

Ja kui sina eesel ehk oledki, tea,
siis oled sa hingetu, vilu,
hall mõistuse-eesel, kes kalliks ei pea
eesliloomuse müstilist ilu.

Kuid minus, te isegi arvake,
see elab nii päeval kui öösel.
Mu sabas ka viimane karvake
võib tõendada: eesel mis eesel!

On saksa mullas mu sugupuu juur,
on ehtne mu eesellikkus.
Mul on minu isade taimenatuur,
truualamlik tunderikkus.

Ei olnud nad kahtlased galanteriis,
patust peenust ei ajanud taga,
vaid igatiüks kottisid veskile viis,
virk, viisakas, vooruslik, vaga.

Me isad — ei, surnud ei ole nad!
Hauda jätsid nad kondid ja naha,
kuid hinged — need ülevalt vaatavad
me peale nüüd mõnuga maha.

Esi-eeslid! Ei kustu te glooria!
Me elule andsite suuna.
Teie eeskujul veskile voorida
ikka töotan ma kohusetruuna.

Mis õnn — olla eesel! Ei harjuda
saa sellega — nutt tõuseb silma.
Ma tahaksin katuselt karjuda:
ma eeslina tuln maailma.

Mu isa — täis uhkust end nimetas
eht saksa eesliks tema.

Saksa eesliipimaga imetas,
suureks eesliks mind kasvatas ema.

Esi-eeslite eeskujul vagane
truualamlik eesel sai must.
Jään eesliks ja iial ei tagane
heast, vanast eeslivaimust.

Ja kuna me eeslid, siis vajame,
et hea oleks eeslite hõimul,
ja eesliriigi me rajame,
kus ainult eeslid on võimul.

Kõik oleme eeslid! Ii-aa, ii-aa!
Ei hobuste ikkega lepi!
Maha hobused! Eesel — hurraa, hurraa! —
saab krooni ja valitsuskepi.»

Nii rääkis patrioot ja siis
kõik kiitust kuulda lasid.
Neil oli rahvuslik mõtteviis,
nad kapju müdistasid.

Keegi tammepärjagi riputas
ta kaela. Kesk hõiskavat summa
hända kõnemees vastuseks liputas
täis tänu ja liigutust tumma.

TÕNU ÕNNEPALU

SUURE NÄDALA ILMUTUSED JA TUNNISTUSED

L.A-le

I

Aukiitus

(Jeesus on varastanud eesli
teinud taltsaks noore eeslisälu.
Teda tervitavad seitse inglit
puhudes kuldpasunaid ja hõisates hoosianna)

Ja esimene ingel on rahvahulk
kes hõljutab väljadelt lõigatud oksi
ja haiseb metsikust küüslaugust ja higist
ja himustab kangelaste piinarikast surma
ja kiidab mõrtsukat Jehoova Jumalat
ja hõiskab suure häälega!

Ja teine ingel on viigipuu alles äraneedmata sahin
Siioni kevadtuules mis sosistab
hoosianna Taaveti pojale hoosianna kõrges!
Ja kolmas ingel on Pilaatus
kes külitab asehaldurimaja varjurikkal terrassil
ja rõhitseb ja suhu tuleb paha maitse
ja maos torgib
ja see kevad on siin jälle liiga varajane ja kuum
ja siis ta haigutab suu pärani
ja kaks vähemat inglit kannavad Pilaatuse haigutuse
kõrgele aujärje ette
ja vaata: see on ettekuulutus Ajaloost!

Ja neljas ingel on eesli kaeblik kisa!

Ja viies ingel on üks noormees
kes pole veel eluski ühtegi mõtet mõelnud
sest tema uhke pea on valgest Carrara marmorist
ja vaata nüüd kõnnib ta eeslisälu ja ratsaniku järel

klassikaline suu poikvel
jalatallad vaevalt puudutamas
teele laotatud palmioksi
nii nõtked ja kerged suurest aukiitusest!

Ja kuues ingel on eesli sõnnik
kuhu kõik jüngrid ja järelkäijad ja naised
kohusetruult sisse astuvad
välja arvatud juba mainitud viies ingel
sest tema ilusad silmad ei märka midagi!
Ja seitsmes ingel on surmaingel
kes vihub tantsu rahvahulga seas ja templi treppidel
ja kullast võrud kõlisevad tema pahkluude ümber
ja ta tõstab üles päikese poole oma mustad tiivad
ja keerutab ja röögib:
Hoosianna! Hoosianna kõrges!

Ja kaheksas ingel jäi rongist maha
ja tahab telegrammi saata
aga talle öeldakse
et telegraafi pole veel leiutatud
ja ta nutab kibedasti
tühjas vaksalis kella all.

II

Viigipuu needmine

(Kaluri märkmed)

Esmaspäev, 13. aprill.
Paks udu vesikaarest.
Tuul SW, nõrk.
Kala pole.
Mere ääres metsas võõras mees.
Jälgisin puude vahelt.
Otsis mulluseid leesikaid.
Pistis suhu.
Lääged marjad, jahused, ei aita süüia.
Istus maha ja nuttis.
Siis kargas püsti ja needis hirmsa häälega.
Leesikad löid hõõguma nagu tules.
Siis polnud jälle muud kui udu
justkui suits.

III

Kevadelaul

Hea on hulkuda koos sõpradega Betaania teel
kevadajal üle kungasmaade
surmaaimus nagu piparmündikomm keele all
ja puude pungad kuulutamas suve
nõnda kui lehviv tuul kuulutab
tulevase aja viletsust ja suurust.

Hea on kui külmad veed voolavad nüüd üle surnute
ja Laatsarus ei haise enam
sest vaata linnud ruttavad oma nägemata teedel väga
ja kisendavad suure häälega
kiites ja ülistades Jehoovat
nõnda kui igaüks kellel on eluõhku!

IV

Unenägu

Öösel kui ma imagan Õlimäel tähtede all. . .
(Nad arvavad et ma palvetan aga mina näen und ühest päevast
ja isa ei leia mind sealt üles ega saa minuga sõidelda)

Ma jutustan teile nüüd oma unenäo:
ma olen metroojaamas see on Bonne Nouvelle
hästi riidetatud pikka kasvu neeger loeb rongi oodates
Le Monde'i vaatan tema hiigelsuurt kuldsõrmust siis ta
on alasti ja rongi tuul puhub ajalehe laiali nii et see
katab terve valge taeva me oleme maanteel see on hea ja
kiire auto seda juhib üks keerub ma panen käe talle
kuklale müristab me võime lennukist maha jääda isa
muretseb ma jooksen mööda lennujaama väga pikka halli mu
jalad on pehmed kohver on raske nad uurivad mu Iisraeli
passi ma higistan ja kardan mind suletakse poolpimedasse
katedraali ma näen oma pilti aga ma pole kindel minu
juurde tuleb üks krimpsus vanaeit ja pistab mulle pihku
väikese kuivatatud ploomi ma küsin miks

Pärandidomp

Minu sõnad on läbipaistvad ja kauged nagu päev
 mis rüütab kevadisi lagedaid
 nad sulavad teie keele peal nagu jää
 nad on nähtamatu gaasituli: neis kõrbeeb aeg

Minu veri on tume ja külm
 nagu aprilliöö täna seal müüride taga
 ta teeb teid purju

Minu verd joovad ajastute ajastud
 ja ajastute ajastud on purjus minu verest

Minu keha: minu käed jalad ja kõht juuksed mu selg ja
 seljavagu abaluud tagumik kube munad peenis sõrmed ja
 varbad jalatallad pea silmad suu nina kõrvad küüned
 rääkimata sisemusest lihast soontest kontidest kopsudest
 maksast südamest neerudest soolikatest kelmetest kõõlustest
 närvidest ajast

Maitske mu keha! Seda lääget hapnemata leiba —
 ta teeb teid näljaseks

See on minu keha nälg
 mille käes visklevad teie sisikonnad ajastute otsani!
 (Kui ma pesin teie jalgu kui ma neid kuivatasin
 ja huultega puudutasin
 nad olid nii vaesed ja rumalad teie jalad
 täpselt nagu minu jalad mis homme ära antakse teie eest)

Ja nüüd vaadake:
 ma löön surnuaia väravad laiali lahti!
 Vaadake hoolega.
 Mitte kedagi ei tule sisse ega lähe välja!
 Mitte kedagi.
 Üks linnuke siristab kuskil.

Ja kevadõhku lõputult kevadõhku

VI

Hukkamine

(Tütarlapse päevaraamatust)

Reede

Öösel on lund sadanud

Kevad oleks nagu kuhugi kadunud

Kõik on nii valge ja kurb

Mu hing külmetab

Lõikasin ajalehest välja kurjategija pildi

Seal all seisis: kohtuotsus viiakse täide

Ta on nii ilus

Kuulsin eile ühte laulu, mulle jäid meelde sõnad

I cannot follow you my love, you cannot follow me

Leevikesed tulevad aeda. Kaks. . . Kolm. . .

Isa ütleb, et nad on kahjurid

närivad õunapuude pungad ära

Aga mina seda ei usu

Mina usun, et

VII

Vaikne laupäev

Kallis unustus

Jälle klopitakse vaipu

hommik otsa, kõlavalt

Olnud, möödaläinud asjade tolm

muudab õhulised vaated ähmaseks, unistavaks

Tolm: midagi pole parata, midagi pole kunagi

parata olnud

Suur laisk veteavarus heljutab valgust

surnud ja elavaid vetikaid õli plastikpudelit

midagi alles mõeldamatut

sõnu

nagu «auhiilgus»

Randumissillal luitunud puul konutavad inglid reas

pead tiiva all

Halleluuja!

(Väike ülestõusmismüsteerium, tantsida
mererannas lihavõtteöösel
Muusika: tango.)

Kuu, mürgine, ümar
äratab kalu
suudleb neid ja sosistab:

Tõuske koelmutelt ja vaadake oma tapetud Issandat!
Ärge kartke mitte! — Ta nagu magaks —
nii vagune — seal — silmapiiril —
lumivalge — veretu — karvased jalad
jahedates hinnalistes linades —
pisaratega pestud unistustest — hästilõhnav!

Kalad vähkrevad meri kõigub
kalade unenäod värisevad hirmust ja ihast
mari saab viljastatud.

Ja vaata:
külmast sügavusest heidetakse välja, liivale
talvise laevahuku kahvatu ohver
madrus lendavalt hollandlaselt
pondumata ja ilus, Maarja nimi huulil

Kuu tuleb alistunult punastades tema kaissu
nööbib lahti tema kuuenööbid — seitse tötust —
seitse närbumatut roosi —
ja tema reetlikult liibuvad madrusepüksid.

(Mõlemad ära, mereäärsesse männikusse.)

Koidikul — halleluuja! —
volksab surnud rebane jälgi jätmata
üle olematu aprillilume, krobada ja kõva.
Mets lõõmab.
Jumala palgel õhetab entusiasm
Isa silmis kilab palavikuline auhiilgus

Aga Jumala selja taga, Isa teadmata
tõuseb merest kuiv päike
klassikalised laud poolkinni, harmooniline ja julm
valmis läbistama maailma, kohe
oma jäiga, särava armastusega.

KERTTU RAKKE

KIRI AURELIANALE

Birgit tiristas Marleeni ukse taga. Awama tuli Marleen ise. Kes siis veel.
Tööaeg ju.

«Tule sisse.»

Birgit wõttis oma pikad saapad jalast & tagi seljast ning järgnes Marleenile, kes wärwises wormis keset tuba seisma oli jäänud. Tema kõrwal oli hunnik kaltse & wärwipotte & weidi eemal, akna all molbert. Marleen joonistas wahel. Tal polnud kyll mingit sellealast haridust, aga ta pilte osteti. Sissetuleku mõttes oli see tähtis.

«Mis, sa joonistad midagi wõi.»

«Juhtus jah nii.»

«Myygiks, jah?»

«Ei, mul tuli yx mõte.»

Birgit astus lähemale. Tema meelest olex pilt wõinud walmiski olla, aga ju siis ei olnud, muidu polex Marleen teda wahtinud.

«Ma tulin siis walel ajal.»

«Ei, mix, ma peaxingi pisut puhkama. Joox midagi.»

«Mida, napsu wõi.»

«Wõib ka napsu.»

«Kui sul on.»

Marleen läx kapi juurde & wõttis sealt pudeli maasikalikööri.

«Tee lahti,» ulatas ta selle Birgitile.

Birgit wõttis pudeli & istus toanurka nurgadiiwanile. Laual oli nuga & Birgit hakkas sellega pudelikorki lahti kangutama. Marleen maandus tema kõrwale kahe pokaaliga.

«Sa tööl ei olegi,» nentis ta.

«Meil pole praegu materjali. Kõigile anti palgata puhkust.»

«Nõme ju.»
 «Loomulikult. Pyya siis elada.»
 Marleen walas likööri klaasidesse. See mulxus mõnusalt.
 «Sul peax ju ikka midagi teha olema, paberiwärki wõi nii.»
 «Isegi seda pole. Õnneks saadawad nad mind warsti komanderingusse;
 kui puhkus wenib, siis komanderingu peawad nad ikka wälja maxma.»
 «Mis komandering, see, millest sa yxkord rääkisid wõi.»
 «Nojah. Sellepärast ma tegelikult sinu juurde tulingi.»
 «Sa wajad transporti. Kahjux ei saa aidata, eile sõitsin tsommis peaga ta-
 gatule sodix.»
 «Ei. Mitte autot.»
 «Mida siis.» Marleen tõstis pokaali & võttis lonxu. Birgit järgis tema ees-
 kuju. Marleen oli suur liköörisõber, tema tõttu oli Birgitki wiimasel ajal
 šampusele likööre eelistama hakanud.
 «Mäletad, ma rääkisin sulle, et mul on seal linnas yx kunagine sõbrants.
 Kax aastat tagasi olime koos malewas. Ma pole teda sellest ajast saadik näi-
 nud, aga tead, tolle linna hotell on alla igasugust arwestust, & tead, mis ma
 mõtlesin.»
 Marleen seedis hetke Birgiti segast juttu.
 «Noh.»
 «Ma mõtlesin, et kirjutan talle & soowin öömaja.»
 «No kirjuta siis.»
 «Häh. Sa tead ju, missugune mu kirjutamisoskus on. Ma tahan, et sa aita-
 xid mul selle ära kirjutada.»
 «Mul on juba siiber su kirjawahetusest.»
 «Ei, ausalt, see kiri aita ära kirjutada, siis ma rohkem sind ei sega.»
 «Ma olen sellist juttu juba kuulnud.»
 Marleen õngitses taskust suitsupaki, võttis oma käekotist walgumihkli &
 ulatas selle Marleenile.
 «Sa ei suitsetagi wõi,» kysis Marleen suitsu syydates.
 «Ma ei tea. Praegu nagu ei hooli.»
 «Aga pärast enam ei ole.»
 «Mul on endal ka pool pakki.»
 «Rikas tydruk siis.»
 «Ära mõnita. Kuule, mis saab siis.»
 «Millest.»
 «No kas sa aitad mul kirjutada wõi ei.»
 «Wale sõna oli,» tõstis Marleen pokaali hoidwa käe sõrme püsti.
 «Missugune.»
 «Et kas ma aitan.»
 «No mis ma siis pidin ytlema.»
 «Et ma dikteerix.»
 «Sa oled jube.»
 «Wastik tropp, on ju.»
 «Peaaegu.»
 «& sina tahad, et sihukene kirjutax su sõbrannale kirja. Kuule, ma ei tun-
 negi teda. Niipalju ainult tean, kuipalju sa mulle rääkinud oled.»
 «Sellest peax piisama.»

«Sa wist läxid temaga koguni tylli.»
 «Ma lõin talt kuti yle.»
 «& sa tahad talle weel kylla minna?»
 «Nojah. Ma mõtlesin nii.»
 «Anna andex, aga mina kyll ei kirjutax.»
 «Kirjutame ikka.»
 «& sa mõtledki kohe nii kirjutada, et tere, mina siin, andke öömaja prii?»
 «Ei, ma mõtlesin, et kirjutax kõigepealt, et jube igaw on & et ta tuli mulle meelde & kysiks, et mis ta teeb & kui ta sellele kirjale wastab, siis järgmises kirjas kysin, kas ta saab mulle öömaja anda.»
 «Wapustaw sõjaplaan. Kummardun maani.»
 «Mis sellel plaanil siis wiga on.»
 «Ta lihtsalt ei kirjuta sulle wastu & kõik.»
 «Kyll ta kirjutab, nagunii on ta juba kõik unustanud. Pealegi polnud tal see kutt ainuke.»
 «Kui sul tõesti midagi muud teha ei ole.»
 Marleen tõusis & jalutas, pokaal yhes & suits teises käes, akna alla. Ta ei heitnud yhtegi pilku molbertil seiswale pildile, ta waatas lihtsalt niisama aknast wälja. Puud hakkasid paljax minema & waresepesad tulid aina rohkem nähtawale. Wareseid endid aga polnud yldse näha. Kas ka waresed lõunasse lendawad, seda Marleen ei teadnud.
 «Mis sa näed seal,» kysis Birgit.
 «Niisama. Midagi.»
 «Sa tahad joonistama hakata wõi.»
 «Ei, sa ajasid mul nagunii mõtted sassi.»
 Birgit ei öelnud midagi.
 «Mis ta nimi on,» kysis Marleen.
 «Kelle?»
 «Sinu sõbrantsi.»
 «Aureliana.»
 «Misasi? Aureliana?»
 «Jah.»
 «Õudne. Mis nimi.»
 «Sobib talle. Wälimuselt pole tal wigagi, ajudelt on tõesti yx aureliana.»
 «No hakkame siis peale. Sul paberit & pliatsit on?» Birgit soris käekotis.
 «Olemas,» ytles.
 «No kirjuta siis: «Tere, kallis Aureliana.»»
 «Mis kuradi «kallis.»»
 «Kirjuta siis «armas Aureliana». Läheb tõesti paremini.»
 «Mix ma yldse midagi taolist peax kirjutama.»
 «Et sydamesse lähex. Sa pole teda ju kax aastat näinud. See olgu wõi wabandusex.»
 «Häh, wabandama ei peagi. Wõi kui, siis kirja sees.»
 «Ah, pealkirja paned ise. «Tere» on ka totter sõna. Mis edasi?»
 «Noh, et ta tuli mulle meelde.»
 «& et igaw on?»
 «Jah.»
 «Kirjuta siis: «Tänu suurepärasele igawustundele & ylitugevale soowile

end kellegi silmis rehabiliteerida meenusid mulle sina, haarasin sule & paberri järele & juba langewadki robinal read. . . »»

«Mine persse.»

«No kas see oli siis halb algus wõi.»

«Talle ei saa niimoodi.»

«No kirjuta siis: «Tsau, mis teed. Mul on igaw. Kas sul on ka. Mis sa arwad sellest kutist, kelle ma sult yle lõin.»»

«Marleen, palun. No ära lollita, ausalt.»

«Tead, mul on pea tyhi.»

«Proovi, noh.» Birgit wõttis pakist suitsu & syytas selle. «Mul on tõesti wäga waja, muidu ma polex ju tulnudki.»

Marleen tuli akna juurest lauale lähemale & silmitses pisikest paberit Birgiti käes.

«Sa niisugusele paberile kirjutadki wõi.»

«Praegu jah. Pärast kodus kirjutatan ymber.»

«No laseme siis edasi.»

«Kust edasi, ma pole midagi kirjutanudki.»

Marleen kissitas oma lyhinägelikke silmi.

«Ei ole wist jah. Teeme siis traditsiooniliselt à la «kuidas sina elad, mina elan hästi.»»

«Mis, sa pead mind lollix wõi.»

«Ei, mix.»

«Ole palun hea, mõtle midagi normaalset wälja.»

«No alusta nii: «Kindlasti Sa imestad selle yle, et mina sulle kirjutatan, aga kuna mul tuli tuju weidi mälus sobrada, siis meenusid mulle ka sina & mul tekkis tahtmine sulle kirjutada, et teada saada, kuidas sa elad.»»

«Oot, kuidas see oli.»

Marleen kordas. Birgit kirjutas kõik yles.

«No weel,» ytles ta.

Marleen mõtles. See oli tema meelest ajuwaba yritus.

«No kirjutame, et ma olen talle päris tihti mõelnud,» ytles Birgit.

«Hästi. Kirjuta siis: «Mõtlen, aina mõtlen sinust. Juba on padi märg & silmad tuhmunud pisaraist. . . »»

«Sa oled segi wõi.»

«Kas sa ei mäleta seda lugu? Pubekaeas oli mul taolisi terve ladu. Aga mis sa sellest mõtlemisest ikka kirjutad.»

«No mõtle siis wälja, midagi sellel teemal, et kuidas ta elab.»

««Kus oled jäänud, ma ootan sind, ei tea, mis on sust saanud, mis teid sa käid. . . »»

«« . . . kust otsida.» Marleen, sa oled lihtsalt nyri.»

«Noh, siis nii: «Kax aastat tagasi olid sa weel wallaline. Ega sa juhuslikult mehele pole läinud? Mina elan endiselt. Igawlen. Praegu sajab wihma & see syvendab igawust weelgi.»»

«Oota weidi.» Birgit kirjutas kiiresti.

«Noh, said kirja? Edasi,» dikteeris Marleen. ««Ma muidugi ei usu, et sa mulle kirjutad, meil oli ju omal ajal mõningaid ebameeldiwusi, aga loodan, et oled need unustanud.» Sa olexid nagu kiirkirja kursustel käinud,» nentis ta Birgiti tegewust jälgides. Birgit noogutas, ilma et olex kätt seisma jätanud.

«Wäga hea,» ytles ta hetke pärast. «Aga nyid midagi niisugust, et mix ma just talle kirjutasin, kui mul igaw on.»

«Sellest ju sai. Päril alguses.»

«Noh, aga mul olex ju teisi ka, kellele mõelda.»

«Aa. Sa sõbrannatasid temaga tihedalt wõi.»

«Ysnagi.»

«Noh, siis läheb nii: «Igatsen sinu järele kohutawalt, mu kõrwad on kurwad, sest ei kuule sinu häält, mu syda pexleb rinnus kui lind, nõudes wäljapääsu. . . »»

«Aga tegelikult?»

«Tegelikult? Tegelikult kirjuta: «Pealegi saime me ju ysna hästi läbi. Ausalt öeldes olen sinust puudustki tundnud, seda enam, et mul praegu yhtegi õiget sõbrannat ei ole.»»

«Kuidas ei ole,» protesteeris Birgit kirjutamist katkestamata. «Kes sina siis oled.»

«Ega tema tea, mis sa tegelikult teed wõi oled. Wõib-olla on ta juba surnud. Ma tean yhte juhust, kus telegrammikandja wiis kiirtelegrammi surmateate & matuselukutsega, aga adressaat oli juba wiis aastat tagasi surnud.»

«Jube.»

«Wahwa ikka. Must huumor,» naeris Marleen.

«No mis weel talle kirjutada.»

«Wiimase wärgi kirjutasid ära wõi.»

«Enam-wähem.»

«Minu meelet nagu saigi siis kõik. Lõppu pane, et ikka loodad & ootad tema kirja & et igawesti armastaw Birgit.»

«Nii ikka ei pane.»

«Pane, mida tahad. Mina kyll sihukest jura ära ei saadax.»

«Mille poolest ta siis nii jura on.»

«Ei ole siis wõi.»

«Ah, käib kah. Aitäh sulle. Talle polegi paremat waja.»

«Sina tead paremini. Mina ei tunnegi teda.»

Birgit awastas wastasseinas telewiisori. See tähendab, ta oli seda waremgi näinud & waadanud ka, aga täna polnud tal see lihtsalt meelde tulnud, kiri oli olnud tähtsam.

«Kuule, pane telekat.»

«Mis sa sealt leida tahad.»

«MTV-d.»

Marleen lylitas teleka käima. Bryan Adams lõpetas oma paar nädalat Euro-TOP-i tipus pysinud laulu & Kinga Paul hakkas midagi õndsalt naeratades seletama.

«Sul ikka weab jubedalt, et sul SAT sees on,» arwas Birgit.

«Ei usu,» ytles Marleen, klõpsatas teleka kinni & võttis likööriklaaasist wiimase lonxu. Birgit oli oma pokaali päril ära unustanud.

«Mix sa kinni panid,» hädaldas ta.

«Anna andex, aga ma saadan su nyid ära,» ytles Marleen. «Mulle tuli yx mõte.» Ta pani pokaali teleka peale & läks molberti juurde.

Birgit kuuletus, tänas weel kord Marleeni, kes juba pintsleid walis, ja läx ära.

AGU TAMMEVESKI

VIIMANE AEG

"Augeiase tallid", kreeka müt-s Eliase kun-a Augeiase tallid, mida polnud aastaid puhastatud. Herakles ühendas kaks jõge ja juhtis need läbi tallide, nii et vesi kandis ühe päevaga sõnniku minema. Väljend "A. t-d" tähendab lohakusest tekkinud suurt korralagedust, mis nõuab kõrvaldamist.

ENE, I köide, Tallinn, 1985, lk 370

I

"Jah, ma teen hauad korda," vastas Koit vanemale tütrele, kes talle suvilast helistas. Kolme päeva pärast pidid Koidu isa ja ema maalt pealinna tulema, et siin kalmistupäeval käia. Surnuaed jäi elamurajoonist, kus Koit juba mitu aastat oma perekonnaga uuele korterile mõtles, nelja bussipeatuse kaugusele. Oli kesknädala ilus õhtu, Koit oli jäänud üksinda linnamajja, tema ametliku puhkuse alguseni tuli oodata veel nädal ja natuke peale. Lapsed ja nende ema said siiski õnneks ilusaid suvealguse päevi suvilas mööda saata ja Koit läks pärast telefonikõne lõppemist välja. Oligi vanavanemate kalmukoha korrastamiseks sobiv aeg, surnuaial kulus vähem kui tund, ja kui mees sealt ära hakkas minema, algas ametlik kalendrisuvi. Koit vaatas ohtes randmekella — sellega oli teda harjuma õpetatud varajastest kooliaastatest peale: et aeg voolab väsimata.

Kalmistu peavärava kõrval pakkis vanem mees müügilaualt raamatuid suurde pauna. Oma formaadiga ütlesid kõited, et tegemist on kohaliku trüki-vabaduse hiljaksjäänud pääsukestega. Müümata jäänud raamatute hulga järgi polnud tänaste hauakorrastajate hingeseisund samuti lootustele vastanud.

"Idamaa religiooni lühi-entsüklopeedia," viibutas müügiagent ühe kõitega Koidu poole, ja kui too lühikese kõhkluse järel pakutuga nõusse jäi, muutus ka teine mees jutukaks.

"Müümine on sama suur kunst kui kirjutamine ise," rääkis ta ja silitas oma kõhukat pauna, "siin peab endale alati aru andma, et inimene ostab ikka kõigepealt seda, millega tal on kodus omaette hea olla! Või siis seda, millega teiste inimeste hinged kadedaks teha saab! No mina olin kakskümmend aastat mööblipoes, sohva ostetakse selleks, et poleks häbi teistele istet pakkuda — ja siis olgu juba sealt midagi vaadata! Mis' sa sealt siis vaatad, üks raamaturiiulit, sohvad ja raamaturiiulid läksid alati nagu ülikond, pintsak ja püksid!"

Koit lehitses ostu, samal ajal vargsi oma suvepükse seirates, aga seal näis kõik korras olevat.

Müüja sättis nahkkoti üle õla, kuid teema lasi tal jätkata: "Ja ega inimesed siis nende aastatega muutunud pole, raamatu kaane peal olgu kuulus nimi, ja kui seda pole, siis olgu sisu niisugune, et kaant keegi ei jõua vaadatagi. Seda ostu te ei jõua kahetseda, elu on lühike, aga kunst pikk, minu buss tuleb,

noorhärä, olge terve!”

”See buss sobib minule ka,” ütles Koit ja koos sisenesidki mehed reisijatest peaaegu tühja salongi.

”Noh, aitäh seltsi eest, aga ma pean nüüd maha minema,” vabandas paunaga härrasmees juba ülejärmise peatuse eel, aga Koit ei osanud võlgu jääda, vastates ilma naeruta:

”Peate minu seltsi edasi kannatama, nii hea raamatuga võib ka kõrtsu istuma minna.”

Restorani sissekäigu kõrvale asetatud lauakesele laotas müügiagent taas raamatud, ainult kohast sõltuvalt pidi möödujate või peatujate silmi püüdma pealkiri ”Seks on elu alus”. Veel enne restorani baari sisenemist märkas Koit läbi klaasseina, et ka lõbustusi nautima tulnud inimesed jäid neile enne elulainetesse hüpet pakutava õpetuse vastu külmaks, ainult üks noorpaar lehitseks veidikeseks kõlava nimega köidet, aga loodetud illustratsioone kohtamata pani selle müügilauale tagasi.

Siin baaris oli Koit oma poiss, baarman valas talle juba enne klaasi täis, kui kumbki jõudis avaldada teineteise elu vastu trafaretset huvi. Ka ruumis viibijate hulgas nägi Koit mitut linnaelanikku, kellega tema ainult siin restoranis kohtunud oli, ja see sisendas temasse õdusust, milleta olnuks raskem ja kurvem niimoodi omaette konjakit rüübata.

”Nooruses oli kõik ju salapärasuse taga, suurem osa maailmast, mis inimestele üldse tunnetatav on,” rääkis ta iseendaga pärast esimest klaasi. ”Pärast esimest ülikooliaastat tuli Eestisse viski, minul oli John Updike'i ”Kentaur” õnneks loetud, aga neid oli ju küll ja küll, kellele number 69 midagi muigamapanevat ei ütelnud, tellisid baarmanide käest oma VAZ 69-t niisuguse näoga, et nüüd! See oli ”Led Zeppelini” ja Segali ”Love story” aeg. Igal pool. Ameerikas ja Euroopas ja Suurel Kodumaal ka. Eks muusika liidab maailma rohkem ühte kui poliitikutele meele järele oleks. No nemad ei tohi ju kusagil baaris ka niisama aega viita, kohe lips läbi. Ja kes aega viita ei tohi, see pole vabadusega iseenda kaudu seotud, mis seal' rääkida! Jah, veel, istub täna.” Viimase lause ütles Koit baarmanile, kes parajasti mööda läks ja sõbralikult tema konjakiklaasi poole noogutas. ”Tähendab, alkohol,” jätkas Koit enesega rääkimist, ”kes pole julgenud ennast pärisnoorus kas või üksainus kord purju juua, sellel võib hilisemas elus vabadusest arusaamine üpris moondunud olla, ja mis siin poosetada, inimese tegelik olemus lööbki välja just tavaviisakusest kramplikult kinnihoidmisel. Ma mõtlen ainult mehi. Maailmakorraldus juba iseenesest ei esita meestele nii kõrgeid nõudmisi kui naistele, aga see on mehed allakäigule lükanud. Just minu eakaaslased, siin, Eestis.

Nuhkide seas on ju ka naised reeglina üksikuid, sest mehed on suuremad mugandujad, kohanejad, ja kardavad rohkem. Ja kartma peab ikka teisi mehi. Äkki on targemad. ”Mees peab kõike teadma!” — see on ka tolle sotsialismuse üks õpetus, mis ametlikult küll ei funktsioneerinud, aga keeras mehed ümber sõrme.

Jah, meeste kallal tegi see ühiskonnateadus suurema hävitustöö kui naistega. See on sellest, et niisugune õpetus ongi meestele mõeldud. Eestis neljakümneks saanud meeste on see sotsialismuse kõvasti pähe hakanud, see ”meiega” laiutamine, et näe, sellega õppisime ülikoolis, sellega olime komсомолilaagris koos, sellega kainestusmajas, aga seda pidasid juba kuuekümnendatel kõik seaks. Häbi hakkab,” lõpetas Koit oma kõne ja maksis konjarkiarve ära.

Bussid sõitsid veel oma viimaseid ringe, ka taksopeatuses ootas kaks vaba autot, aga Koit läks jalgsi, ikkagi suve esimene kalendri-õhtu. Ta oli veel seitsmeteistkümnenda aastane, kui talle esimest ja siiani ka viimast korda Tallinnas otse tänaval peksa anti. See polnud mingi kõrvalisem nurgatagune, ka mitte öö, see oli keset päeva draamateatri ees, ja need, kes sealt mööda minnes midagi üldse tähele panidki, väljendasid oma pahameelt just peksa-saaja, just Koidu peale: "No paras, andke raisale, misasja niisugune kooserdab keset linna, istugu kodus!" Sellest päevast hakkas Koit oma muskleid atleetvõimlemisega pumpama.

Korteris polnud elektrivalgust sisse lülitada vaja, suveöö heleduses vaatas Koit oma lihaseid. Ta oli nüüd neljakümneaastane.

"Peaks kalmistupühal suure perekonnapildi tegema," mõtles ta. "Polegi enam teab mis ajast ennast pildistada lasknud. Jah, nüüd peaks küll. Lapsedki juba isa-ema peaaegu ühepikkused, niisuguse foto peale oleks hiljem hea vaadata."

II

Tuhande üheksasaja seitsmekümnenda aasta kevadel sattus Põld ülikooli ühiselamus alanud seikluse tagajärjel sõjaväkke. Kaks aastat oma noorusest pidi ta mööda saatma Mandžuurias, Hiina ja tollase Nõukogude Liidu piiril. Suvel, kui tema endised kursusekaaslased ehitusmalevas elu nautisid, pidi Põld ühe Hiina piiri äärse pidid sõdurid hakkama saama ööpimeduses, ohvitseridele oli antud niisugune käsk. Päevavalgus oleks lubanud teisel pool ülesküntud pinnasega orgu valvanud hiinlastel kõiki venelasi või teiste rahvuste liikmeid lihtsalt surnuks tulistada. Põld jäi ellu, ta mõtles peaaegu terve teenistusaja oma poolelijäetud haridusteele, kaks aastat möödusid ja Suure Elu uks ootas endiselt ühte koputajat.

Sõjaväest vabanenuna läks Põld oma tuttavate ja isa-ema üllatuseks lennukooli, mis asus Moskva lähedal. Veel keskkooli ajal, enne sõjaväge, tundis Põld sageli alaväärsust oma nigelavõitu füüsilise pärast. Või oli lihtsalt maailmas valitsenud mood niisugune, mis lubas sirge rühi ja laiade õlgadega libedamalt läbi lüüa. Sõjaväes arendas Põld peamiselt oma kõhu- ja õlalihasid, igatahes jättis ta lennukooli sisseastumiskatsetele eelnenud arstlikus ülevaatuskomisjonis kõikidele hea mulje, ja temast saigi juba kahe aasta pärast tsiviillendur, lennuki AN-2 teine piloot. Üheks detailiks, mis teda lenduri univormi juures segas, oli lips. Vormilips oli kummipaela ja püsisõlmega, kuid poisipõlvest peale tundis Põld nõrkust lipsusõlmede sidumise vastu. Ka nüüd ei hakanud Põld püsisõlmega kohanema, ta ostis riideärist mitu kitsast tumedat moest läinud lipsu ja kandis neid lendurivormiga, ilma et eskadroonitsem mingit märkust oleks teinud. Samas oli tema esimeseks komandöriks heledapäine eestlane, kes ilma otsese vajaduse ja mingi piinlikkusega üles tunnistas, et tema, lennukikomandör, pole oma elus ühtegi lipsusõlme veel valmis teinud. Põld ei kiirustanud ka abielluma nagu suur osa temavanuseid ja eluks ettevalmistuse poolest ühte suurde gruppi kuuluvaid noormehi vähemalt Eestis. Siin ei olnud põhjuseks Põllu ujedus või ebapopulaarsus naiste hulgas, pealegi abiellusid just ujedad mehed suure innukusega. Abiellumine ise oli moondatud toiminguks, mille peamiseks funktsiooniks hakkas saada nimelt peigmehe mehelike võimete ametlik kinnitamine. Kaks vallalist neidu tegid võrdlemisi üheaegselt Põlluga juttu proosalistest tagajärgedest, mis

võivat seksuaalvahekorra tingitud saada. Niisugune jutt tegi Põllu ettevaatlikuks. Ta astus Venemaa kõrgeima lennundusakadeemia kaugõppeosakonda ja mõne aasta pärast juhtis Põld juba suuri reisilennukeid nimega TU. Ühe kaugõppesessiooni järel ta siiski abiellus väga ilusa ja kõike head töötava tütarlapsena. Nende abiellu ei kujunenud obligatoorsetest kommetest kinnipidamise katsekiviks. Põld ei kaotanud küpsele meheele lähenemise käigus loomulikku intuitsiooni, ta aimas rohkem tunde kui mõistusega, et loodus pole teda lihtsalt varustanud õigusega nõuda naiselt kõrvalekaldumatut truudust, nagu liiga paljud tema meestuttavad seda kaljukindlalt arvasid. Tegelikult poleks ka Põld ehk sellel teomal ükskõik kellega rääkides suutnud ennast sõnadega niiviisi väljendada, et ta ise oleks öelduga täielikult rahule jäänud. Rääkimise asemel keskendus ta oma loomusest tulenenud soovide vaiksele täitmisele. Kolmanda abieluaasta lõpuks said nad uue korteri kōrgeesse ja ilusasse majja, maja lähedusse jäänud garaaži pani Põld auto, mille sarnast väga paljud inimesed igatsesid, aga mis langes osaks vähestele, ja üksnes enda jaoks muretses ta kergesti vahetatava mootoriga paadi. See ootas soojadel kuudel pealinna-lähedase võrdlemisi suure järve ääres sadamasilla küljes, talveks tõi Põld paadi auto katusel garaaži ja kevadel, pärast jää lõplikku kadumist järvelt, viis tagasi. Nende laps läks kooli, Põld ülendati Moskva ja Kiievi liinil lendava lennuki komandöriks, vabadel päevadel loopis ta tundide kaupa oma paadis püsti seistes spinningulanti järvevette, talvel monteeris lihtsalt detailhaaval lahti oma ilusa ja paljusid mehi kadekaks teinud auto, igaks kevadeks oli sõiduk koos, saabus taas suvi ja ühel hommikul ütles abikaasa Põllule, et tahab teistsugust elu ka kogeda.

"Mis siis ikka," ütles Põld, naine ju ei oodanudki temalt skandaali, ekspressiivsemat eneseväljendust. Naine tundis Põllu loomust ja ei mõelnudki meest alandada. Ja kui Põld suure kummuti ees kohvrissi oma isiklikke asju pakkis, ütles naine hoopis:

"Palun jäta mulle üks püsisõlmega lendurilips, ma tunnen, et tahan seda aeg-ajalt näha."

Põld viis oma ihaldusväärse auto lennujaama laohoonesse ja kirjutas ametiühingukomiteele avalduse ühiselamutoa saamiseks. See rahuldati sekeldusteta, kuna Põld oli lennukikomandörina väga hinnatud. Uue toaga ei tohtinud siiski ülemäära sügavalt ennast kokku harjutada, ametliku pensionini jäänud lennutundide arv vähenes juba tajutavalt. Vahel järvest haugi või ahvenat välja nägema tema päevad siis, kui ta lennukeid enam ei juhi. Harilikult andis ta oma tagasihoidliku kalasaagi kellelegi naisele ühiselamu personali hulgast, kus kõikide reeglite kohaselt domineerisid keskealised pereemad. Kõigest hoolimata võis Põld piloodipensionile jäänuna ühiselamutoas edasi elada, järvest harva tabatud kalu oma tuttavatele annetada — just tänu kaladele naeratas talle saatus ja temast sai ühiselamu katlakütja.

Siis tabas maailma sündmuste ahel, millega kohtumiseks vähesed inimesed olid teadlikult ette valmistunud. Eestis nõuti suurte rahvakogunemistel minevikus jalge alla tallatud õiguse jaluleseadmist. Katlamajast vabanenuna sõitis Põld iga ilusama ilmaga pealinna lähikonnas asuvale järvele, istus paati ja käivitas mootori. Järvel liikus nüüd palju vähem inimesi kui varem, mõnel õhtupoolikul nägi Põld ennast jumala üksinda veepeeglit lõikamas — paadist jäetud hääbuv lainetus ütles mehele, et seda ilu ja tasakaalu tuleks kellegagi jagada. Ja ajalehekuulutuse peale tutvus Põld naisega, kellel oli juba kolm last, kaks keskkooliealist ja üks pisike. Naise nimi oli Lea. Kuulu-

tuse kaudu teatas Lea lugejatele tõtt. "Vajan meest, kes oleks minuga kolme lapse üleskasvatamisel," oli ajalehes. Kaks koolilast pärinesid Lea abielust mehega, kes siinsamas linnaosas elas, ainult teise naise juures. Teisel tuli ilmsiks palju sidemeid välismaal, Leal polnud nendele midagi vastu seada peale poja ja tütre — ja mees läkski tolle teise juurde. Naisena reageeris Lea niisugusele mühaklikkusele nii, et tõi ilmale veel ühe lapse, selle isa oli vallaline arvutusinsener, kes aga isastaatusse jõudmisest kuulnuna kohe välismaale põgenes.

"Mina hakkam ametlikes dokumentides sinu pisikese isaks," ütles Pöld, kui Lea talle ühel paadisõidul oma kimbatuses rääkis.

Nii jäigi Pöld Lea ja lastega ühte korterisse elama, Eestist sai taas iseseisev riik ja ajutiseks kuulutatud küttemasuudi puuduse tõttu oli mees sunnitud oma katlakütja-ametist lahti ütlema. Edasikuulumine Lendurite Ametiühingusse tegi ahvatlevalt käegakatsutavaks puhkuseriisi Egiptusse ja Pöld ostis kaks piletit ära.

"Ohh!" vastas Lea, kui mees ühe neist temale ulatas. "Lapsena kujutasin ma sageli endale, et kunagi saan ma neid püramiide, mis maailma mehejõu ja mõistuse ausambad on, et ma puudutan neid ka oma kätega, tõesti!"

III

Väga lühikeses unenäos nägi Müller, et ta estraadilaval efektselt hüpeldes populaarset meloodiat laulab, millele saalis istuv publik hoogsalt kaasa kõigub. Tegelikus elus ei olnud Müller musikaalne, aga unenäos laulis ta mikrofonis, mille kergelt statiivi ta vaba professionaalsusega hoidis, enda lähedal tundis ta ära Brian Adamsi, Alla Pugatšova ja Georges Harrisoni — see oli teda lülitatud kogu maailma tippansambli vokaalkoosseisu. Vastava lepingu kõva kartong pigistas julgete tahakallutuste ajal Müllerit läbi säten-dava esinemispintsaku, ja Eestis populaarne väliskommentaatorgi pilgutas nimelt Müllerile kulisside vahelt silma: all right!

Kui ta ärkas, kihutas rong läbi Prantsusmaa ja see, mis tema vasakut külge rataste kolksumise rütmis pigistas, oli tema enda suur õlakott igapäevaste riietega. Prantsusmaale oli Müller tulnud tööle. Varsti jõudis reisirong jaama, mille perroonil ootas teda üks kohalik viinamarjakasvataja. Oli sügis, saagikoristamiseks igal pool viimane aeg. Ja see oligi sellesse Lõuna-Prantsusmaa provintsiastulasse meelitanud õnneotsijaid mitmetest maadest. Tutvumisõhtul, kui internatsionaalne seltskond juba igasuguse ironiata rääkis sellest, et ka Eesti on jälle tagasi võetud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni, palus Põhja-Ameerikast saabunud neiu Müllerit, et see laulaks teistele vaba Eesti hümmi.

"Mats alati on tubli mees,
ei kedagi ta pelga!

Ei kummardu ta saksa ees,
ei tõmba küüru selga!"

lauliski Müller, oma ebumusikaalsusele mõtlemata, ja klaase täites hüüdsid sakslased, itaallased, mulatid ja aborigeenid prantsuse keeles: "Nii ilus! Fantastiline! Tõeline!"

Sünnilt ja lapsepõlvelt oli Müller harilik Eesti maapoiss.

"Praegu korjatakse minu kodumaal peamiselt kartuleid," rääkis ta laulmise järel, "sellest saab väga lihtsate meetoditega kolme nädalaga teha puhast viina, mis meile, eestlastele, meeldib."

Prantsuse keele omandas Müller kahe õpiku abil merekooli lõpetamisele järgnenud aastate jooksul. Tal oli laevajuhil elukutse. Diplomi saamise ajal ei olnud Eesti iseseisev ja Müller pidi kolm esimest meremehe-aastat sõitma Põhja-Jäämere liinidel venekeelseid korraldusi täites ja neid korraldusi dubleerides. Veel nüüdki tõusid sealsed jääväljad talle silme ette, kui ta prantsuse veini jõi ja prantsuse keeles oma senisest elust rääkis. Müller tundis, et võõras keeles öeldult mõjub iga väiksemgi tõde hoopis usutavamalt kui Eestis.

Mardipäevaks oli ta kodus. Suure osa esimestest tundidest istus Müller diivanil ja luges ajalehti, mis tema äraoleku ajal siin ilmunud olid. Teistest tugevamini paelus Müllerit üksainus. See pärines tema ärasõidupäevast ja teiste sõnumite vahel seisis lehes pilt ameerika sportlasest, kes Tokios toimunud võistlustel oli meeste kaugushüppes uue maailmarekordi püstitanud. Ikka ja jälle pani Müller värskemad ajalehenumbreid käest, et vaadata meest, kes oli pühkinud maailmast tähise, mida paljud inimesed oma elutingimustest sõltumatult olid harjunud pidama omaks. Müller õppis veel keskkooli viimases klassis, kui Mehhiko olümpiastaadionil eelmine ja siinamaani ületamatuks jäänud rekord püstitati, aga nüüd muutus too kahekümne kolme aasta vanune hüpe kehtetuks, ainult tingimisi kirjeldatavaks. Ja ajalehepakki kõrvale pannes tundis Müller, et Jaapani pealinnas toimunud vahejuhtum kujutab endast maailma poolt temale suunatud üleskutset. Kogu inimkonna ajalooga teda ühendanud rekord oli ületatud ja nüüd pidi Müller ise ära tegema midagi igapäevastest töödest suuremat, kestvamat.

Alustas ta sõnnikuveost. Üks päev kulus loomalauda tühjendamisele, teine sõnniku laialilaotamisele kartulipõllul. Sügis oli kuiv ja lubas väljas iga-suguseid töid veelgi ette võtta. Tervelt kakskümmend aastat oli Müller oma isakodus ainult merereiside vaheaegadel käinud nagu külaline. Nüüd lasi ta ennast laevastikust reservi arvata ja kirjutas ankeetidesse oma nime järele sõna "talunik".

"Noorus ongi selleks vaja läbi elada, et seda hiljem rahulikult meenutada saaks," ütles Müller oma kahele murdealisele pojale kadriõhtul. Pojad õppisid keskkoolis, ja kui isa neile midagi soovitada oskaski, siis võis see olla ehk midagi niisugust: oleks teil üks suur ja salajane soov, nii suur, et te sellest ei lahku, küll maailm selle siis ka arvesse võtab!

Müller meenutas tegelikult oma noorust üha sagedamini. Tal oli elus väga vajalikul hetkel lihtsalt vedanud. Väga vähe puudus, et temast merekooli kursanti polekski saanud — ja mis oleks teda tabanud väljaspool merekooli, seda ei oleks nüüd, tagantjärele, talle keegi usutavalt rääkida osanud. Kusagil dokumentides sellest ei kirjutatud, ometi tundus Müllerile neljakümneaastaselt, et tema vastuvõtmisel merekooli etendas määravat osa tema südamel vohanud suur ja tõeline soov.

Mõni päev enne jõulusid läks Müller surnuaiale, et oma vanavanemate kalmusid veidi korrastada. Tema ise pidi siis kaubalaeva tüürimehena eemal, Aafrika sadamates viibima, kui vanaisa ja hiljem ka vanaema siia toodi. Müller seisatas tööaskelduste vaheajal väikese hauaplatsi kõrval ja mõtles:

"Minu elu parimad päevad on nüüd käes. Saunale sai just enne talve uus laudvooder ümber, saabki pärast pühi tubasematele töödele jääda. Sean turult ostetud treipingi korda, mul om lehtpuutoorikuid just nii palju, et varu peab kevadeni vastu, ja siis läheb jälle põllutöö lahti," rääkis mees üksinda surnuaia vaikuses ja nii kuulis ta oma häält tulemas jalgade ette jääva mullakihi alt, läbi pika ja hämarduva aja.

JÜRI KALDMAA

TULBID KAIRI K-LE

1

NÄEN ALAILMA ÜHTESAMA PILTI.

Nii unes kui ka ilmsi.

Seisad peegli ees ja kammid.

Ma istun kaugemal.

Ja maalin Sinust pilti,

mis kunagi ei valmi.

Mind mõista!

Muud ei oska teha.

Kui kustuvad öös lambid,

ma läbi pimeduse aiman

paindumas Su keha

kui tuules nõtket palmi.

3

TAAS LÄBIVAD MIND VÄRINAD. KAS ON SEE TÕESTI KEVAD,

kui korraga ei oska enam sõnastada,

ei elada, ei olla, luua?! Tulbid avanevad.

Ja nende hõrku sisemusse viib mu rada.

Kell lõõtsutab toanurgas nagu lootusetu haige.

Kõik linnud klõbistavad rõõmsalt kastanjette.

Mu hinges kääriks, pakitseks ja kerkiks nagu taigen,

mis ükskord viskub õhe teatamata ette.

Mis unistus või igatsus võiks olla kaunim ajast,

mil saaksin pühkida ma lume taeval turjalt?!

Et maa, mis õitseb pea Su sammude ja laulu kajast,

ei turtsuks enam ega ümiseks nii kurjalt.

5

VEEL VÕIN SIND VAADATA NIISAMA.
Veel pole ohtu lubada ja julgust täita.

Kas sellest jätkub? Peab piisama?
Aeg saabub kord, kuid midagi ei näita.

Ma jälgin ikkagi Su liigutuste ilu.
Ka siis, kui me ei satu kõrvu.

Su kätel — haprail daaliail — ei ole enam vilu,
kui puudutaks nad minu kuumi kõrvu.

6

VEEL KUULA MIND! VEEL ÄRA HEIDA TULLE!
Veel mõni lause. Mõni luuletus.
Need harvad minutid ei kuulu Sulle,
mil süda mõistusele kuuletus.

Mul halb on. Halb! See pole uudis.
Sa möödud. . . Kuid Su õlult laskub inglite
kaks kurba loorihoidjat, kes
öö veedavad mu kitsas kuudis.
Ja söövad rosinad seest kuivand kringlite.

7

MA TAHAKS OSATA SU HUULI VALGUSTADA NII,
et hääbuks nutt.
Et hammastelt nüüd lenduv, haihtuv do-re-mi
võiks vaigistada sutt,

kes kõnnib meie vahel ikka veel,
kes rikub kavad, nurjab nõud,
kes taipama ei saa,
et oled jumalik juveel. . .

Ei lõpe surseski mu imetluse jõud!

MA SUUDLESIN SIND TOLMUSES JA TÜHJAS RIIDEHOIUS.

Kõik mantlid kihistasid naeru. Saapad sahistasid.
Ja miski liigutas Su kehas — kartlikus ja loius —,
kui hämaruses emmata end lasid.

Ma polnud see, kes olin olnud eile.
Ent Sina olid hirv. Ning tulvil pöörast kirge.
Kuu läbi trellide siis viipas meile.
Ühtaegu ümmargune, kõver kui ka sirge.

SA OLED TIKKINUD MU RINDU ÖÖ KONTOURID.

Kuid Sa ei tule kunagi mu längus lumelossi,
kus Sinuta on masendusse vajunud ja mossi
kõik asjad. Luuletused. Unelevad uurid.
Jääb kõlisema teele taskust põgenenud veering,
mis mõtles üksnes tulpidest ja tsellofaanist.
Kui õhe libised mu hobusteta saanist,
verd valgub täis ja valutab mu rinnal tätoveering.

VAPPU VABAR

MUST LAGI

H. Kompus kirjutas kord, et kui prantsuse impressionistid maalivad päikest ja kevadet, siis eestlased on pigem sügise värvide ja meeleolu impressionistid.

Kaheksakümnendate ekspressiivsus tuli meie kunsti algul üsna värviliselt. Mitmed maalijad, kes end selles leidsid, tulid nii vaimses kui kunstilises plaanis esile kõige erinevatelt lähtekohtadelt. Kes alles Kunstiülikoolis diplomit nõutamas, kes maalinud juba aastaid teises laadis kas professionaali või autodidaktina. Ühed tulid spontaanselt ja aplombiga, teised suurte sünnivaludega. Keda juhtis loomulik vaist, keda hea nina moejoone suhtes. See kõik oli kirjutatud piltidesse — lihtsatesse või keerukatesse, lapselikesse või dekoratiivsetesse. Ent kokkuvõttes pakkusid nad kunstirahvale välja midagi, mida see nähtavasti väga vajas — vaba eneseväljenduse.

Mari Roosvalt on olnud teel palju aastaid. Tema eksirännakud viisid teda realismist poolkonstruktivismi, interjööriimaalist figuraalkompositsiooni, ent kõik see on sageli tundunud justkui veidi poolik — ehkki puuduvale poolele oli raske õieti nime anda. Võib-olla oli see maaliline vabadus, mille ta tänaseks on saavutanud. Ons see toosama vabadus, millega meie rahvas hiljaaegu suures rõõmus ühte heitis, või hoopis too teine, mille kavalad finants-haid siis endile võtsid — paraku kõigi teiste vabaduse arvel? Raske öelda. Tean vaid seda, et Mari Roosvalt maalib nüüd vabalt ja hoolimatult kurbade tumedate värvidega, justkui maaliks lõputut rõsket talve. Või hoopis üht suurt ja kohmakat looma, kes keerab ennast aeglaselt ja raskelt ning jätab porisse põhjatuid jälgi. See on karm vabadus konstateerida, et Must lagi on kogu minu Kodul, mida ka trükimust meile iga päev meelde tuletab.

Tegelikult on Mari Roosvalti palett ju endistelgi aastatel peamiselt murtud toone andnud. Täna aga mõjuvad nad küpselt nagu epiloog 1980. aastatel tulipäiselt esilesööstnud ekspressionismile. Võib-olla on see tõsi, et üks seiklus — mõnede jaoks isegi suur seiklus — on lähenemas lõpule. Ja muidugi kurvale, sest elus õnnelikke lõppe ju ei esine. Aga missugune ta täpselt on, seda ei tea veel keegi. Pole ka võimatu, et ta saabub hoopis kusagil mujal, nagu juhtus vabadusega, ja siis saame meie jälle kõigest alles tagantjärele aru.

PAULA SERING

SALAJA SIGIV SÕNA

Jaan Unduski nimi teadvustus kirjandusavalikkuses aastal 1986, kui Tuglase juubelile pühendatud «Loomingu» veebruarinumbris ilmus tema novell «Sina, Tuglas» ja valmis väitekirja «Friedebert Tuglase osa eesti ilukirjandusliku stiili teooria arengus». Selle hiljem palju vastakaid arvamusi esilekutsunud, järgmisel aastal ent ometigi Tuglase-auhinna pälvinud novelli sisu on Ain Kaalepi sõnadega öeldult selline: «Stüžee? Paaris lausesse kokkuvõetav: kolmekümnendate aastate Tartu Raekoja platsil kohtuvad Tuglas, Hindrey ja Alle, vahetavad mõned aasivas toonis laused; tuleb veel Gailit; Hindrey ja Alle lahkuvad; Gailit laseb ühe krooni eest ühel poisil Kivisilla kohal Emajões ujuda» («Tuglase-«Looming»», «Edasi» 29. III 1986, lk 5). Nende kahe töö ilmaloleku ajaline ligidus ahvatleb ühte teisega seostama, oletama, et novellitegelane ongi ajalooline Tuglas, kes aastatepikkuse uurimistöö käigus uurija jaoks ellu on ärrganud ja nõudnud endale olemisõigust väljaspool väitekirja raame. Ehk Unduski enda sõnadega: «... valik teadlasena ei ole valik mitte üksnes teadlasena. Teadustöö objekti poole suunatud energia isikustas objekti ning selle asemel, et temast ainult ise edasi kõnelda, hakkas teadlane nüüd kuulma ka objekti subjektiivset omahäält, mis sekks tema kõnelse» («Vaimulooline Talve», «Akadeemia» 1989, nr 6, lk 1313). Nii oleks siis ka «Sina, Tuglas» justkui teadustöö lisasaadus, selle ülejääk.

Pidepunkti «Sina, Tuglase» kirjanduslooliseks tõlgendamiseks pakub ka Tuglase-Alle-Gailiti omaaegse ajalehepoleemika taaspublitseerija Margus Kasterpalu (vt «Vikerkaar» 1991, nr 1 ja 2). Ta leiab, et Unduski «Sina, Tuglas» ongi tema publikatsiooni parim kommentaar: «Jaan Undusk seletab poleemikas osalenute tunded ja mõtted lahti sellise kindlusega, nagu oleks ta isegi seisnud nende sündmuste sees või vähemalt pühendatuna kõrval» («Kaks Augustit ja sina, Tuglas», Vk 1991, nr 2, lk 89). Ning ta kasutabki omapoolsete kommentaaride toetamiseks löike Unduski novellist. Ka K. A. Hindreyga on Tuglas ajaleheveergudel polemiseerinud, nimelt 1922. aastal «Päevalehes», pärast seda, kui Hindrey oli avaldanud vastulause Tuglase artiklile «Vaim ja keha». Huviline võib täpsed viited leida R. Hillermaa ja A. Heinapuu koostatud Tuglasebibliograafiast.

Ometigi oli 1986. aastal hulganisti inimesi,

kes Unduski novelli ilmumist Tuglasele solvavaks arvasid ning tema kaitseks Unduskit rünnates said ammunähmatamatult hoogsa ajalehepoleemika tekitajaiks. Olgu allpool toodud mõned näited. Avalöögi andjaks oli vististi Olaf Utt, kelle suuremalt jaolt küll partei otsuste valgusest paja-tavas «Kultuurikommentaaris» leidsid järgmised read: «Kas pole tähendusrikas, et neil päevil märgib kogu Eesti erakordse pidulikkusega Friedebert Tuglase sajandijuubelit, et eile austas ühe vabariigi rahvakirjanikku Nõukogudemaa pealinn?! (...) Ma ei saa jätta siiski ütle mata, et sellel taustal mõjub dissonantsina üks juubelipäevade publikatsioon, millele lameda semutsemise ja paskvillihõngulisuse poolest ei leidu meie kirjastõnas (õnneks!) analoogi aastakümnete ulatuses» («Sirp ja Vasar», 14. III 1986, lk 4). Unduskit toetava Toomas Raudami repliigi peale (vt SV 4. IV 1986, lk 4) reageerib Lembe Hiedel lausa pahameeletormiga, süüdistades Unduskit maitsesuuduses ja sepsmise kultuuri vähesuses ja liigitades tema teo — «ohtra- ja tooresõnalise šaržeeringu» avaldamise — kriminaalseks: «Vale, liiatigi laimava kallakuga vale sisendus peaks isikuvastane kuritegu olema» («Võiks ütle matagi jätta, aga...», «Edasi», 19. IV 1986, lk 4). Süüdistusi langes veel nii trüki- kui suusõnal, kirjanike kongressil öelduna näiteks: «Moskva korraldab Tuglasele aktuse, aga oma rahvas teeb talle krae vahele» (vt «Looming» 1986, nr 8, lk 1140). Järgmisel aastal ilmunud Unduski «Moralistlikes mõtetes» võib tajuda tagasisidet kogu sellele larmakale vastukajale, vahest Unduski poolt celdatule, vahest aga oma tegelikult toimunud kujul talle siiski ootamatule. Mõnevõrra nukrana kõlab tema järeldus: «Võiks isegi arvata, et kunst ei saa juba põhimõtteliselt moraaliga vastuollu sattuda. Sest kui teda tõesti on kunstina arvestatud, siis ei käi ta moraalikoodeksi alla. Aga kui teda moraalikoodeksi hakatakse mõõtma, siis ei peeta teda eelduslikult kunsti» («Looming» 1987, nr 8, lk 1135). (Mida oli ka märgata oponentide sõnavalikust, kes Unduski novelli küll publikatsiooniks, küll kirjutiseks või esseeiks nimetasid.)

Toimunu resümeerib Andres Langemets nii: «Tagantjärele võib vaid nentida, et 1986. aastal kordus uuesti kõik see, mille üle novellis just juureldakse: oma kirjandusliku paavstivõidu saab ikkagi Tuglas, mitte kolm boheemlikku Augustit koos koloriitse Tuglase-uurija Unduskiga, võida-

vad Kultuur ja kultuurihardus, lüüa saavad nii kunstimaitses kui esteetiline huumoritaju. Ja nii sünnib see Eestimaal ikka ja jälle, nagu ikka ja jälle tahetakse meil teha ennekõike Kultuuri, alles siis mõnd kunsti» («Rohkem kultuuri, rohkem sotsialismi. . .», «Kirjanduse jaosmaa'87», lk 157).

See arutus pakub meile veel ühe võimaluse novelli mõtestamiseks: näha Tuglast ja kolme Augustit kui eesti kirjanduse eri võimalusi. Tuglas oleks justkui see peavool, kirjanduse kultuurne ja ametlikult kanoniseeritud osa, «ta on üliväga eestikultuuriliselt sümbolne, olgu elus või Unduski novellis» (Langemets, lk 158). Ta on kasvanud paepinnasest, kus kõik on suured, kus «ei lähegi andeid kaotsi, siinmail nad kõigest manduvad», mis «tapab loova vaimuse traagika», ja «sünnitab liiga jämedat looja-uhkust ning arusaama, et kirjamees või taidur on armulik baltisaksa härra, kes oma tahmapää-talteledele hääd ja paremat jagab» («Sina, Tuglas», lk 152). Ta on kirjanduse seltskondlikuks, rahvaalgustuslikuks ettevõtmiseks alandatud jagu, endast parem olla püüdvaks — olla nagu Euroopas, olla *Wellliteratur*. Augustid meenutavad salatut ja allasurutud loomislusti, seda, et võiks paljutki, võiks ju loobuda kõrinõõrivast paatosest, võiks puuslikegi kallale kippuda: «. . . mõnitada isegi võimu ja rahvast ja soome tõugu ja omaenese kirjatükke enese lõbuks» (lk 152). Võiks lihtsalt sõbralikult nõõgata ja tõgada, nii kõrtsipila laadis nagu Hindrey, või «pisut nihiliseerida» nagu Alle, või jaanoksalikult «pöörata meeletu sõjakusega omaenese põlatud liha sõnadeks ümber» (lk 157), või lustlikult kodanlast epateerida nagu Gailit. Vabaneda vajadusest olla ennasthäbenevalt väarikas, pääseda sunnist «kirjutada oma rahva sahvtiises keeles ja avaldada hoolikalt läbimõeldud lauseid, tõestades oma kuuluvust eetilisse kõrgkihti» (lk 152). Undusk ei näi arvavat, et kõik rõskelt igav, hall ja tardunu peaks olema eriti eestilik, mille ees kohustuslik põlvi nõtkutada, vaid paisatab teatud huvi ja poolhoidu tundvat viisakast seltskonnast tõrjutud värvikate alvide vastu.

Olgu veel lisatud, et minu meelest ei taotle Undusk ajaloolise Tuglase alandamist, lastes tal kolme Augusti keskel kibeleda ja piinelda. Minu meelest taotleb Undusk vabastada Tuglast sellest alandavast kivistunud «kirjandusliku paavsti» poosist, millesse ta eesti kirjandusloos surutud on, taotleb Tuglaselegi lisada pisut alpust ja sära, pisut koomilisust, mis soojendaks nii Tuglast kui ka lugeja südant.

Agas seda novelli võiks vaadelda veel kolmandat viisi: näha Tuglases ja Augusteis arhetüüpe, inimhinge eri tahke, mis Unduskis ja igatihes veidi nii- ehk teistsugustena kaasa mängivad. Sel ju-

hul oleks Tuglas inimese aktualiseerunud, avalik, mõistuspärane, nähtav ja mõõdetav osa: «Tuglas on see, millega sa kaupled, see, mis jääb sinust üle. Tuglas on see, mis kuulub su rahvale» (lk 152). Karl August on küps meelelisus, elamislust, mis mõistab lugu pidada nii volüümikatest naistest kui *Küche* iidsetest tarkustest. Paks-August on potents, ärakasutamata võimalus, «võimas keeleline talent, kes. . . võiks süljata eesti kirjanduse hauakünkale, mis vangub vaevaga väljahigistatud k i r j a t ä h e piinades» (lk 156). Ta on veel mängu panemata, avastamata tume ala su enda sees, mis on ühtaegu ähvarduseks, hirmulätteks sulle endale: «. . . seal kus k i l sees võib olla kõike, hullumeelsustki» («Esimene eesti juudiõgija», Vk 1991, nr 3, lk 66), kui ka salarelvaks ümbruse vastu, üleoleku toetuspunktiks: «Paks-August v õ i b . . .» Ta on su sisemine mõõdupuu, hindaja, kes pilklikult kaeb su kirjapandut: «Paks-August võib iga sinu kirjutatud lehekülje kohta panna välja vähemalt kaks-kolm oma varianti, millega sinu lehekülge ei jõuaks konkureerida» («Sina, Tuglas», lk 157). Tema mängupanek sisendab kahesugust hirmu: hirmu temast ilma jääda, lahkuda, ja hirmu sattuda võrreldavuse skaalale — sest väljavoolanuna ei ole ta enam su sees olev määratu võimalus, vaid omab kuju ja suurust ning on mõõdetav. Ei ole enam relv, vaid tunnus.

Jääb veel Pikk-August, «koomiline geenius». Tema on naer — «jumalik haukumine inimkoeras», ta on huumorimeel, mängulust ja hulkuriunistus. Ta on lapsemeel ja riskijulgus, kergus ja vabadus, väljaspool püüdmist, mõõtmist ja hindamist, «justkui hütie üle hea ja kurja või sammut üle eesti elu sojajärve» (lk 159). See on kunsti riik, see on ostarbetus; raskusjõudu ületav seotus ülespoole — õhku, usalduse peale, mis ei lase vee-peal-käijal põhja vajuda ja võimaldab sillalt jökke hüpanul pinnale tõusta.

*

1990. aastal ilmus Unduskil romaan «Kuum: Lugu noorest armastusest», mille valmimisaastana on lõpuleheküljel kirjas 1987. Nii et ta paigutub ajas ütsna «Sina, Tuglase» ja väitekirja lähedale, olles kirjutatud vahetult pärast viimase valmimist või sellega paralleelselt. Ka siin võime leida nendes tegeldud ajastu, isikute ja teemade sissenõrgumist, millele on ka osutanud Hasso Krull: «. . . Unduski tekstuuri sidusa representatiivsuse horisontaalsesse sirgjoonelisusse kogu aeg vertikaalselt sekkuvad võõrad elemendid — igasugused parafraasid, inskriptsioonid, mõjudes umbes nagu kuulipildujavalang üle kinolina. Tekst muutub auklikkudeks, saab nende pimedate mulkude kaudu vertikaalselt seotuks hoopis teise aja ja maailmaga kui jutustuse enda aeg ja

maailm» («Kaks sammu väljapoole», Vk 1990, nr 9, lk 89). Alljärgnevalt tuleb juttu peaaugjalikult sellest «jutustuse enda ajast ja maailmast», mitte tema intertekstist. Võimaliku filmistenaariumi-kavandina kokku võetuna oleks see järgmine:

Kuumas süvestidames võõra linna tühermaal kohtuvad korraks kolm noort inimest — Ruuben ning õed Eneken ja Ing —, ja juhtub nii, et armastus kohtab neid kõiki kolme ja lõhub nende igaaühe lapsepõlve erineval viisil. Oma onunaise Heleni majas suvitav Ruuben võtab ette otsustava külaskäigu, sissetungi õdede korterisse, kus nad küll omavahel kokku ei saa, vaid ainult riivamisi puutuvad, ometi piisab sellest nende maailma lõhkamiseks ning plahvatusjärgne lööklaone paiskab nad üksteisest eemale, üksinda vastu võtma armastuse väljakutset ja läbi elama lapseea lõppemist. Aimama tüisealisuse jubeidaimat teadet: et elu pole loomulik ja enesestmõistetav, ning püsimine eeldab kommete ja reeglite kaitsva sarvkihi kasvatamist enda ja elu vahele, inimeseksolemise-maski vastuvõtmist, hinge ümber koore tekkimist, mis puruneks alles surma koputades sellele (vt lk 322). Noor armastus on laetud lahkumisvalust, teadasaamisest, et «maailm pole mitte uni ja kujutus, vaid eelkõige surm» (lk 275). Raamatus on kõneldud peamiselt sellest nooreea maailmast, «unest ja kujutusest», mille sisuks olevad lõhnad, värvid, hirmud ja unistused on edasi antud kaunis ammendavalt, nii et vahest oleks võimalik «Kuumas» sildistada sõnaga «noorsooromaan»? «... Unduski raamatus [on] juba olemas kõik see, mis samal ajal kirjutatud Trubetsky & Co punkromaani, aga juba ületatuna ja sügavamalt mõtestatuna» (Märt Väljataga, «Unduski on romaan», «Looming» 1990, nr 12, lk 1706).

Täiskasvanuks saamine tähendaks nooreea peamise eelise kaotamist — selle, et nii palju on veel järel asju, mida on võimalik esimest korda kogeda. Kogeda vahetult, värskena, ballastita, kontekstista, veel nürinemata meeltega. On nii palju raamatuid, mida võimalik lugeda esimest korda. Maanus-Maniokk arvab, et raamat ongi vaid üks kord loetav, sest «kui hakkad teist korda lugema, siis nagu loeksid oma endist lugemist» (lk 254). Vahest on elugi vaid üks kord läbitav, läbielatatav valuliku intensiivsusega just nooreea piiril, ja see nagu armastuski on vaid hetkeline välgatus, äratundmine, millest ei jää mällugi jälge? «Elu ei mäletata. Mäletatakse mälestust elamata elust» (lk 289—290).

Aga võib-olla võiks proovida Unduski raamatu peale sobitada veel üht teist silti, umbes sellist nagu «loomingupüholoogiline romaan»? Sest see on ka lugu sellest, kuidas noor looja Ruuben oma tõelist armastust ja armastatut — sõna koh-

tab («Sõna tõusebki romaani tähtsaimaks tegelaseks.» — Piret Viires, «Taevane ja maine armastus», Vk 1990, nr 9, lk 88), tema stüütuse kaotamisest kirjutama asudes, sõnaga vahekorda sattudes.

Sõna esmakordselt kohatuna on armastatav noore armastusega, värske ja stüütuna nagu punapea Ing, on armastatav üksinda, ühekaupa — tema enese pärast, mitte ta seotuse pärast kolleegi auväärsusega, armastatav väljaspool kontekste ning varasemaid esiletulekuid selles keeles. Sõna kui armastus on nagu Jumal, keda ei saa valida, vaid kes ise valib, teda ei saa oma tahtmisest esile kutsuda (vt lk 50). Saab vaid sõnuda, saab vaid palvetada, lootes, et sõna kostab, et Jumal vastab: «Ja Sõna ei ole õeldav, ehkki kuulatav sõnumise seast» (lk 137). Sõna on sõnutav kire ja andumusega, mis nelipühiliku ekstaasini tõuseb: «... tõeline palve oli lõputu fragment, milles armastus ennast tühjaks kurnas. Diboora-panaatšafinelli-ormeeke. . . » (lk 139), kus keel nagu Püha vaim iseendaga läbi inimsuu ainult talle mõistetavalt kõneleb. Seegi armastus on kinnipüüdmatu väljusähvak: «Sõnu on kuulnud. (. . .) Keeltes sai kõneldud. Prohvetikõnet ei peetud. Kogudus vaikib. Keegi ei mõista» (lk 236). Ning siin sekub üks hääl, üks prohvetikutsumine, üks õpetaja Kamõškin, kes teab prohvetikõnet nõuda: «SUUR ARMASTUS EI OLE PÄRANDATAV! (. . .) Fragment on küll lõpmatult täituv, aga ainult üksiku jaoks, ja üksiku jaoks mitte alati. Fragment on liiga sügav, et kanda kogemust edasi, ta on põhjatu. (. . .) Fragment ei ole ülim, õndsas sõnamulina peab lõpetama e x o d u s kultuuri orjameelsesesse ja piiratud maailma. . . Armastusest peab saama kunstiteos, vaid siis pärandab ta midagi ka tulevikule! Armastusest tuleb targana välja tulla!» (lk 141).

«Mu armastus! Mu punapäine seen!» jõuab loomaasunu veel karjatada, tajudes oma kaotuse suurust, mängupaneku ulatust. Armastatu ei osutu stüütaks Ingiks, vaid küpseks ema Heleniks, kes kunstiks saada tahtva sõnana noort loojat oma sisemust endast välja kiskuma sunnib: «Stirb und werde, stirb und werde, stirb und werde...» (lk 331).

Ometi on aga Unduski «siiski niipalju romantikut, et ta püüab ajalugu ületada» (M. Väljataga) ning suur armastust pärandada. See on ta romaani müstiline komponent, mis märkamatu lugejasse imbub, see on unenäolisus, mäletamatu nagu unenäugugi, lugemishetkel ometi sellesse siseneda võimaldav. Selletõttu on ka «Kuumast» kirjutamine raske, nagu on tähele pannud Maimu Berg (vt «Looming» 1991, nr 3, lk 398), sest olles kord juba sõnade isecolemissis sisenedud, on sealt keeruline välja saada, sõnad pillutavad sise-

nenut omatahtsi siia-sinna ja mängivad end tema kaudu edasi. Undusk näib siin astuvat lugejale kuidagi sündsusetult lähedale, salamahti tema sisse nõrguvat, nii et lugeja võib olla ärritatud seesugusest ligitikkumisest: «. . . lugeja alateadvuses võib tekkida soov astuda seksuaalvahekorra raamatu endaga» (Maarius Mehu, Rein Tootmaa, «Kiim», «Keel ja Kirjandus» 1991, nr 2, lk 118) või tõmbuda umbusklikult eemale: «Kirjandusteadlane või kriitik jalutab ümber romaani nagu kass ümber palava pudru, aga päris ligi minna ei julge. Sest mine tea. Äkki kõrvetab. Või pritsib üle mingi tundmatu veidra ollusega» (P. Viies, *op.cit.*, lk 88). Aga võib ka rõõmuga an-

duda: «Unduski stiil on erootiliselt mõnus» (M. Väljataga, *op.cit.*, lk 1705).

See on see seeme, mis salaja lugejasse külvatakse ja seal ootamatuid vilju võib kanda. Nii et kui Krull tähele pani, et Unduski romaan oma intertekstide võrguga püüab tühjendada vaat et kogu varasemat eesti kirjandust (vt «Vagabund» 1990, nr 2), siis võib teda kahtlustada, et ta püüab ka täita järgnevat. Ehk et A. Kaalepi poolt «Sina, Tuglase» kohta öeldu kehtib ka «Kuuma» puhul: «See on midagi sellist, mille ilmumise järel meie proosa situatsioon mingil määral muutub» (*Op.cit.*, lk 4).

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL

4. loeng

Barthes kaldub «Teksti mõnus» omapäraselt eristama teksti MÕNU (*plaisir*) ja NAUDINGUT (*jouissance*). Päris niisugusel kujul pole see eristus hiljem järgimist leidnud (ega olnud vist nii kavatsatudki).

Raamatu algupoolel (lk 10) on sulgudes kommentaar:

«(Mõnu/nauding: terminoloogiliselt see alles kõigub, ma koperdan, ajan segi. Igal juhul jääb siia alati teatav otsustamatuse ääreala; see eristus ei saa olla kindlate klassijaotuste allikaks, paradigma jääb liikuvaks, tähendus jääb ebakindlaks, muudetavaks, ümberpööratavaks, diskursus tuleb ebatäielik.»

Veidi hiljem (lk 25) Barthes eksplitseerib:

«Mõnutekst: see, mis rahuldab, täidab, tekitab eufooriat; see, mis tuleb kultuurist, ei katkesta temaga sidet ja on seotud m u g a v a lugemispraktikaga. Naudingutekst: see, mis viib kaotimiseku-olekusse [*état de perte*]; see, mis tekitab ebaumaguvast (võib-olla kuni teatava igavuseni välja), paneb vabisema lugeja ajaloolised, kultuurilised, psühholoogilised aluskihid, tema maitsete, väärtuste ja mälestuste koostise [*consistance*], viib kriisini tema suhte keelega.» Selline lugeja, kes üritab korraga mõlemat teksti oma vaateväljas hoida, olevat anakronistlik subjekt. Ta osaleb üheaegselt kultuurilises hedonismis ja sellesama kultuuri hävitamises, ta ühtaegu naudib oma «mina» koostist ja otsib selle kadu. «Ta on kahekordselt lõhestunud, kahekordselt perversne subjekt.»

Kõige selle juures ei ole Barthes'i arvates tekstis mingeid konflikte: konflikti asemele astuvad erinevused. «Erinevus pole mitte see, mis maskeerib või mahendab konflikti: ta saavutab konflikti üle võidu, on t e i s p o l konflikti n i n g ta k õ r v a l.» Konflikt on erinevuse «moraalne seisund»: temas puudub naudingualge, ta ei leiuta midagi ja väljendab ainult agressiooni. «Armastan teksti sellepärast, et ta on minu jaoks see haruldane keeleliik, kus puuduvad täiesti «stseenid» (sõna kodus, abielulises tähenduses), igasugune logomahhia [sõnasõda]. Tekst ei ole kunagi «dialog»: siin pole karta teesklust, agressiooni, väljapressimist, mingit

idiolektide omavahelist võistlust; ta kehtestab inimsuhte rüpes — nagu see parasjagu käibib — omamoodi saarekese, ilmutab mõnu asotsiaalset loomust (ainult jõudeolek on sotsiaalne), laseb aimata naudingut skandaalset tõde: et ta võiks, kui kogu kõne kujutuslik vägi saab tühistatud, olla n e u t r a a l n e.»

On jäänud rääkida veel ühest olulisest, Barthes'i «Teksti mõnus» tutvustatud mõistest, mis on paljude hilisemate teoreetikute poolt kasutamist leidnud, ning teha kokkuvõtte.

«Teksti mõnusse» (lk 88—90) on paigutatud lühike teoreetiline visand FIGURATSIOONI mõistest. Sõna «figuratsioon» ise pole midugi mingi Barthes'i neologism: ta on prantsuse keeles esinenud juba 13. ja uuesti üles nopitud 19. sajandil. Päril on ta keskaegsest ladina keelest — *figuratō*, ja näiteks saksa sõnaraamat pakub selle vasteks *Darstellung*, mis tähendab millegi kujutamist või kirjeldamist silmaga nähtava mõttes, eriti aga osatäitumist teatris (*Darsteller* ongi 'osatäitja'). Vana ladina *figura* sõnaraamatuvasteiks on millegi 'kuju' või 'vorm, nagu me seda näeme'; 'kainis kehakuju'; 'skulptuur' või 'pilt'; lõpuks ka 'viirastus', 'ilmutus', samuti 'retooriline kujund'. Kaasaegse (19. sajandi) prantsuse keele *figuration* tähendab üldisemalt tegevust, mis midagi esitab nähtavas vormis (visuaalne representatsioon); kitsamalt aga seda osa etendusest (või filmist), mida esitavad figurandid — teisejärgulised osatäitjad, kelle osa sageli jääb tummaks.

Barthes vastandab *figuratsiooni* ja *representatsiooni*. Esmases tähendusmahus viitavad midugi mõlemad millegi esitamisele nähtavas vormis; «representatsiooni» teiseks oluliseks tähenduseks on see, et ta võib olla millegi asendamine, millegi puuduva esitamise asendustegevuse või -objekti näol. Figuratsioon erineb siis representatsioonist kõigepealt selle poolest, et ta on eelkõige ikkagi tegevus ise. Näiteks kui näitleja mängib laval Julius Caesarit, siis Caesarina on ta representatsioon (kangelane ise jääb igavesti puuduvaks), kuid tema tegelik näitlejatöö, liigutused ja miimika, kogu otsene kehaline väljendus kuulub figuratsiooni alla. See «ei puudu», ei esinda midagi muud. Näiteks tuleb näitlejal peale kõhahoo: ta

kõhib natuke, ja see ei ole siis nüüd mitte (puuduv) ajalooline tegelane, kes kõhib, vaid üks teine ise.

Figuratsiooni-mõiste tundub Barthes'i tekstimõnu-teoorias väga tähtis, sest üldiselt võib ta tekstiteooriast esialgu jääda mulje, nagu peaks tekst olema täiesti mitte-kujutav — kuivõrd ta ei tohi olla representeeriv. (Kõos representatsiooniestetikaga eitatakse igasugust realismi.) Kuidas võtab siis aga Barthes oma lemmiktekstide hulka näiteks Flaubert'i, Prousti, Sade'i jne omad? Siin peab olema peidus mingi konks. See konks ongi figuratsioon:

«Tuleb muide teha vahet *figuratsiooni* ja *representatsiooni* vahel. — Figuratsioon oleks erootilise keha ilmlemise viis teksti profiilis.»

Barthes seletab seda nõnda: näiteks võib autor ise ilmuda oma tekstis (nt Genet' romaanid, Prousti «Kadunud aega otsimas»); meil on seesugust figuratsiooni nt Jüri Üdil, väga palju Kaplinski või nt Viivi Luigel «Seitsmendas rahukevades», teatavate mõõndustega, aga nii, et see ei mahu biograafia alla sõna otseses mõttes — elule pole antud mingit temast väljapoolt jäävat mõtet, ei ole tahetud seda kujutada saatusena. Teine võimalus: tuntakse iha (kirge) mingi romaani tegelase vastu, temaga tekib eriline tungiline seos. Või ka nii: tekst ise hakkab endast kujutama justkui erootilist keha, olles lõhestunud fetiš-objektideks ja omades erootilisi piirkondi. (Midagi seesugust võidakse tunda nt Oksa, võib-olla ka Alliksaart või Baturinit lugedes.) «Kõik need liikumised annavad tunnistust teksti *figuurist*, mis on lugemisnaudinguks kindlasti vajalik.» Ka film olevat alati *figuratiivne* nagu tekstki, isegi siis, kui ta midagi ei kujuta.

Selline figuratsiooni- (ja figuuri-, figuratiivse) teooria on küll nüüd päris vastandlik Barthes'i omaaegsetele ettekujutustele strukturalistlikust jäljendamisest. Siis oli ta ju rõhutanud, et «kunsti ei defineeri mitte kopeeritava objekti iseloom (. . .), vaid see, et inimene seda rekonstitueerides ise sellele lisandub: tehnika ongi igasuguse loomingu tõeline olemine», ning: «. . . objekt panakse uuesti kokku, et ilmuksid nähtavale funktsioonid. . . » («Strukturalistlik tegevus»). Võib väita, et taolise neoklassika-lõhnalise ratsionalismi on tekstimõnu-Barthes nüüd täielikult hüljand. Ei mingit «objekti» enam, ei mingeid «funktsioone», ei mingit «inimese lisandumist» sellele, mida kujutatakse. Oluliselt on saanud kujutus kui figuratsioon ise, kui esmane tegevus, mille juures ei saa eristada aktiivset (kirjanik, kunstnik) ja passiivset (lugeja, vaataja) rolli. Selles tundub olevat uue Barthes'i essents.

REPRESENTATSIOON seevastu on kinnipeetud figuratsioon (*figuration embarrassée*). Ta on alibite, õigustuste ruum: siin valitsevad sellised mõisted nagu «reaalsus», «moraal», «tõepärasus», «loetavus», «tõde» jne. Barthes toob selle näiteks tsitaadi Barbey d'Aureville'lt, kus kirjeldatakse Memlingi Neitsit: «Ta on väga sirge, väga rõhtsalt seisev. Puhtad olevused on sirded. Karskeid naisi võib ära tunda nende taljest ja liikumisest; iharad naised venivad, roiduvad ja longuvad, on iga hetk kukkumas.» Siin pole võimalik mingi lugemismõnu, kogu teksti paneb paika moraalne ceclarvamus. Nii on see tekst paljas representatsioon — antud juhul esindades (representeerides) moraalset sisu või hoiakut.

«Muidugi, juhtub üsna tihti, et representatsioon võtab oma jäljendusobjektiks iha (kire) enese; kuid sel juhul ei välju too iha kunagi raamidest, pildist; ta ringleb tegelaste endi vahel; kui tal ka on oma adressaat, jääb see adressaat väljamõeldise sisse.» Representatsioon on Barthes'i arvates niisii see, kui miski ei pääse välja, ei ulata raamist üle: kõik jääb suletuks raamatusse, pildile, ekraanile.

*

Barthes'i «Teksti mõnus» oli kesksel kohal kujutus teksti «erootilisusest». Teksti kui omamoodi fetiš-objekti juures eristab ta kaht sorti pinget: üht nimetab *mõnuks*, teist aga *naudinguks*. Need kaks erinevad omavahel intensiivsuse astme poolest. «Mõnu» on mõõdukam, seotud kultuuriga, nart-sissismiga, mina-clamusega, identiteediga. Mõnul on oma püsivus, ta tähendab teatavat erootiliselt pingestatud laialivalgust, sulavust, ilma et objekti eneseteadlikkus seejuures kaoks. «Nauding» seevastu on üliintensiivne, siin kaotab subjekt kogu oma identsuse, vallandub ja muutub mitmuslikuks. Kultuur kaotab tähenduse, ta purustatakse koos mina-illusiooniga. See on teatav plahvatus, mis ei võimalda enda samaaegset kirjeldamist.

Kontakt tekstiga on Barthes'i jaoks seega täpselt sama, mis erootiline kontakt. Barthes viitab arabia erudiitidele, kes on kõnelnud tekstist kui «teatavast kehast». Tulevat aga eristada kaht täiesti erinevat tekst-keha: üks neist on «anatoomide ja füsioloogide keha; see, mida näeb või millest räägib teadus»; see on tekst niisugusena, nagu teda näevad grammatikud, kriitikud, kommentaatorid, filoloogid. See esimene keha on nn *fenotekst*. On aga veel teine, mittefiloloogiline

tekst-keha: see on «keele kirkede avatud loend» (*la liste ouverte des feux du langage*). Seda ei saa enam analüüsida lausehaaval, otsida tühjendavalt välja kõiki tähendusi. See on keele sees tulitav liikumine, pulseerimine, elus mänglevus. Parafrapeerida polegi siin midagi, sest seda elatakse läbi, niisama nagu mis tahes muid kirgi ja tundeid. Ainult see ongi see, mis üldse suudab inimest teksti kui kirjanduse (luuletuse, põnevusjutu jne) külge kōita. See on tekst kui erootiline keha ehk nn *genotekst*.

Barthes'i jaoks on tekst midagi aktiivset, millesse lugeja pelgalt ei projitseeri oma iha, vaid mis talle ka tegelikult vastab. See tekst on partner: teine keha, mitte-mina. Sellepärast ei saa tema taga olla ka mingit niisugust autorit, mis teksti enda toimimisest eristuks: autor on tekstis täielikult sisse sulanud, ei ole mingit kokkupuudet autoriga väljaspool kokkupuudet tekstiga. «... teksti sees, teataval viisil, ma *ihaldan* autorit: mul on vaja tema figuuri (mis pole ei tema representatsioon ega projektsioon), niisamuti nagu temal on vaja mind.» Just sellist tingitust arvestades on võimalik mõista, kuidas saab Barthes endale lubada autori ja lugeja vahelise eristuse osalist kaotamist.

Kui tuleb juttu teksti *ideoloogilise*st küljest, siis töötab Barthes välja omapärase *teksti atoopia* kontseptsiooni. Kreeka *topos* teata-

vasti on 'koht', aga ta võib tähendada ka mingit 'teemat'. Tekst oleks siis midagi niisugust, millel olemasolevates ideoloogilistes struktuurides pole mingit kohta. Ta on teatavas mõttes neutraalne, rahu-ala. «Keele elu reeglistab halastamatu toopika [*topique*; ka: 'kohasus', 'sündsus']; keel tuleb alati mingisugusest kohast, on sõjapidamise *topos*.» Seepärast, kuigi tekst võib olla vägagi subversiiivne, õõnestav ja tekitada tublisti kõheldust, on talle paradoksaalsel kombel omane ka isemoodi rahu: poliitiline võitlus peab siin teatavas mõttes lakkama. Tekst on seega ideoloogiaid tühistav, poliitilisi subjekte lammutav jõud. Ta loob võimuga niisuguse suhte, et teda päriselt ära seedida ei saagi.

Barthes'i vastanduse *plaisir/jouissance* (vrd ingl. *pleasure/bliss*, sm *nautinto/hekuma*, vn *udovol'stvie/naslaždenie* edasiandmisel on Hasso Krull siinses loengus rakendanud vastet «*mõnu/nauding*». Segaduste ärahoidmiseks juhime lugejate tähelepanu sellele, et «Vikerkaare» senises sõnatarvitus (vt nt 1989, nr 5, lk 57; 1990, nr 12, lk 53 jm) on sel puhul eelistatud kuju «*nauding*»/«*õndsus*». Ehkki Hasso Krulli lahendusel on ka ilmseid eeliseid — «*mõnu*» kuulub selgelt argikeelde, välditud on «*õndsusega*» kaasas käivaid metafüüsilisi tähendusvarjundeid —, on siiski kaheldav, kas eestikeelne lugeja tajub varianti «*mõnu*»/«*nauding*» piisavalt gradatsioonilisena. Etteruttavalt öelgem veel, et «Vikerkaare» järgmises numbris kasutab Tõnis Kahu *jouissance*'i vastena «*joovastus*'t». Seegi pole vale.

Toimetuse märkus

GYÖRGY KONRÁD

KÖRGELT POODIUMILT?

Intellektuaalide roll Euroopas

Kuigi kirjanikud ja professorid, näitlejad ja ajaloolased äratavad uute demokraatiade poliitilisel areenil tegutsejatena ülisuurt tähelepanu, ei usu ma, et intellektuaalid tahavad saadikut või mäendžeri, revolutsionääri või salateenistuslast, ametnikku või preestrit nende päris kohalt kauaks kõrvale tõrjuda. Intellektuaalid suudavad küll mainitud ameteid omandada, ent intellektuaalidele kui mõistmisprofessionaalidele on see vaid maskeraad. Niisiis ma ei usu, et vahetu majandusliku või poliitilise võimu saavutamine oleks intelligenti huvides. Intelligentis jääb oma põhiliste meediumide juurde, vahendiks sõna, pilt või sümbol.

Kui intelligentisil on võim, siis peab see ka millelegi tuginema. Intelligentis on legitimeerimise võim valdaja. Sina annad moraalise õigustuse, juriidilise seletuse, usulise argumendi, eetilise parabolite, poliitilise analüüsi ja erialase soovitusi. Intellektuaalid pakuvad müügiks nii head kui halba südametunnistust. Igal inimesel on oma kultuuriväärtuste mõõdupuu, millest ta juhindub ja millest ta ammutab eneseõigustust. Igaüks tahab olla kindel, et tal on õigus, et see, mis ta teeb, on hea. Ja kaalud on intellektuaalide käes. . .

Tänapäevainimene nõuab tarkust, mis ulataks erialateadmistest kaugemale, — et tunda end asjassepühendatuna. Selliste teadmistega inimesi huvitavad probleemid probleemide endi pärast. Ilma naudingumõnuta ei sünni avastusi. Taolised põrundpead huvituvad asjast iseeneses ega tegutse oodatava edu nimel. Mõistmise vaatepunktist on karjäär tähtsusetu. Ta pole just kahjulik, kuid ei tule eesmärgina arvesse.

Intelligenti võim

Pole just palju seda inimlikki, keda me nimetame ehtsateks intellektuaalideks. Ja võib-olla pole see ka vajalik. Mõõdunud kuldseid päevi, mil võimutses vaimsus, mõjutas mitmes suurlinnas vaid paar tosinat inimest. Eksisteerib rahvusvaheline intellektuaalne eliit, kuid kuuluvus sellesse eliiti

selgub enamasti alles hiljem — nagu seegi, kes on õelnud midagi olulist. Intelligenti võim on olemas, sõnadega võib mõjutada suurt hulka inimesi. Alati on olnud preestrite, prohvetite, teadlaste ja kirjanike võim. Alati on leidunud eriti autoriteetseid inimesi, keda on targaks peetud, kelle võim on püsinud erakordselt kaua ja omandanud enamiku silmis kindla kuju. Nii nagu arstide õlul lasub nendegi õlul usalduse koorem, ülejäänud hoiduvad kartlikult tahapoole. Esimesed võlgnevad teistele oma läbinägelikkuse, see ongi nende kohus. Mõistmine on nende elukutse.

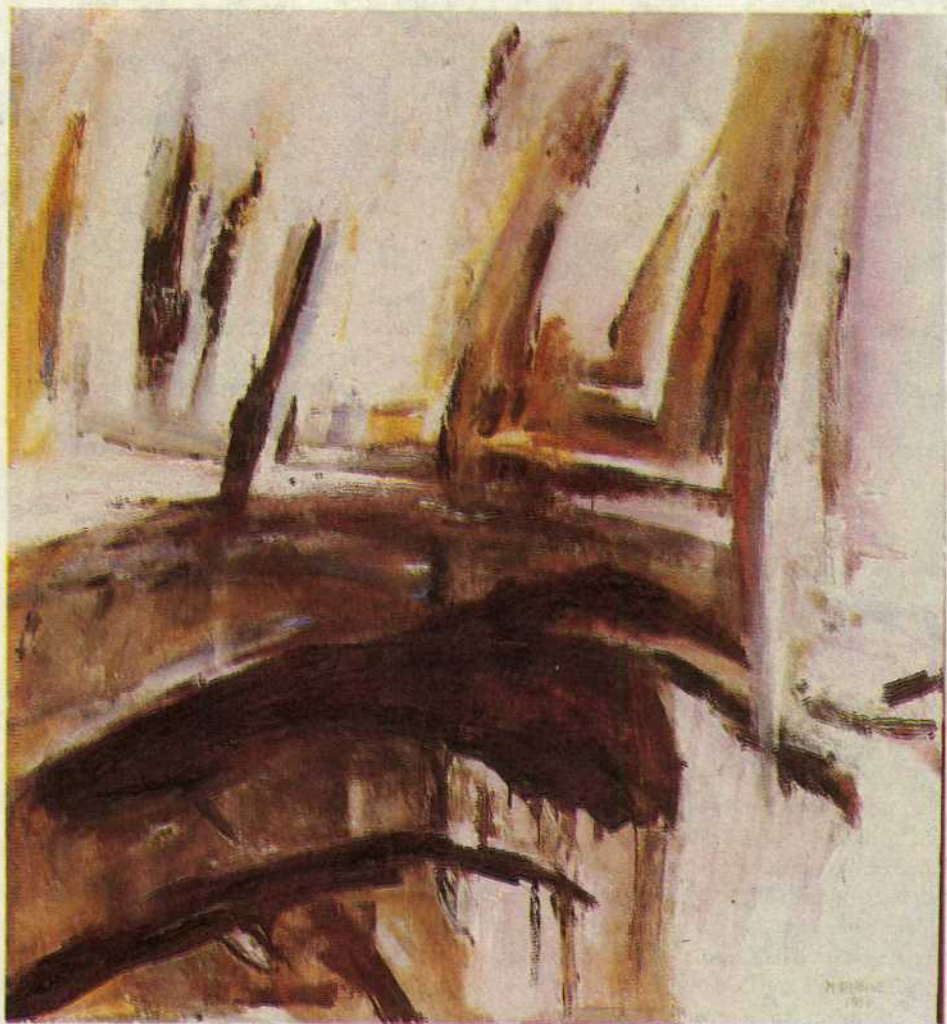
Mõnikord on just naiivsed inimesed need, kes märkavad asju, millest teised lihtsalt mööda käivad. Enamasti on nad hajameelsed narrid, elu materiaalne külg neid suurt ei häiri. Neil pole aega iseenda pärast muretseda. Ka üksteist mõistavad intellektuaalid ainult oma erialamütoloogias suurmeestele, nendele mitte mitte päris siitilma vaimu- ja monstrumeile toetudes.

Idealistid ja plastikinimesed.

Ülikool? Jah, õpetaja kasvatab õpilast. Kui kõik hästi läheb, siis on tulemuseks täiskasvanu, kes talub saatuse kurjavoitu nalju, ei satu paanikasse ja keda ei saa sundida loobuma talle tähtsatest asjadest. Täiskasvanu on omamoodi idealist. Ta teab, et peab oma kohustusi täitma. Tema vastand on plastiliinimene, plastikinimene, kes nõustub end igati ümber vormima, kui see aga kasulik tundub. Meie muudatusterohkel ajal on osavamad ümber kvalifitseerunud ja väikese treeningu tulemusena lausa meie silme all uue sõnavara omandanud. Selgub, et neid saab üksikosadeks lahti võtta ja teistega asendada. Plastikinimese eeliseks on tema erakordne majanduslikkus. Kuidas saab ärapruugitud nuhist tuttuus moraaliapostel? Nüüd on ohtlikud ajad, kõik on segamini pööratud — niihästi iseloomude salat kui ka mälestuste puder. Sõnad on langenud valelikkusepattu. Sul pole enam mõtet ennast lohutada, et tulevikuski miski muutub. Kõik on nii, nagu ta on. Muinasjutulised

Mari Roosvalt.
«Loojang». Õli, lõuend. 120x140.
1990.

Mari Roosvalt.
«Valgus». Õli, lõuend. 130x120.
1990.

tagavaravõimalused ja salaimed kuuluvad minevikku.

Enamasti on inimene häämingus, sest miski ei funktsioneerigi enam päris niisugusel moel, nagu ta on kujutlenud. Korra asemel segadus, õnnetused, ärevus, suursündmused! Seejuures on mõnigi ennustanud, et nüüdsest segadused lõpevad, tulekul on harmoonia ja ajalugu saab otsa. Meil on siin tegemist inimsoo keerulise loomusega. Pooli leidi metsiku, pooli leidi kodustatud liigiga, kes on paljude võimeline. Kuigi ma tean allakäigu ja kaduvuse sisemist loogikat, kuigi ma tunnen inimliku pahelisuse põhjatust, ütlen ma ka edaspidi, olles endalt küsinud, milline inimene mulle meeldib: idealist, kes on valmis tema poolt õigeks peetud elueesmärkide nimel suuri ohvreid tooma, kes tunneb, et ta on end sidunud erakordse ja isikliku missiooniga, mille olemust ta täpselt ei kujutle, kuid mille sõnumit ta oma elu kaalule pannes lahti mõtestab.

Isikliku vastutuse ajastu.

On enesestmõistetav, et ülikoolid vahendavad väärtusi. Tuimade spetsialistide produtseerimisel ei piisa, sest kahju, mida nad võivad põhjustada, ületab sajakordselt nende asjatundmisest saadava kasu. Piisab vaid, kui mõelda neile inseneridele ja ärimeestele, lugupeetud kodanikele, kes vastutus-tundetutele türannidele kõikvõimalikke tapmisvahendeid raha eest kätte toimetavad. Et suured inimsusevastased kuritoad võimalikuks saaksid, tuleb üliõpilasi kasvatada ükskõiksuse, professionaalse nihilismi, konformismi, kiretuse, käsutäitlikkuse, tehnilis-teostusliku isikupäratuse vaimus.

Kui saatusse iroonia usaldaks minu kätte õppetooli, siis ei juhiks ma oma õpilasi mitte niivõrd praktiliste väärtuste ringi, vaid rõhutaksin eelkõige nende isiklikku vastutust. Ma ütleksin: «Sulle on usaldatud sinu elu, sa vastutad iseenda eest ja iseenda kehastuses kogu inimkonna eest.» Vastutus langeb peaaegu kõigile, ainult et seda tuleb tunnetada. Ülikool on loodud muuhulgas sellekski, et välja töötada kaitsevahendeid maailma vastu. Akadeemikuse olemisest ei piisa. Intellektuaaliks olemisest ei piisa. Mingite üldiste normidega sobimisest ei piisa. Sa ei ole kompetentne kõiges, mis sulle osaks langeb. Ei piisa niisuguste spetsialistide kasvatamisest, keda turg või riik lühikest aega kasutavad. Inimest juhivad käteõpitud

normatiivsus ja lõhestavad üha karmimad tingimused tema professionaalirolli täitmisel, milles isiksuslikul argel läheb aina raskemaks end maksma panna.

Vormitakse teenistusintellektuaali, kes sobitab valitsevat klišeefraaside süsteemi erialaste probleemidega. Karjäärivõimaluste huvides produtseerivad ülikoolid aina rohkem rakendusliku vaimuga proffe. Selline äärmuslik samastumine oma rolliga on rusuv. . .

Idealisti jaoks on argielu kunst, ta ei tee midagi, mida ta õigeks ei pea. Keeldumise moraal on olemas. Me peame läbi käima isikliku vastutuse ajastu. 21. sajand tuleb isikliku, süvenenud, eritleva ja kontrollitava vastutuse ajastu. 20. sajand oli kollektiivse roima ja kollektiivse vastutustundetuse (või kollektiivse vastutuselevõtmise) sajand. Sellest tulenes enamik raskeid eksimusi. Selle sajandi kogu hullus sündis raamatuist. Tegelikult vastutavad vaimuaktöörid selle eest, mida nende kaasaegsed korda saavad.

Mõistmise sportlased

Intelligentsi ajalugu on üksainus suur manööverdamine meie autonoomia laicendamise nimel, sest intellektuaali tegelik võim võrdub tema vabadusega. Et ellu jääda, tuleb teadusel hoolitseda temast väljaspool asuvate jõudude killustamise eest; pluralistlik valitsemisvorm tagab talle liikumisruumi. Vastavalt oma kutsumusele on intellektuaal mõistmise sportlane. On olemas loov mõistmine, mis heidab valgust teise isiksuse vastuoludele ja hindab selle esteetilist keerukust. Ühelt alla vaadates ei saa inimest mõista, üleolev suhtumine inimobjekti viib labasusse. Ühelgi pisendaval või lihtsustaval vaatlusviisil, mis objekti igavaks muudab, pole mõistmisega midagi ühist.

Uued kollektiivsed identiteedid

Me oleme üksteisega läbi põimunud maailma-ühiskonnaks, kauged arenguprotsessid, õnnetused, sõjad, äkilised moemuutused juhivad meie tähelepanu järsult ja välgkiirelt sellele, et me sõltume inimkonnast kui tervikust ja inimkond kui tervik sõltub meist. Kui kusagil maailmas kerkib esile osav ja hullumeelne despoot, kelle lemmiktegevuseks on rahva hävitamine, kes meeeldi ta

pab nii omi kui võõraid, siis mõjutab see ka meie saatust. Me sõltume uutest kollektiivsetest identiteetidest, mis ühtäkki tuvastavad, et nad ei saa oma naabritega kõrvu eksisteerida ja on võimelised oma ülemvõimu kehtestamiseks tapma ja surrema.

Seesugusel kollektiivsel identiteedil Ida-Euroopas on kalduvus palavikulise plahvatusseisundi poole. Ta tunneb end ümbritsetuna vaenlastest, rahvuslikust hüsteeriast: ta tahab ustavate ridu puhastada rahvuslikul, rassilisel, usulisel, keelelisel, murdelisel ja hõimukuuluvuse alusel, vaigistades ühtlasi oma igatsust hüvituse järele poliitilise lojalsuse eest. Kommunistlikud diktatuurid lagunevad üksteise järel, kuna kommunistlik internatsionalism ei sobi enam kasvupinnaks; samal ajal muutuvad üha tõenäolisemaks rahvuslikud diktatuurid. Pärast sõjalisi blokke, st pärast tuumarelvastusel baseeruvat maailmakorda tahavad väikesed (riigid, rahvad, rahvused) ise määrata kõike endasse (ja pisut ka teistesse) puutuvat. Nad muutuvad rahutuks, astuvad naabritele jala peale, nõuavad territoriaalset autonoomiat. Vähemusest saab enamus, mille seast tõstab peagi häält vähemus, keegi ei lase endalt sõnaõigust võtta. Kõikjal kihavad autonoomiad, kontinenti haarab palavikuline tükeldamisiha.

Vaen on stardivalmis

Varem püüti kõike ühendada ja oldi veendunud, et seeläbi tehakse head. Praegu tahetakse kõik üksikosadeks lammutada ja usutakse õndsalt, et nimelt nüüd toimitakse õigesti. Kõik need ühendamis- ja tükeldamisdoktriinid toetuvad raamatukirjutajate teostele. Kui asi nii edasi läheb, hakatakse seda, kes naaberrahva vastu viha ei kanna, kahtlustama isamaareetmises. Kapitalismiga pole idaeurooplased lapsepõlvest saadik kokku puutunud, alles nüüd, täiskasvanuina, peavad nad õppima sellega ümber käima. See muudab inimesed ebakindlaks, enese alavääristamine võib kannustada solvatud upsakust. Nüüd on lõõnud poolharitlaste tund, kes enam oma stiilitust ei häbene ja rusikaga ühvardades asju hakkavad ajama. Vaen on stardivalmis, ta ootab vaid, et talle näidataks, kelle kallale söösta. Võiks küsida, kas Ida-Euroopas osatakse ära tunda luuravat fašisti. Mõned ei pelgagi enam päevavalgust, nad räägivad üsna avalikult. Kommunismivastane retoorikatuli ka-

sutab üha rohkem paremradikaalseid põlispositiivseid. Professionaalsed vihkajad otsivad rahvusvahelise maffia saatamat. Jälle omandab vanakuri juudi näojooni. See uus tendents tundub tagasipöördumisena enne sõda katkenud arenguteele.

Intelligents, uus klass, kes võib käituda ka väga riskantselt, nagu meie sajand tõendab, on minu silmis tähelepanuväärne aktöör. Et mõlemas sajandi ühisliikumises tekkis hüsteeriline kärsitus, selles on intelligentsil üsna tähtis osa. Tagaplaanil autorid, esiplaanil vulgariseerijad ja organisaatorid. Kodanlik individualism on saanud riigiintelligentsilt halva hinde, maailmakodanikud veel halvema. Kiideldi provintsiialismiga. Paljud ülespuhutud moraalsed otsused, paljud ideoloogilised hinnangud taanduvad tõsiasjale, et keegi ei vullanud tihtegi võõrkeelt. Vankur eneseteadvus otsis tuge käskudest-keeldudest. Mõlemad ühisliikumised keelustasid tõelisi kunstnikke, samal ajal aga upitati kõrgele poodiumile intellektuaalid. Me tahaksime uskuda, et teenistusvalmis subintelligents on ennast selles verises kitsis välja märatsenud, kuid see pole sugugi kindel. Rumalamat pööret Euroopa hingede rändamises ei oskaks ette kujutada kui see, et kommunismi agoonia tooks nüüd rõõmsa reipusega näitelavale kahtlemata rangelt kommunismivastase fašismi.

«Me vajame antipoliitilist künismi, et mitte petta saada»

Natsionalism ja sotsialism pole Euroopas tõesti enam päevakohased, otsingud ei kulge nende suunas, nende sõnum on pigem nostalgiline kui loov. Esimesega liialdamisel tuleb välja fašism, teise puhul — kommunism. 20. sajandi Euroopa nägi mõlemat etendust, ja nagu moodsas teatris kombeks, võttis ka publik aktiivselt etendusest osa. Antipoliitiline vaatepunkt on aga edaspidigi hädavajalik — minu arvates. Antipoliitika on poliitika moraalne hindamine. Moraal ise ei saa poliitikat asendada, sokraatilises mõttes aga võib ta olla poliitika deemoniks, tema luupainajaks, halvaks südametunnistuseks, ta võib olla poliitika unelmatööks. Et mitte petta saada, vajame me antipoliitilist künismi. Vastutuse võtavad ülemused enda kanda, kuid tekitatud kahjusid nad kinni ei maksa.

Süsteemivahetusest tingitud vabanemiselevusele järgneb tingimata arakslöömine. Midagi on

Mari Roosvald.
«Pürgimus». Õli, lõuend. 90x120.
1991.

Mari Roosvald.
«Kangastus». Õli, lõuend. 115x98.
1991.

muutunud, vabanemist aga ei tule. Ühes nurgas istub melanhoolia, teises kassiahastus. Erinevais formatsioonides asuvad ametisse ühed ja needsamad inimesed. Mitte ainult inimesed, vaid ka maad ja regioonid vahetavad vaimset mundrit. Aina uued üleskutsed ja univormid jätavad linnu- või konnaperspektiivist vaadates groteskse mulje. Loomulikult jäävad kõik inimesed endiseks: nii sõbralikud kui riiakad, nii usaldusväärsed kui ebausaldatavad. Mõningad muutused on muidugi võimalikud, nagu inimenegi on uues abielus vaid ligilähedaselt seesama mis eelmises. Enamus pelgab üksindust, teistsugust tööd, olgugi et see eelmisest ehk liialt ei erinegi. Vana harjumus seegi. Süsteemivahetus vabastab ja sunnib seejärel uuesti muganema. . .

Vabanemine ja uus muganemissundus

Ka mitmeparteististeemi puhul võib intelligents etendada teatud osa illusioonides ja mahavaikimistes. Näiteks märkas nende ridade autor 70.—80. aastatel kõhkluslusi oma läänesakslastest vestluskaaslaste juures, kui jutt kaldus niisugusele Euroopale, mida enam ei mõjusta raudne cesrie ja milles Saksamaagi asetub sootuks uude jõuvalja. Asjatundjad tõrjusid sedasorti mõttearendusi kui unelemist, üldist tõsist tähelepanu aga kõitis rakettide optimaalne arvuline vahekord. Ootamatult lubasid ungarlased idasakslasi üle oma riigipiiride tulla. See viis Berliini müüri lammutamise ja kogu seni tavapärase mõtlemisviisi kokkuvarisemiseni. Kujundlikult ilmutasid end meie vastastikune sõltuvus ja vastutus.

Iga tõeline vabanemine fiktiivse kollektiivse *mina* vana õhupallina kokkuvajumise taustal põhjustab süsteemivahetumiseufooriat. Kuid valvsale vaatlejale ei jää märkamata, et juba on teel uued õhupallimütüjad. Meenutagem ometi eilset, ka kommunistlik tsensuur ei koosnenud ainult keeldudest, vastupidi, kõrgstiilis — selge see — kinnitas ta ka kõike lubatud. Tavaliselt mitmuse esimeses isikus. Otsustas see, et ka ainsuse esimeses isikus rääkis mitmuse esimene isik. Ja nüüd ei märka pahaaimamatu kodanik üldse, et juba jälle räägib ühine mina mitmuse esimeses isikus. Ta võib endale julgesti sõltumatuse tooga selga tõmmata, ka siis kasutab ta kollektiivset mitmust. Sõltumatuse säilitamiseks ei piisa säärast alusmüürist, ei piisa koguni ka mitte ausast püüdle-

misest, nii nagu paljast kavatsusest head luuletust kirjutada ei teki veel kaugeltki häid värse. Kommunistlikul perioodil ei tajunud riigialam sugugi, kui kroonulikud on ta väljendid ja kui tugevasti ta teadvus on täidetud parteiriigi kollektiivse mitmusega. Jõuda siit rahvusriigi kollektiivse mitmuseni ei nõua kellelki liiga suurt vaimset pingutust. Kogu Ida-Euroopa on täis uusi autonoomiaid, kõik nad tahavad kuju võtta, kõik tahavad üksteisest erineda. Nüüd tundub liigagi loomulik, et igaüks neist soovib hõivata esikohta. Enne takistas neid Nõukogude riik, nüüd naaberrahvus või -rahvas. Enamusel on vähemus tee peal ees, vähemusel enamus. Rollid võivad vahetuda, aga see teine segab igal juhul. See on oetkeui põrgu muuski mõttes — etnilis-rahvuslikus. Ebakindlaks muutunud vaim otsib tuge ja lojaalsust, tühtlasi ka uut märklauda oma vihale, mida üha õhutatavad postkommunistliku faasi majanduslikud muutused ja saabunud vaesus.

Idasuhted varisesid kiiremini kokku, kui läänekontakte jõuti luua. Mitmeastmelise Euroopa-integratsiooni võimalus koos kõigi selle suhteliste, kuid ilmselt vältimatute varjukülgedega peab olema tajutatavalt lähedal, et lammutamist saaks uue ülesehitusplaani kaudu mõtestada, nii et kellelgi pind jalge alt ei libiseks, sest muidu võib hüsteeria võimust võtta.

Puhta «meie» üliväärtus

Minu lapsepõlve pahaendeliseks varjuks oli natsionaalsotsialismi saksa mudel. Kui kasvasin suureks, hõivas selle koha sotsialistliku maailmastisteemi vene variant. Ja mis tuleb nüüd? Ma ei välista, et pärast saksa ja vene päritolu sotsialismi tahavad paljud midagi oma, rahvuslikku, lokaalset, nüüd tõesti omaenda puhtast allikast ammutatut ilma igasuguse kahjuliku võõra mõjuta. Rahvuslikku sotsialismi väikeses mõõdus, ülekaalukalt riiklikku ja üsna tagasihoidlikult erastatud segamajandust. Üliväärtusena kerkib esile puhas *Meie*. Kogukonna ennastsalgavad pojad ei suuda kujutleda sümpaatsemat ühiskonda kui enda oma. Kes selles kahtleb, on pesareostaja ja isamaa reetur. Sihuke tuleks maha lüüa ja kuri keel suust välja lõigata.

Kas ülemuste riik pärast ähvardusi, kriitika mahasurumist, opositsiooni dekoratsiooniks taandamist, salajasi pealtkuulamisoperatsioone, ame-

tist tagandamisi ja ametisse nimetamisi, onupoja-poliitikat, ringkäenduse bürookraatlikku süsteemi, pärast poolikut katset jätta osa riigikapitalist kodanluse vasallidele, pärast poliitika, majanduse, kultuuri pideva taasühinemispüüde takistamist, pärast parteiriigi taaselustamist, riigiteenistuse tõlgendamist partei või isegi kliki teenimisena, välise võltspaatosega varjatud maffiallikku käitumist, politsei poolt tahlikult tähelepanuta jäetud mõjukaid aktsioone, vihast nõretavat demagoogiat, anonüümkirju ja telefonikõnesid ähvardustega elu kallale kippuda — kas niisugune ametnike riik kasutab kommunistlikku või fašistlikku reetoorikat — see pakub vähem huvi kui küsimus, kas loetletud nähtused on olemas või ei. Ons asi vaid meelitajate ja valetajate kohanemisvõimes? Kas autoritaarset riigimeest sel hiiglaslikul katsepõllul võib asendada mõni ka vaimselt samaväärne kodanik? See küsimus jääb püsima.

Igatsetud aedikus

Ida-Euroopa rahvad jälgivad pingsa tähelepanuga seda, mis toimub idasakslastega. Kas neist saavad ühendatud Saksamaal võrdõiguslikud või teise klassi kodanikud? Meie jaoks on šokiteraapia abil kapitalismi jõudnud idasakslaste käekäik tähendusrikkaks endeks, olgu see käekäik siis halb või hea. Sest nemad asuvad nüüd tõesti igatsetud aedikus ja naudivad suhtelist julgeolekut ja üksmeelt kolmekümne-viie-Euroopas, sellel superkontinendil, mis vabama tõlgenduse korral haarab ka Siberit ja Põhja-Amneerikat, sest ta ei ulatu mitte üksnes Atlandi ookeanist Uuraliteni, vaid pigem Vaikse ookeani ühest kaldast teiseni. Enamgi veel: idasakslased naudivad ka kindlate lepingute, NATO ja ühisturu — täpsemalt öeldes Euroopa Ühenduse — kõiki mõnusaid eeliseid. Väljastpoolt näib, nagu oleks idasaksa mentaliteet — kuivõrd ta üldse eksisteeris — kokku varisenud. Kuid kas saab neidki neljakümmend viit aastat niisama lihtsalt unustada nagu neile eelnenud kahteist? Kas unustamine on üldse kasulik? Väljastpoolt vaadates tekib mulje, nagu oleksid ida pool Elbet elavad sakslased antud lääne pool Elbet elavate sakslaste meelevalla alla. Mitte üksi tootmisvahenditele, vaid ka nende kasutajatele korraldatakse ülevaatus, mis mõjub rusuvalt enesevääriskusele. Pole kerge taluda vabanemist üheaegselt kollektiivse alaväärsustundega. Välis-

küaline oleks möödunud aastal eeldanud kindlat selgroogu. Samuti vaatab ta läänesakslasi, selle partii võitjaid: kuidas nad suudavad oma triumfi kiusatusele vastu seista?

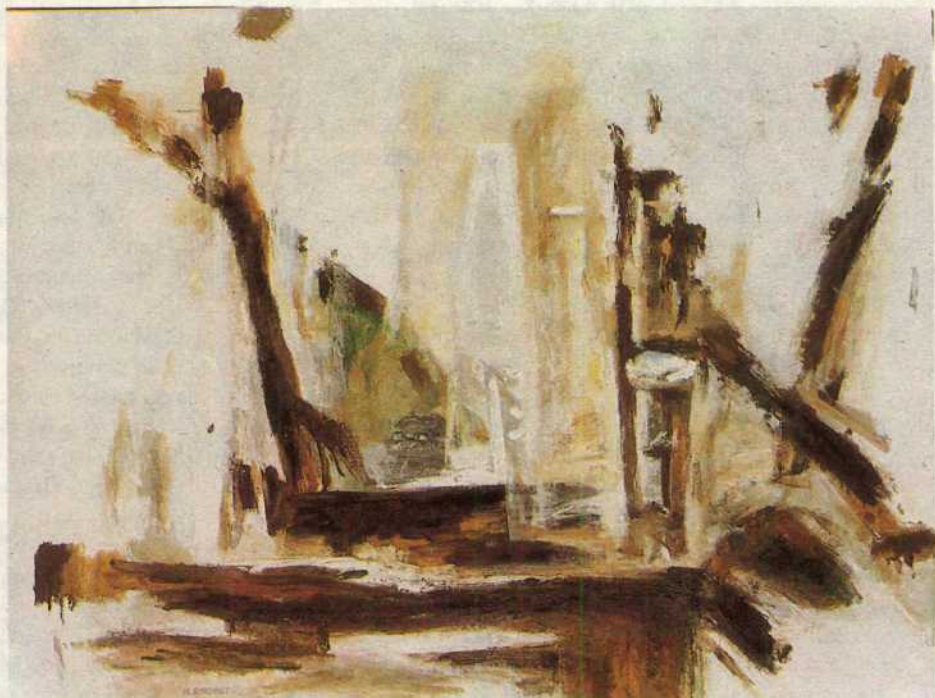
Teisel tänavapoolel. . .

Ungarlastel, poolakatel ja tšehhidel pole rikast lääne venda, kuid neil on tuhandeaastane rahvuslik ajalugu, millest kommunism moodustab vaid ühe peatüki. Kahtlemata on ka see nende ajalugu, nad on selle läbi elanud, aga ungarlaste, poolakate ja tšehhidena saavad nad sellest üle ja nende ühine eneseteadvus jääb püsima. Sakslaste dilemmat näen ma selles, et nüüd nad kas ütlevad, et kommunismiga pole neil tegemist olnudki, või elavad nad selle läbi kui osa saksa ajaloo. Oma rolli kommunismis ei mänginud idasakslased väiksema andumusega kui idaeurooplased. Ja kinnitus, nagu ei oleks läänesakslased oma osa mänginudki, oleks õige vaid siis, kui saaks tõestada, et Berliinis elasid paarisnumbritega tänavapoolel läbinisti teistsuguse iseloomuga sakslased kui sama tänavapaaritute numbritega pooltel, mis juhuslikult jäi teisele poole müüri.

Kommunism on saksa ajaloo niisamasugune koostisosa nagu natsionaalsotsialismgi. Nii pikka ajalootraditsiooni peatükki on psüühikast raske kõrvaldada. 70. ja 80. aastatel oli mul mulje, et sakslaste vastasseis oma Teise maailmasõja aegsele minevikule on läinud kaugemale kui ungarlastel, mis seostub ka sellega, et sakslaste hingealaadi iseloomustab aktiivsus, ungarlasi aga minnalaskmine. Möödunud aastal küsisid mult mitmed saksa ajakirjanikud, kas mul pole nende ees hirmu, kusjuures nad mitmuse esimeses isikus viitasid suuremaks muutunud Saksamaale. «Ei,» ütlesin ma, «Saksamaa võib olla võimas, üksik sakslane aga pole võimas, ta on niisama väike inimene kui teisedki surelikud.»

Rahvuslik eneseteadvus kalevi all

70. ja 80. aastatel ei rahustanud mind asjaolu, et sakslased on oma rahvusliku eneseteadvuse kalevi alla pannud. Varem või hiljem tuleb see sealt nähtavale. Kas Saksamaa võib kõrvale jääda sellest, mida me Ida-Euroopas nimetame rahvuslikuks taassünniks või rahvuslikuks laineiks? Kas ei

Mari Roosvalt.
«Horisontaalil». Õli, lõuend. 97x130.
1991.

Mari Roosvalt.
«Jäine». Õli, lõuend. 97x130.
1991.

ole karta, et kasvava rahvusliku eneseuhkuse meeoludes, kontinuiteedi taastamise tähe all ei tule uuesti moodi 30. aastate Saksamaa? Kuid loobugem romantilistest kommentaaridest: Hitleri-Saksamaal polnud demonlikkust rohkem kui mujal, autonoomiat aga oli vähem kui mujal. Küsitavused eesmärgi õigsuses ei takistanud radikaalset suundumist selle poole. Rahvas ei kaalutlenud, ta aktsepteeris fütleri projekti, tegi hästi tööd ja suhtus korraldusse lojaalselt. Olnuksid sakslased laisemad ja ebajärjekindlamad, põhjustanuksid nad vähem kannatusi.

Analüüsigem oma varasemat «mina»

20. sajandi lõpuks kerkis Saksamaa maailmaturu rahvusvahelise jõuvälja esimese järgu eksportijana ja lääne tüüpi demokraatiate liberaalse õigusriigina. Tänapäeva sakslased pole irratsionalismi rüütliid, ka ei ole nende keeleks agressiivne egoism — niisugused on vaatlaja muljed. Suurele rahvusele on osaks saanud ühendada ühte riikliku moodustisse kaks tsivilisatsiooni, kaks inimtüüpi, ilma et üks pool alistuks, ilma et ta iseend hävitades kaoks, ilma et ta saaks kollektiivse noomituse või et teda alandataks. Ühendada Saksamaa piires kaks Euroopat — milline tõeline

väljakutse! Loogiline on, et igaüks selle ühendamise käigus oma varasemat mina analüüsib ja end kuidagi muudab.

Ja mida ma ütleksin oma üliõpilastele?

«Niisiis, palun ärge võrdsustage 21. sajandi vastutustundelist individualismi 20. sajandi teise poole massiindividualismiga, mis on nüristunud materiaalses tarbimises. See ei anna teile midagi,» ütlesin ma, «üksnes maailm, millest teil tuleb endile kujundada isiklikult kogetule toetuv maailmavaade, on teie kui õppurite pärisosa. Jääge õpilasteks,» soovitaksin ma, «otsijateks, elusolevusi, kes ka pärast studiumi leiavad uusi mõtteid, nii kaua kui elate, et te igasuguse türannia saatanlikele tempudele vastu suudaksite vaielda. Teil pole kohustust teenida mitte mingit abstraktsiooni, mitte mingit terminoloogiat, aga olge tähelepanelikud nende vastu, kellega teid seob saatus ja inspiratsioon. Miinimum, mida te iseendale võlgnete, on luua Euroopa kui eriliste isiksuste ultraelektrooniline võrk. Miks? Et me üksteist vastastikku surnuks ei lööks.»

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

Tõlgitud ajakirjast «Universitas. Zeitschrift für interdisziplinäre Wissenschaft», Stuttgart, 1991, nr 11.

KALEV KESKÜLA

KUNDERA JA MEIE

Kadunud maailm

Kadunud maailm, mere põhja vajunud maa, Atlantis — milliseid metafoore võiks meie müüdi- ja tundeilm endise kommunistliku Ida-Euroopa kohta veel tarvitada? Meie? Siis kui Ida-Euroopa (Vahe-Euroopa) kõikus kusagil tõeluse ja muinasjutumaailma piiril, olime meie ju omadega päris põhjas, peaaegu et surnuteriigis. Sobivam oleks öelda, et valaskala kõhus. Ja see valaskala oli nii vägev, et vedas toda nüüdseks mere põhja vajunud maad nagu armetut saarekest enda järele, kord rohkem tõeluse, kord rohkem müüdi- ja tundeilma poole. Tõeluse all tuleb mõista Lääne- ja Ida-Euroopa, kus Francis Fukuyama järgi on ajalugu lõppenud, sest seal on teoks tehtud Hegeli maksimum, mis ütleb, et kõik tegelik on arukas ja kõik arukas on tegelik. Sellest järeldub, et arutu on tegelikus (reaalses) maailmas võimatu ja kuulub ebategelikku ehk muinasjutumaailma, mida Lääne-Euroopa kõnepruugis tavatseti nimetada kommunistlikuks. Meie asend vaala kõhus oli teadagi kahe mõtteline: oli võimalik ennast samastada nii vaala enese kui ka planktoniga, mis parajasti seedimist ootas. Kõhemõtteliseks on ta jäänud nüüdki. Küsimus on selles, kas meie vaatepunkt tolle kadunud Vahe-Euroopa (aga muidugi ka kogu maailma, «objektiivse reaalsuse» ja subjektiivse takkapihta) mõtestamisel peab asetsema lääne- ja Ida-Euroopa arukuse kindlal mandril või peame lähtuma oma vaalakõhu-kogemusest. See näib olevat ka tänase eesti kirjanduskäsituse põhiküsimus. Mõlemad vaatepunktid on piiratud: esimesele võib ette heita näiteks lapsemeelsust, teisele kitsastest oludest tingitud kitsarinnalisust, ning seejärel on vaatepunktide vastuolud mõistetavad.

Aga kommunistlikus Vahe-Euroopas sündis tõepoolest hämmastav asi. Tänapäeva Lääne inimene teab neist eeskätt 1975. aastast Pariisis elava tšehhi kirjaniku Milan Kundera romaanide järgi. Üht-teist teavad lisada tema kommentaarid. Näiteks väidab Kundera soome selsetaja Jan Blomstedt romaanis «Lahkumisvalss» eessõnas, et Ida-Euroopas ei austatavat seadusi. Ungaris näiteks ei olevat taksojuht nõudnudki temalt turvavöö kinnitamist, soovitanud selle vaid niisama üle rinna heita. Ja Tšehhoslovakkias olevat Milan

Kundera teinud säherdust «nalja», et saatnud oma abielu registreerimisele enda asemel oma sõbra, kes esinenud seal siis Kunderana ja kinnitanud sotsialistlikku sakramenti Kundera allkirjaga. Mäletatavasti tekkisid pärast Ceausescu kukutamist ja tapmist üleilmsele pressile lood sellest, kuidas ta koos proua Helenaga harrastanud laste verd juua, et säilitada igavest noorust. Loomulikult ei ole see muud kui Ida-Euroopas levinud muistend krahv Draculast. Samas ei ole ka võimatu, et Ceausescud tegid teadlikult muistendi teoks, et tõestada oma maa üleloomulikkust, muinasjutulisust. Kindel on igatahes see, et demokraatliku õigusrüügi kodaniku jaoks on kommunistlik maailm olnud tõeline muinasjutumaailm (tõsi küll, enamasti õudne, aga kui eksootiline!), mida vähemasti kinnitamata turvavöö kaudu on igal turistil võimalik kogeda.

Eesti mõtleja Kajar Pruul ütles mulle kord, et Ida-Euroopa on Euroopa alateadvus. Küllap ka seda. Nii muinasjutt kui alateadvus on Kundera retseptiooni ja menu psühholoogiline taust. Aga vahest ka looja lähtepunkt?

Euroopa ja romaani

Lahkunud okupeeritud Tšehhoslovakkias vabale Prantsusmaale, ei saanud Kundera enam kindlasti jagada pärast Esimest ilmasõda ookeani tagant tulnud kunstirahva tõdemust, et nad on saabunud «vasesse, ent kultuursesse Euroopasse». Essee «Pantvangis Lääs» (eesti k-s: «Looming» 1989, nr 11) tõdeb Kundera: «Jah, kui Tšehhoslovakkias pandi kinni kõik ajakirjad, teadis sellest kogu rahvas, ja tundis ängistusega selle sündmuse tohutut tähendust. Kui Prantsusmaal või Inglismaal kaoksid kõik ajakirjad, ei märkaks seda keegi, isegi mitte nende toimetajad. Pariisis, kogu täiesti haritud ringkondades vesteldakse õhtusöögi ajal televisioonisaadetest, mitte ajakirjadest. Sest kultuur on oma koha juba kaotanud.»

Siiski ei ole Euroopa oma tähtsust minetanud. Euroopa ei ole üksnes territoorium, vaid ka kultuur. Just Euroopa on sünnitanud sellise fenomeni nagu romaan, «... selle lummava fantaasiaruumi, kus tõde ei ole kellegi omandus ja kõigil

Mari Roosvalt.
«Looklev». Õli, lõuend. 97x130.
1992

Mari Roosvalt.
«Keeris». Õli, lõuend. 100x110.
1991.

on õigus olla mõistetud. See fantaasiaruum sündis koos nüüdisaja Euroopaga, ta on võrdpilt Euroopast või vähemalt meie unelmate Euroopast, unistus, mida on küll palju kordi reedetud, kuid mis on siiski küllalt tugev, et meid kõiki ühendada oma väikese kontinendi piire ületavas vendluses» («Romaan ja Euroopa», eesti k-s rmt-s «Valik III», LR 1988, nr 51—52). Just romaanis, tema ajaloos ja tarkuses näeb Kundera hoiul olevat Euroopa vaimu väärtuslikemat osa — respekti indiviidi, tema originaalse mõtte ja puutumatu eraelu ees.

Elus kõiki žanre proovinud Kundera peab romaani täiuslikemaks ning on mõtestanud nii romaani kui romaanikirjaniku olemust. «Romaanikirjanik on see, kes Flaubert'i sõnusi tahab kaduda oma teose taha. Oma teose taha kadumine tähendab lahtütlemist avaliku elu tegelase rollist. See pole lihtne tänapäeval, kui kõik, millel on vähegi tähtsust, peab minema üle massimeediumide talumatult valgustatud lava, kus teos — vastupidi Flaubert'i taotlusele — jääb autori pildi varju.»

See on tõdemus, millega ka eesti literaadil tuleb oma ülejäänud elus mõõdapääsmatult arvestada — nii mõne Euroopa parnassile pääsenud suurkuju (näiteks Kundera) mõistmisel kui omanese mõttetõele trükiladu ja leidmisel. Et kirjaniku sõna kostaks, tuleb neid vähemalt kolmsada tükki ühe laeva peale panna ja mööda Läänemerd triivima saata. Või tuleb kirjastaja juhatust mööda Euroopas ringi reisida ja laata del oma raamatuid ette lugeda. Huvi äratamiseks teose vastu peab tema autor silmapaistvalt huvitav inimene olema. Esesereklaamist ei pääse keegi. See on euroopaliku isiksuskultuse tagajärg, inimene on tõusnud tähtsamaks ja põnevamaks kui mis tahes dogma, teooria või teos. «. . . nõustudes avaliku tegelase rolliga, seab romaanikirjanik ohtu oma teose, mida võidakse hakata pidama tema liigutuste, tema avalduste, tema seisukohtavõttude tühipaljaks ripatsiks,» hoiatab Kundera celmainitud esses.

Ent romaan on ometi midagi suveräänset. Romaan pole Kundera arvates sugugi autori hääletooru, vaid alati pisut targem kui tema autor. Tõeline romaanikirjanik (näiteks Tolstoi «Anna Karenina» luues) võtab kuulda ka isiklikest moraali-veendumustest erinevat häält. Kundera tavatseb seda nimetada «romaani tarkuseks». «On olemas üks suurepärase juudi vanasõna: «Inimene mõtleb, Jumal naerab». (. . .) Mulle meeldib mõelda, et romaanikunst tuli ilmale Jumala naeru kaja-na.» Don Quijote mõtleb, Sancho mõtleb, kuid

tõde maailmast ja neist enestest jääb neile tabamatuks. «Romaan on territoorium, kus ei esitata seisukohti, see on mängu ja hüpoteeside territoorium,» ütleb Kundera raamatus «Romaanikunst».

Mida teha?

Praegu oleks sobilik esitada see Tšernõševski väljamõeldud ja Lenini plagieeritud venelik maailmaparandamisküsimus nii: mida teha, et luua uut mõjukat romaani, uue vapra maailma peeglit? Karta on, et prantsuse «uue romaani» suurejooneline igavus tänast lugejat just kõvasti ei kõida. Kuidas luua romaani, mis suudaks varjata oma autori? Mis oleks selleks piisavalt suur ja suveräänne.

Eks küsigem Kunderalt. Õnneks ta mitte ainult ei loo romaani imaginaarset ja suveräänset ruumi, vaid ka selgitab, kuidas seda teha ja mistarvis on seda vaja. Kõik ebaoluline tuleb radikaalselt kõrvaldada, kõlab moodsa romaanikunsti esimene nõue. Teiseks: filosoofia, jutustus ja unenägu (kujutus) tuleb ühendada üheks muusikaks. Kolmandaks: romaan ei kannu mingit kummutamatut sõnumit, ta jääb hüpoteetiliseks, mänguliseks ja irooniliseks. Romaanikirjanikul ei ole oma filosoofiat, vaid lihtsalt kogus paradokse, improvisatsioone, mõttemänge. Selle asemel, et üritada Kafkat dešifreerida, tuleb lasta ennast kaasa viia tema võrratust fantaasiast. Kujutus ongi põhiline väärtus. Sellest lähtudes hindab Kundera romaniste hoopis kõrgemalt kui filosoofe. Leibnizi kuulsale lausele «pole midagi ilma põhjuseta» eelistab ta Lawrence Sterne'i äratundmist, et elu poeesia peitub kõrvalekaldumistes, ettearvatustes. Romaani tarkus erineb filosoofia tarkusest. Romaan pole sündinud mitte teooria, vaid huumori vaimust (Jumala naerust). Sellepärast ongi Kundera romaanide selgrooks sage li farss. «Farsi all pean ma silmas süžee rõhutamist koos kõige tema ootamatute ja uskumatute sündmuste rägaga.» Seda on peetud küll vanamoeliseks ja maitsetuks. «Flaubert'ist peale on romaanikirjanikud püüdnud sündmustikust lahti saada ja nii on romaan muutunud tüütumaks kui kõige tüütum elu.» Lahenduseks aga on hoopis sündmustiku vabastamine lõpärasuse nõuetest.

Kui romaanikirjanik on huvitatud lugejaskonnast, ei saa ta mööda vaadata oma teose meelelahutuslikust kvaliteedist. Kundera ei häbene meelelahutuslikkust, ta pürgib selle poole lausa programmiliselt. «Suur Euroopa romaan algas mee-

lahutusest ja iga tõeline romaani kirjanik igatseb selle järele. (. . .) Minu eluaegne ambitsioon on olnud ühendada küsimuse ülim tõsidus vormi ülima kergusega. Kergemeelse vormi ja tõsise teema kombinatsioon paljastab meie draamade (mis toimuvad niihästi voodis kui Ajaloo suurel näitelaval) tõe ja nende kohutava tähtsusetuse. Me kogeme nii elu talumatut kergust.»

Samavõrd kui Kundera hindab meelelahutust, vihkab ta kitši. «Mul pole kunagi midagi olnud Agatha Christie kriminaalromaanide vastu. See-eest jalestan ma sügavalt Tšaikovski, Rahmani-novi, Horowitzi klaveripalu ja Hollywoodi filme nagu «Kramer Krameri vastu» ja «Doktor Živago».» Kitši häbiväärsesse lahtrisse arvab Kundera ka meilegi tuntud Ettore Scola filmi «Ball», milles ta näeb Prantsusmaa ajaloo esitamist kitšina. Ta ei väsi kitši üha uuesti paljastamast ja piit-sutamast, teda üha uuesti defineerimast. Ilmselt näeb Kundera kitšis meie ajastu Peltsebuli, mas-siteabe poolt võimendatud Saatanat, kes on nüüd tugevam kui kunagi varem ja võtab meie hinged ülbe enesestmõistetavusega. Vaevumata meiega mingit lepingut sõlmima, pakkudes vaid pisut valelikku ilu ja lootust. «Kitš on käibetõdede rumaluse tõlkimine ilu ja tunnete keelde. (. . .) Kitši-inimese vajadus kitši järele on vajadus vaadata õndsakstegeva vale peeglist ja olla õndsusepisarateni liigutatud omaenese peegelpildist.» Tänu massimeediumidele on kitšist saanud meie ar-gieetika ja -esteeetika.

Massimeediumidele, olemuslikule kitšile seab Kundera vastu romaanile olemusliku ironia. Ironia ärritab ning mitte sellepärast, et ta pilkaks või ründaks, vaid et ta toob ilmsiks maailma mit-memõttelisuse. Ironia välistab meie seisukohta-de tõsikindluse.

Romaani mõtet ja väärtust näeb Kundera tema avastuslikkuses. Olemises («õds») on asju, mille avastamine ja seletamine on jõukohane vaid romaani-le. «Romaan, mis ei avasta eksistentsi seni-tundmata segmenti, on amoraalne. Teadmine on romaani ainus moraal.»

Kahju inimesest

Kundera ei hooli suuremat filosoofidest-romaa-ni kirjanikest, Voltaire'i ja Camus'd peab ta pseu-doromanistideks, kes ei avastanud midagi sellest, mida romaan on seatud avastama. Selle asemel, et avastada olmist, tegelesid nad Kundera arva-

tes üksnes oma ideede illustreerimisega. Seda ar-vestades on naljakas rääkida Kundera filosoofili-sest süsteemist. Siiski võib teda väga pahanda-mata vist öelda, et ta on romaani kirjanikust filo-soof, igatahes kirjanik, kes armastab filosoofeer-da. Õigupoolest on tema romaanid esseed, kus leidub nii filosoofiat kui dokumentalistikat, mis on köidetud meelelahutusliku süžee külge. Täius-likkuseni jõudis Kundera «uus romaan» raamatu-ga «Olemise talumatut kergus» (1983), mis tegi kirjaniku maailmakuulsaks. Ühelt poolt valgus-tab see oma kuulsuse kumaga ta eelmisi raama-tuid, teisalt on neile võtmeks, tuues esile Kundera elulised hoiakud ja kinnismõtted, mis on tema kõikide teoste filosoofiliseks aluseks. Filosoofist eristab Kunderat «polüfoonilisus», ta ei samastu oma süsteemiga, kohati ehk parodeeribki seda. Ta jaotab olemise dualistlikult vastandlike mõis-tete paarideks ja rõhutab nende (=olemise) üle-tamatut vastuolulisust, esitades lõputult paradokse ning andmata lõpuks õigust kummalegi võistleja-le, ei hingele ega kehale. Muidugi kui kõrvu ase-tuvad nii inimlikult soositud nähtus nagu kitš ja nii tõrjutud substans nagu siit, siis naudib Kun-dera viimase mõödapääsmatut olemuslikkust.

Ega lugejamenust soositud romaani kirjanik saa tänapäeval kade mees olla ning «Olemise ta-lumatus kerguses» jagabki Kundera lugejaga lah-kelt tähelepanekuid jutustatava loo, selle tegelaste ja autori kohta. Lugeja ei pea seega *story* sabas jõlkuma ja tegelastega sündiva põhjal mõistata-ma autori pakutud sümboleid ja võimalikku õpe-tusiva. Kellel oleks selleks tänapäeval tahtmist ja aega!? Kundera arutab lugejaga oma tegelaste käitumist ja tunnistab, et kohati hämmastavad nad tedagi, ta ei suuda neid lõpuni mõista. Sünd-mustik (*fiction*) ja tõlgendus (*nonfiction*) on oma kohad vahetanud ja tulemuseks on pahupidi pöö-ratud romaan, umbes nagu Pompidou Kultuuri-keskus, kus kommunikaatsiooni, trepid ja torud on põhilise kujunduselemendina maja väliskülge-dele toodud.

Loomulikult ei tohi säärane komplitseeritud konstruktsioon (Kundera ütleb: arhitektoonika) olla igav. Seepärast on autor vähemasti sündmus-tiku osas demonstreerinud suurt rahva- ja kitsilä-hedust. See on lugu heast kirurgist Tomášist (mis seebiooperlik elukutse!), suurest naistekülist, kes armastab ometi väga oma naist (muidugi armas-tab ka naine teda), naaseb tema järel koguni so-vettide poolt okupeeritud kodumaale, satub seal kommunistide vaenamise alla, läheb koos naise-ga maale lihtsate inimeste juurde elama looduslä-

hedast elu ning lõpuks saavad mõlemad armastajad õnnetult hukka, matnud enne oma koera, keda nad samuti väga armastasid.

Igas tõelises kirjandussõbras tekitab säherdune lugu õudust. Eks see olegi mõeldud rohkem kirjanduse vaenlaste jaoks, neile, keda on vaja raamatut lugema petta. Autori õigustuseks meenutagem tema postulaati sündmustiku vabastamisest tõepärasuse nõuetest. *Story* on seega mõeldud nii ligimeelitamiseks kui lollitamiseks. Demokraatlik autor jätab lugejale täieliku õiguse ainult sellega leppida ja poliitika-fanid leivad sealte piisavalt närvekõditavat teavet kommunistlike koleduste kohta.

Kundera loob illusiooni ja ühtaegu lõhub seda. Ta muudab oma tegelased lugejale võimalikult lähedaseks, eritledes pikalt nende tundeid ja kirjeldades nende füsioloogilisi reaktsioone. Samas tunnistab ta, et nad ei ole inimesed, vaid tema väljamõeldised, mees sündinud autori peas saksa vanasõnast «Einmal ist keinmal», naine kõhukorinast. Tegelasel on Kundera jaoks tema eluviimata jäänud võimalused. Kõik nad on ületanud mingi piiri, mille taga autori mina peatub. Nad on olemise uurimise meetodid. Kuna Kundera romaan on muuhulgas ka esse, muutuvad tegelased ühtlasi ka ideede, mõttekäikude ning hüpoteeside personifikatsioonideks ja projektioonideks. Filosoofi või ühiskondliku moralisti positsioonist eristab Kunderat uurija vaatenurk, see, et tema tegelaste taga puudub väärtussüsteem, mis lubaks teha nende saatusest mingeid ühesid järeldusi. Selles mõttes erineb Kundera Dostojevskist, kelle tegelased olid ju samuti omaaegsete populaarsete poliitiliste ja sotsiaalse ideede kehastused, kuid kelle hinnangud «sortside» kohta olid selged.

Et Kundera tegelased ei ole inimesed, on tema vahetõde nendega ka vabam, kui oleme enamasti harjunud. Tal pole tarvis tunda aukartust elu ees. Ta ei pea kogu aeg oigama: «Kahju inimesest», nagu suur skeptik Strindberg «Unenäomängus». Muidugi on ka skeptik Kunderal kahju inimesest, aga kuna üks skeptikust kirjanik neid ajaloo ja armsama ülekohtu eest niikuinii kaitsta ei suuda, on ta oma vaatepunkti nihutanud inimesest kaugeemale, «ajalooliseks» ja «filosoofiliseks».

Kui Tomáš sunnitakse kirurgiametist loobuma ja ta hakkab aknapesijaks, tunneb temagi hoopis kergendust ning saab ootamatult senisest palju paremad võimalused naiste küttimiseks. Ta vabaneb *raskusest*, tema elu muutub *kergemaks*. Puudub tõe ja õiguse mõõt, kõik on suhteline. «Skep-

titsism ei ole minu jaoks maailma eitus, vaid selle muutmine küsimusteks,» väidab Kundera.

Skeptitsismi juured

Tavapäraselt, «üldinimlikku» elutunnetust peab Kundera valelikult optimistlikuks. Sellele vastandab ta oma maailmavaate nurgakivi — Nietzschele pärineva *igavese naasmise* idee. Kuna inimelu on ainukordne, looritab kaduvuse nostalgialt inimliku perspektiivi. Kuidas mõista hukka midagi, mis on kaduv? Kundera peab seda ohtlikuks meelegaiguseks: nii võib ka Hitleri pilt esile kutsuda liigutava mälestuse kadunud noorusest. Igatsus igavesti kadunud aja järele muudab olnu liigutavaks, kauniks. Naasmise võimatusel põhinevas maailmas on kõik ette andeks antud ja kütüniliselt lubatud. *Igavese naasmise* idee on aga perspektiiv, mis näitab asju meile nende kaduvuses ilma kergendavate asjaoludeta. «Igavese naasmise müüt ütleb eituse kaudu, et elu, mis kaob kord jäädavalt, mis ei naase, on varju sarnane, on algusest peale surnud ja kas see oli kohutav, ilus, ülev, see õudus, ülevus või ilu, ei tähenda mitte midagi.» Ehk lühemalt: *Einmal ist keinmal*, kord olnu on kui mitte kunagi olnu. Ajalugu ei kordu. Ajalugu on inimkonna saatuseliku kogemematause joonistatud kavand. Ajaloost ei saa midagi õppida ega mingeid tõsikindlaid järeldusi teha.

Kordumine, «igavene naasmine» toimub inimese ainukordses elus. Inimene laseb ennast juhutada ilumeelil ja muudab mõne juhusliku sündmuse motiiviks, mida ta hakkab oma elu muusikapalaks kordama. Ta kordab, varicerib ja arendab seda nagu helilooja oma sonaadi teemat. Nii juhustest korda luues loob inimene endale saatust, mida ta aga «helitööd», juhuste sümmeetriat, lõhkumata muuta ei saa. Seepärast on inimelu nii literatuurne, nii romaanipärane.

Nietzschele toetudes väidab Kundera, et igavene naasmine on raskeim kandam. Taaga täielik puudumine muudab inimese õhustki kergemaks, ta on vaid pooleldi tõeline, tema liigutused on samavõrd vabad kui ka tähenduseta. Seevastu mida raskem on inimlik koorem (selleks võivad olla nii mured, kaastunne kui armastatu keha), seda maalähedasem, ehtsam, tõelisem on elu.

Nagu räägitud, armastab Kundera oma *fictionit* tempida dokumentalistikaga. Kõnealusel romaanis on juttu Stalini pojast Jakovist, kes heitis ennast Saksa sõjavangilaagris voolu all olevale

okastraadile, sest oli inglise ohvitseridest kaasvangidega sita pärast tülli läinud. Ta oli roojaga määrinud nende ühise peldiku, aga seda koristada ei pidanud ta võimalikuks. Stalini poeg oli ju teatud mõttes Jumala poeg, ja ometi mõisteti ta süüdi ja suri sita pärast. «Kui Jumala poega võib hukka mõista sita pärast, siis kaotab inimeksistents oma mõõtmed ja muutub talumatult kergeks.» Ometi ei ole surm sita pärast mõtetu surm, see on sõja üldise mõttetuse taustal kõrgele tõusev metafüüsiline surm. Ta heitis oma keha okastraatidele otsekuu kaalukaasile, püüdes anda olemisele mingit kaalu. «Ajalugu on sama kerge kui üksik inimelu, talumatult kerge, sulgkerge, kerge kui lendlev tolm, kui see, mida homme ei ole,» kõlab Kundera lohutu kokkuvõte.

Asudes üsna tuntud mehena Prahast, kus ta oli kogu aeg olnud organite huviobjektiks, Pariisi, kus huvi tema vastu oli eeskätt kirjanduslik, muutus Kundera elu kindlasti palju kergemaks. Ajakirjaniku küsimusele, kas emigrandist kirjaniku elu on talumatult kerge, vastas Kundera realistlikult, et kerge küll, aga enamasti talutavalt. Küllap on talutavalt kerge elu parim, mida me oma kaalutus olemises saavutada võime. Ja muidugi jääb meile veel farss. Sest kuigi Kundera õpetuse järgi on meie igavikulised väljavaated üsna viletsad, ei ole see ometi põhjuseks et elu suure näitelava komöödiaks kõrvaltvaatajaks jääda. Liiatigi kui esitus on kaasakiskuv ja nautimisväärne. Pealegi ei samastu Kundera romaanide sõnum, nende heuristiline tähendus ja roll sugugi filosoofilise õpetusega. Muidu poleks ta ju romaanikirjanik, vaid üksnes armetu filosoof.

Kitšist, sitast, armastusest ja naistest

Taltsutagem veel hetkeks isemõtlemisshimu ja laskem rääkida Kunderal.

«Kõikide euroopalike uskude, religioossete kui ka poliitiliste taga on Moosese Esimese raamatu esimene peatükk, millest järeldub, et maailm loodi õiglaselt, et olemine on hea ja et järelikult on õiglane ka paljuneda. Nimetagem seda põhiseisukohta kategooriliseks nõusolekuks olemisega.» Ometi on inimese juures ka midagi vastikut, varjamisväärsset. See on sitt. «Roojamishetk on Loomise vastuvõtmata igapäevaseks tõendiks. Kas. . . või: kas on sitt vastuvõetav (ja siis me ei lukusta ennast klosetti!), või me oleme loodud vastuvõetamatul viisil. Sellest järeldub, et esteetiliseks ideaaliks kategoorilisele nõusolekule olemisega on maailm, milles sitt on maha saladud

ja kõik käituvad nii, nagu seda poleks olemas. Seda esteetilist ideaali nimetatakse kitšiks.» Maailma kõigi inimeste vendlust võib rajada üksnes kitšile. Kõikide poliitikute, kõikide parteide ja liikumiste esteetiliseks ideaaliks on kitš. Ühiskond, kus valitseb ainult üks poliitiline jõud — nagu endine «sotsialistlik maailmastüsteem» on totalitaarse kitši riik. Euroopas, haritud maailmas käibib korraga palju erilaadseid kitše.

Kitšile on ohtlik püsiv, kahtlev inimene. Ka nali hävitab kitši, sellepärast on see totalitaarsetes süsteemides keelatud.

Kundera esikromaan «Nali» on «filosoofilises» plaanis lugu naljast ja sitast, nende eksistentsist totalitaarse kitši maailmas. Naispeategelasega tehakse kurja nalja ja ta langeb kitši maailmast sita maailma. Üldse armastab Kundera naisetele sita meenutada — roojavat naist kirjeldavaid episoode on teisteski Kundera romaanides. Siit sünnib mul tõsine kahtlus, et Kundera kahtlustabki just naisi surmapatus — kitšis. Kuigi ta ei ole kuskil otsesõnu säherduse antifeministliku avaldusega esinenud, on tema romaanides just naised enamasti need, kes naudivad enesepettust, käibetõdesid ja idüllid.

Kundera meestegelased seevastu on enamasti eepilised armastajad. Kundera õpetus jagab naistekütid lüürilisteks ja eepilisteks. Esimesed jahivad alati ühte tüüpi naisi: nad otsivad naisest oma ikka samana püsivat naisideaali ja pettuvad ikka uuesti, sest ideaal ei ole teatavasti saavutatav. Eepilised naistekütid seevastu püüavad hõlmata naistemaaailma kogu rikkust. Neid huvitab kõik ja miski ei või tuua neile pettumust. Erinevalt lüürilistest ei leia eepilised naistekütid naiste silmis armu, sest nende süü ei ole pettumustega lunastatud. Kundera näib eelistavat siiski eepilisi naistemehi — ilmselt on nende hoiakus vähem enesepettust ja kitši.

Nagu moodne maailm, ei saa ka Kundera romaanid läbi ilma poliitika ja erootikata. Kuigi esimene teema võib rahvaste saatuse seisukohalt tähtsam tunduda, ilmneb Kundera romaanides siiski erootika primaarsus. Sageli maskeerivad inimesed oma erootilisi valikuid ja lüüasaamisi poliitilisteks. «Naeru ja unustuse raamat» on tegelane, kes kurameeris äärmiselt taasisoidliku välimusega naisfunktsionäriaga, seletades oma käitumist hiljem pugemissooviga. Tegelikult oli ta oma erootilisest väärtusest lihtsalt nii madalal arvamusel, et ei sõandanud kaunemaid naisi püüda.

Vale ja enesepettuse kõrval on teiseks inimsu-

hete reguleerijaks üleüldine vääritimõistmine. Kui inimesed on veel noored, on neil veel mingisugunegi lootus tiksteist mõista. Kui inimelu muusikateos on aga juba välja kujunenud, ei osata seda kuidagi võõraste motiividega sünkrooni viia. Eks kuulu lõputud äravahetamised ja segijamised kokku nii Kundera pessimistliku maailmavaate kui farsi poetikaga.

Kundera ja Euroopa

Eurooplane võib Kunderas näha nii muinasjutu-vestjat, kes kõneleb fantastilisi lugusid Böömi-maast (mis on ju peaaegu seesama, mis Transilvaania), inimõiguslast või romaaniuendajat. Kuigi maailmavaateliselt ja filosoofiliselt aluselt samased, on tema romaanid siiski vormilt üsna erinevad. Vahest peegeldub Kundera otsinguis kogu kaasaegse romaani arengukäik või vähemalt selle üks mõjukamaid ja viljakamaid suundi.

Kõige keerukam ja eksperimentaalsem tema romaanidest on «Naeru ja unustuse raamat» (1978), mis meenutab meie harjumuspärast romaani nii vähe, et Lembit Remmelgas on seda «Nalja» järelsõnas kogunisti novellikoguks nimetanud. Sel juhul väidan ma vastu, et selles on ka vähemasti üks muusika-alane essee ning paar memuaarikatkendit ja poliitilist pamfletti. Kundera ise on väitnud, et näiteks juba ainuüksi selle raamatu kolmas osa koosneb järgmistest elementidest: 1) anekdoot naistudengitest ja nende levitatsioonist; 2) autobiograafiline jutustus; 3) kriitiline essee ühe feministliku raamatu kohta; 4) mõistujutt inglise ja kuradi; 5) unenägu Paul Eluard'ist, kes lendab Praha kohal. Ning lõpuks kinnitab Kundera veel, et romaanitervik peab olema jagamatu ja erinevate elementide tähendus võrdväärne. Eks katsuge järele teha!

Kõige meelelahutuslikum romaan on «Lahkumisvalts» (1976), kus kipub domineerima süžee ja kokkuvõttes ei mõju teos nii põnevalt kui muud. Meilgi tuntud esikromaan «Nali» (1967) esindab veel psühholoogilis-kriitilist realismi, järgmine teos «Elu on mujal» (1972) on sugenevate fantastiliste elementidega siirdevormiks realistliku ja «uue» romaani vahel.

Kõige hõlmavam, kõige auahnem, kõige rikkam on kahtlemata «Olemise talumatu kergus». See on kõige auahnem raamat, mida ma olen lugema sattunud. Siinkohal tuleks mulle muidugi Piiblit meelde tuletada, aga küllap ta on Piiblistki pretensioonikam. Ta katsub kõnelda kõigest, mahutada endasse lahedalt kogu inimolu tagasihoid-

liku haarde. Kundera järgi on romaani võtmesõnadeks *raskus, kergus, hing, keha, Suur Marss, sitt, kits, kaastunne, peapööritus, tugevus, nõrkus*. Käesolevas kirjatöös on seda teost küll pikalt refereeritud, aga raamatus on veel palju tasan-deid, mida ei jõudnud mainidagi, näiteks leidub seal psühhoanalüütilisest sümboolikast rikkaid unenägusid, arutlusi keelefilosoofiast, teoloogiast, erootikast, kunstist jne jne. Näib tõesti nii, et kaasaegsele Lääne intellektuaalile, kes Piiblist juba vähemalt 1960. aastaist saadik on võõrdunud, sobib see Kundera, kaasaegset kommunistlikku põrgut kogunud kirjaniku raamat küll mõnda aega kasutada.

Kundera ja meie

Kuigi tegusal eesti inimesel ei ole enam aega raamatuid lugeda, sõndaksin talle teha aruka kompromissettepaneku: lugegu läbi üks raamat — toosama «Olemise talumatu kergus». Sealt saab nii palju teada, et ega rohkem ei olegi vaja.

Kirjandussõprade jaoks kergitab see raamat veel teise küsimuse: miks on see romaan nii teistmoodi kui Hindi, Kuusbergi, Kaugveri, Beekmanite romaanid, mida oleme siiani lugema harjunud? Milan Kundera ja Udo Uibo on arvanud, et totalitaarses ühiskonnas ei olegi romaan võimalik. Kui defineerida romaani Kundera kombel kui olemist uurivat ja avastavat eksperimenti, siis on see vist tõesti nii. Meie romaan on siiani tegelnud teesi e illustreerimisega, nende poolt või vastu häälk amisega. Meie kultuur on õigupoolest nii noor ja olud olnud nii kitsad, et meil ei jõudnudki (siis kui see veel võimalik oli) välja kujuneda juhatava, õpetliku tendentsita romaani (triviaalromaanid ei tule siin arvesse). Ainsaks erandiks on ehk lätlane Gailit.

Karta on, et praegusel lugemisharjumuse lahkumise ajastul ei hakka lahkunud sotsialismiajastu romaane enam keegi lugema. Erandiks on siin Mati Unt, kelle romaanid on niikuinii alati teistmoodi olnud kui teiste omad. Jaan Kross? Jah, ta on kuulus mees, aga kas ikka on pikal realistlikul romaanil tulevikku? Me vajame romaani, mis aitaks meil selgitada, mis meiega toimub, aitaks «avastada olemise senitundmatuid segmente». Mis oleks polüfooniline, maagiline, paradoksaalne, ironiline. . .

Jah, aga erinevalt Euroopast on meil ju moes tõeline Piibel ja kõneldakse «tõeliste väärtuste» ausse tõstmisest. Ja mis see Piibel siis on? Eepos

või romaan. Vana Testament on ilmselt novellikogu, või kui just soovite, siis epopöa. Uue Testamendi süžee on küll eeposepärase, aga käsitlusviisi nelja erineva jutustaja ja vaatepunktidega on omas polüfoonilisuses kahtlemata romaanelik ja lausa modernistlik. Nii et vormi võime sealtki

õppida ja elulisest farsiaimest ei tohiks meil samuti puudu tulla.

Julgen uskuda, et jätkuv tutvus Milan Kundera, kadunud maailmast pärineva Euroopa kirjandusega saab olema meile samavõrd nauditav kui kasulikki.

Autor avaldab erilist tänu hr Märt Väljatagale, kes osutas talle hindamatut abi valides ja tõlkides Milan Kundera inglise keeles ettesattunud tekste.

MAIRE JAANUS

KUNDERA JA LACAN: DON JUAN, IHA JA UNENÄO-NARRATSIOON¹

1. osa. Tereza

«Totaalse kitši riigis», ütleb Kundera, «on vastused ette antud ja välistavad mistahes küsimuse. Sellest järeldub, et totaalse kitši tõeliseks vastaseks on inimene, kes küsib. Küsimus on nagu nuga, mis lõikab lõhki lõuendile maalitud dekoratsiooni, et me võiksime pilku heita sellele, mis peitub lavapildi taga. Niimoodi, muide, seletas kunagi Sabine Terezale oma maalide mõtet: esiplaanil on arusaadav vale ja sellest paistab läbi arusaadamatu tõde.»²

¹ Töö kanti lühemal kujul ette 26. mail 1990 Kent State University's konverentsil, mille teemaks oli «Lacan, kultuur ja sooline identiteet». Kundera teravate poliitiliste vaadete kohta vt R. Boyers, *Atrocity and Amnesia: The Political Novel Since 1945*. Oxford, 1987; ja ajakirja «Salmagundi» Milan Kunderale pühendatud eriväljaannet (no 73, winter 1987).

² M. Kundera, *Olemise talumatu kergus*. Tlk L. Metsar. Tallinn: Monokkel, 1992. Lk 154. (Edaspidised leheküljenumbrid tekstis sulgudes viitavad samale väljaandele. Maire Jaanuse tõlgendus on lähtunud romaani ingliskeelsest tõlkest: M. Kundera, *The Unbearable Lightness of Being*. Trans. M. H. Heim. New York, 1984. Üksikkohtades, kus eestikeelne tõlge ingliskeelsest tõlgendustmääravalt lahknub, oleme pidanud celistama ingliskeelset. Tsitaatide võrdlemisel oleme kasutanud ka väljaannet: M. Kundera, *Olemisen sielätämätön keveys*. Käsikirjoituksesta suom. K. Siraste. Helsinki; Juva, 1985. — «Vikerkaare» toimetus.)

Vt ka Kundera määratlust romaanist kui žanrist, mis esitab küsimusi: «Romaan ei väida midagi; romaan otsib ja püstitab küsimusi. Ma ei tea, kas mu rahvas hävib, ja ma ei tea, kellel minu tegelastest on õigus. Ma

Nagu Lacangi, vastandab Kundera tõe ja teadmised. Tõel on tegemist kõige arusaadamatu ja ähmasega, sisselõigete, kirurgia ja küsimustega; teadmistega on aga seotud vastused, diskursuse sidususe nõue, arusaadavus ja kitš. Teadmised on alati kõrvalekaldumine tõest, sest teadmised on süstematiseerimise vorm, piiratud ja inertne, samal ajal kui tõde nagu kunsti on leiutamine, loomine ja sünd. «Kõigil, mis on kord juba sätestatud teadmisenäo» kirjutab Lacan, «on eksimise dimensioon, see seisneb selles, et unustatakse tõe sünnipäraselt loov funktsioon.»³

mõlen lugusid välja, sean ühe teise vastu ja niiviisi esitangi küsimuse. Inimeste rumalus tuleb sellest, et neil on iga asja peale vastus olemas. Romaani tarkus tuleb sellest, et seal on iga asja kohta küsimus olemas. Kui don Quijote läks laia maailma, muutus maailm ta silme ees müsteeriumiks. See on esimese Euroopa romaani pärandus kogu hilisemale romaaniajaloolo. Ses hoiakus on tarkust ja sallivust. Puutumatuil pühadel kindlatel tösiastajadel põhinevas maailmas on romaan sumud. Totalitaarne maailm, ükskõik kas ta rajaneb Marxil, islamil või millelgi muul, on pigem vastuste kui küsimuste maailm. Seal pole romaani kohta. Nii või teisiti, mulle näib, et tänapäeval eelistavad kogu maailmas kõik inimesed pigem kohut mõista kui mõista, pigem vastata kui küsida, nii et romaani hääl vaevalt kostabki üle inimeste kindlate veendumuste larmaka rumaluse» (Afterword: A Talk With The Author by Philip Roth. Rmt: M. Kundera, *The Book of Laughter and Forgetting*. Trans. M. H. Heim. New York, 1985, lk 237.)

³ J. Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan. Book 2: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954—1955*. Ed. J.—A. Miller. Trans. S. Tomaselli. Cambridge, 1988, lk 9. Vt eriti 1. ja 2. peatükki.

Kundera viib oma tegelased ühendusse arusaadamatult sisetuumaga, nende unenägudega, küsimusega. Vastamatud küsimused juhivad meid alateadvusliku poole. Tereza küsimus on: mis on see, mis ühendab minu hinge ja mu keha? Või nagu seisab tekstis:

«Aga missugune oleks siis Tereza ja tema keha vahekord? Kas tema keha võib üldse pretendeerida nimele Tereza? Ja kui ta sellele pretendeerida ei või, mille kohta see nimi siis käib? Kas ainult millegi kehatu, immateriaalse kohta?» (86).

Tereza paneb oma mullikale nimeks Marketa ja koerale Karenin, kuid iseendale ei suuda ta nime anda. Oleks ideaalne, kui nimi kehtiks korraga nii inimese keha kui ka vaimu kohta. Kuid Tereza imestab, kas siis tema puhul käib see ainult ta vaimu kohta. Tereza keha on liiga üldine [common], et kanda nime kui individualiseerivat tunnust.

Lapsele pannakse nimi kohe, kui ta on sündinud, või isegi varem; sama lugu on koduste lemmikloomadega, kes nimelt seepärast saavadki osalisteks eriliiki armastuses, mis on võimalik inimolendite juures: verbaalses armastuses, deseksualiseeritud armastuses. Ka kehale tuleb panna nimi, anda nime kattevari, et temast üldse saaks inimkeha.⁴ Tereza nimetu, omaks võtmata keha jääb püsituks, hüsteeriliseks, erotiseerituks. See keha on tema vastamata küsimus, tema piirang, tema piir, mis sellegipoolest hoiab ülal iha nagu kõik piirangud, ahvatledes lähemalt uurima ja üle astuma.

Millest on Tereza ilma jätetud? Miks ja kuidas tehti see piirang? Kes tegi?

Terezal ei õnnestu hoida alal oma keha-kujutlust [body image], seda esmast distantseerumist organismist, mida Freud nimetas «kehaliseks egoks», sest see on ego, mis keskendub keha kujutisele.⁵ See esimene ego, nartsissistlik, sündinud keha välispinnast, põhjustab sisselõike, mis laseb kehal saada armastuse objektiks. Nõndaviisi, nagu ütleb Lacan, orjastab keha-ego meid meie endi külge, kuid on ka kilbiks.

Tüdrukupõlvest peale seisib Tereza ühtlugu peegli ees, otsides oma hinge, oma nägu, midagi, mis oleks rohkem pealispind, kehast kõrgemal,

emal selle sisemusest; otsides nägu, mis oleks erinev tema ema omast.

«Tereza oli katsunud näha ennast oma keha kaudu. Seepärast ta oligi nii sageli seisnud peegli ees. (...)»

Ta unustas, et ta vaatas ainult kehamehhanismide armatuurlauda. Talle oli tundunud, et ta näeb oma hinge, mis laseb end temal ära tunda tema näojoontes. Ta unustas, et nina on ainult otisk voolikule, mis juhib õhku kopsudesse. Tema oli näinud selles oma iseloomu tõetruud väljendust.

Ta oli vahtinud ennast kaua ja mõnikord oli teda häirinud see, et ta nägi oma näos ema jooni. Ta oli vahtinud ennast siis seda visamalt ja katsunud tahtejõuga ema füsiognoomiat eemaldada, kõrvale suruda, et tema enda näkku jääks alles üksnes see, mis on tema enda oma. Kui see tal oli õnnestunud, siis oli tegemist joobumise hetkega: hing tuli välja kehapalispinnale, see oli nagu sõjavägi, kes sööstab trümmist välja, täidab kogu laevateki, vehib kättega taeva poole ja laulab» (29; minu sõnend — M.J.)

Et keha-kujutus ei lase meil näha keha üksnes loomse organismi või masinana, siis põhjustab see kujutus joovastust.⁶ Aga Tereza ema ei lase Tereza kehal omada individuaalset keha-kujutust ega nägu.

Tereza enesevaatlust märgistavad teatud kindlad, kehale keskendatud ja kustumatult traumeerivad stseenid emaga. Need stseenid, talumatud oma füüsilises tooruses, valitsevad ta kujutusmaailma ja unenägusid.

«Siis ütles ema: «Tereza ei taha sellega leppida, et inimkeha kuseb ja peeretab.» Tereza oli näost tulipunane, ent ema jätkas: «Kas on selles siis midagi halba?» ja ta ise vastas kohe oma küsimusele: laskis kõhutuulel häälekalt tulla» (31).

Isegi kui kujutusel ka on «meie loomne nõrkus», nagu Lacan kord on öelnud,⁷ siiski on meil kujutusel vaja selleks, et kaitsta oma keha oma organismi eest ja et vahendada füüsilist reaalsust. Meil on teda vaja ka oma entifikatsiooniks. Mingi objekt, mida me näeme, annab meile kinnitust eksistentsi kohta. Ta näib olevat reaalne. Kujutus kehast on virtuaalne, paradoksaalne, kom-

⁴ Kundera kirjutab: «Sellest ajast peale, mil inimene oskab kõikidele kehaosadele nime anda, valmistab keha inimesele vähem vaeva» (28—29).

⁵ S. Freud, The Ego and the Id. New York, 1962, lk 16.

⁶ Tsitaadi viimase lause järgi võiks arvata, et Kundera on tuttav Lacani esseega peegelifaasist rmt-s: J. Lacan, Ecrits. New York, 1977, lk 1—7. («Peegelifaasist» ja J. Lacanist lähemalt vt «Vikerkaares» 1990, nr 11, Maire Jaanuse kirjutist «Jacques Lacani alateadvuslik individualism: keha ja keel» ning Hasso Krulli järelsõna sellele, samuti asjakohaseid lõike Jussi Vähämäki esseest «Euroopa identiteet» «Vikerkaares» 1991, nr 12. — Toim.)

⁷ J. Lacan, The Seminar... Bk. 2, lk 88.

pimatu reaalsus, kuid kõigest hoolimata on tal tõendav jõud ja võime määrata autentsust. Ta on Roland Barthes'i sõnul «tunnismärk kohalolust»⁸ [*certificate of presence*], kuid Tereza ei suuda püsivalt näha oma keha enda ces kui visuaalset objekti, «reaalset» ja ainulaadset, ka mitte kui terviklikku ideaalkuju, rääkimata sellest et talle nime anda.

Et Terezal on tugev iha püsiva encepildi järele ja et ta alateadlikult vihkab oma ema (see on tema meeletu masohhismi allikas), siis ei ole üllatav, et eneseteostuse leiab ta just nimelt fotograafina, sõna otseses mõttes pilditegijana, kui ta 68. aasta Praha Kevadel, «vihkamiskire tõttu» (46) teeb pilte, mis säilitavad «kaugete tulevikule vägivalla näo» (46).

Päeval, mil Tereza peab kohtuma Tomášega, on ta iseäranis ametis sellega, et hoida alal oma nägu, st hoida oma hing kehast eespool, et teda esindaks miski muu kui ta organism.

«Ta oli käinud sageli vagunitualetis pilku peeglisse heitmas ja palunud oma hinge, et see tema elu otsustaval päeval ei lahkuks hetkekski tema keha armatuurlaualt» (35).

Kuid kui ta Tomášega vastamisi seisab, tunneb ta end alandatuna sellest, et ta kõht koriseb. «See oli justkui oleks tal kõhus olnud oma ema, kes seal laginal naeris, et ära rikkuda tema kohtumist Tomášega» (35).

Tereza võitleb oma keha-kujutluse, kuid ka kogu oma organismi pärast, et kiskuda need lahti ema omadest. Tal on tunne, et ta on ikka veel orgaaniliselt seotud oma ema sisikonnaga, tema kõhuga — esmase seotuse paigaga meie kõigi jaoks. (Hiljem suudab ta just siis veenda Tomášit maale kolima, kui meest piinavad kõhuvaluhood, st kui Tomášit vaevab ta seotus oma emaga.) Tereza nagu Tomáški kannab oma ema enda sees, oma sisemusse liidetuna kaasas.

Keha ja hinge vaheline võitlus on kõigepealt sõda keha sisemuse ja ta välispinna vahel. Esimene asi, mille üle me võidu saavutame, on meie keha siseprotsessid.⁹ Kuid Tereza ema on kuidagi viisi jäänud kogu eluks Tereza keha sisemusse, selle elundite, avade ja nende protsesside lähedusse. Rõhitsemine, õõkimine, peeretamine, ku-semine, nina nuuskamine — need loomse organismi häälitused on h e l i d, millele ta ema rõh-

ku paneb. Kuid in i m-keha kodeerimiseks või moodustamiseks ei piisa neist ebamäärastest, artikuleerimata ja juhuslikest helidest; nad konstituierivad vaid loomse organismi. Indiviidi humaniseerimiseks peab hääle sisenema kehasse ja määrgistama selle kui kõlakeha, häälega keha. «Kogu tema elujanu», kirjutab Kundera Tereza kohta, «rippus ühe juuksekarva otsas: Tomáše h ä ä l e küljes, mis oli kunagi kutsunud tema sisikonda ujedalt peitu pugenud hinge kõrgele sööstma» (37; *minu sõrendus — M.J.*).

Silmitsiseis häälega on n i i s a m a p a r a t a m a t u kui silmitsiseis kujutisega peeglis. Kujutus kehast liidab killustatud keha ühte ja varjab ta. Hääle valitseb ja kõidab ühte organismi helisid ja häälitusi. Ta saavutab võidu looduslike helide üle, luues inimese ümber veel ühe uue, korrastatud ja rütmistatud, muusikalise või keelelise helimudeli. See akustilise korra ja valitsemise võime eristab inimkeha organismist selle looduslikul kujul. Kuid nii nagu Tereza ema ei aita tütrele saavutada kujutlust kehast, keelab ta Tereza kehale ka inimhääle.

Seepärast ei pääse Tereza hästi keelele ligi. Et juhtida tähelepanu oma tähtsaimale tundmusele, armastusele Tomáše vastu, ta karjub. Karjumine on kõne vastand. See on seotetu heli, vormitu ja struktureerimata heli. Kundera rõhutab, et karjumine ei ole Terezal «meelelisuse väljenduseks» (36), vaid osutab tema võimetusele kõnelda. See Terezat iseloomustav mittemeeleline karjumine viitab tema vajadusele Tomáše hääle järele, ja unenägude järele, kus ta võiks ilma rääkimata siiski unenäo kaudu «rääkida».

Tereza ihaldab väga häält. Hääle on ta tugeva kutsumistungi objektiks. Sest nii nagu tung silmis on selleks, et näha ja olla nähtav, nii on hääle tung kõris selleks, et kõnelda ja olla kõnetatud. Armuloos inseneriga tunneb Tereza, et ta suudaks taas üles leida oma hinge ning armuda inserenisse, «kui mees kõnetaks teda vaikse, sügava rinnah ä ä l e g a » (97; *minu sõrendus — M.J.*). Armastus on tema jaoks scotud häälega. Armastus sünnib siis, kui «naine ei pane vastu h ä ä l e l e, mis kutsub välja tema ärakohutatud hinge», mõtleb Tereza (98; *minu sõrendus — M.J.*).

Kindluseta, tasakaaluta, sümboliseerimata, ni-meta, ilma keha-kujutluse või inimhääletagi, millega kõita oma tunge, on ta jäänud üksi oma vägivaldse kehaga, killustatud, abitu ja hääletu, haaratud meeletuist unenägudest ja peapõõritusest.

⁸ R. Barthes, *Camera Lucida: Reflections on Photography*. Trans. R. Howard. New York, 1981, lk 87.

⁹ Isegi beebid vaatavad emale otsa, mitte ema rinda, kui neid toidetakse: M. E i g e n, *Instinctual Fantasy and Ideal Images*. «Contemporary Psychoanalysis» no 16, 1980, lk 130.

«Tereza võttis Tomášt kuulda ega sõitnud ema juurde. Kuid veel samal päeval marrastas ta oma põlve, kui kukkus maha tänaval. Tereza kõnnak muutus ebakindlaks ja peaaegu iga päev kukkus ta kusagil, vigastas end kusagil millegi vastu või vähemalt pillas maha mõne eseme, mida käes hoidis.

Terezas oli ületamatu igatsus kukkumise järele. Ta elas pidevas peapöörituses» (40).

Ta käed ja jalad värisevad; ta kukub, vaarub, komistab. Ta ei saa korralikult kõndida. Ta pillab asju. Ta on peaaegu nagu laps, kel puudub koordineatsioon, ta on motoorse abituse seisundis. Ema rõõvib talt inimese hääle ka kuju, kuid ilma emata pole tal elus hoopiski pidet. Ta kukub.

Inimolendis peab iga tung — vaatamis-, kutsumis-, kuulumis-, liikumistung jne — olema kokku kõidetud. Terezas on igaüks neist poolstruktureeritud seisundis, mida juhusel on ohtlikult lihtne lammutada.

Sündinud pigem «kõhukorinatest» (28) kui mehe ja naise ihast, soovimatu laps, kes tuli ilma seepärast, et arst ei nõustunud aborti tegema (30), on Tereza kogu eluks konfliktis oma organismi, nende «kõhukorinate» ja oma sümboliseerimata kehaga.

«Kui ta oli elanud ema juures, polnud ta tohtinud end lukustada vannituppa. Ema tahtis talle sellega ütelda: sinu keha on n a g u t e i s e d k i kehad; sul ei ole mingit õigust häbi tunda; sul ei ole mingit põhjust varjata midagi, mis on samasugusena olemas miljarditel teistel i d e n t s e t e l eksemplaridel. Ema maailmas olid kõik kehad ü h e s u g u s e d ja marssisid reas üksteise taga. Alastiok oli olnud Terezale lapsepõlvest peale koonduslaagri kohustusliku u n i v o r m s u s e märgiks; alanduse märgiks» (37—38; *minu sõrendus — M.J.*).

Igatsus identse, sarnase järele — mida Kundera nimetab kitsiks ja mis tema arvates läbib kogu meie kultuuri — võib liigagi kergesti viia inimolendite väärtusetuse, ohverdatavuse, väljapuhastatavuse tundeni, nagu juhtus natside ajal. Julge analoogia abil muudab Kundera koonduslaagrikogemuse psüühiliseks reaalsuseks lapsele, keda tema ema alatasa paljastas. Meil on olemas kattevarjud: meie riided, meie kujundid, meie sõnad, kultuur. Terezat hoiab ema alasti, laskmata ta kehale sümboloid osaks saada. Terezalt rõõvitakse ta inimsus, sest ta jäetakse ilma õigusest oma alastust sõnadega katta. Tomáš ütleb, et Tereza tuli tema juurde juba «paljastatuna» (127).

Hiljem, kui salateenistus hakkab raadiost lask-

ma lõunalauas peetud eravestluste lindistusi ning pildistama matustest osavõtjaid, tunneb Tereza, et kogu maailm on üle minemas tema ema alatusse leeri, kus privaatuse kattevarju ei sallita.

«Viimasel ajal meenutas kõik Terezale ema. Talle tundus, et ema maailm, kust ta oli kümne aasta eest ära põgenenud, naaseb tema juurde ja piirab teda igast küljest. Seepärast oli ta hommikul rääkinud sellest, kuidas ema oli lõunalauas naerdes ette lugenud perekonnale tema intiimpäevikut. Kui veini juures aetud eravestlus avalikustatakse raadio kaudu, siis tähendab see seda, et maailm on muutunud koonduslaagriks.

(. . .) Koonduslaager tähendab eraelu täielikku likvideerimist. (. . .) Lapsepõlvest peale teab Tereza, et koonduslaager pole mitte midagi erakordset, imestamisväärset, vaid vastuoksena midagi tavalist, põhilist, kuhu inimene kuulub sündimisest saadik ja kust ta suudab põgeneda ainult väga suure jõupingutuse abil» (85).

Koonduslaager tähendab inimolendite taandamist nende alasti ja orgaanilisele surelikkusele. See tähendab, et inimestelt kooritakse kavakindlalt maha kõik inimlik. See tähendab, et iseäranis jõhkralt ja halastamatult rebitakse ära ego, «mina» ja kultuuri kihistused, need, mida me ise oleme võimelised endale looma ja mida me vajame kui kattevarje. See on meie eneste eheda imaginaar-sümboolse keskkonna hävitamine.

Kuigi Tereza igatseb selle järele, mis on t e i s e l p o o l keha (33), (Tomáše) hääle järele, (Beethoveni) muusika järele, keele (ta kannab endaga kaasas «Anna Kareninat») ja kujutiste (peegel, fotod) järele, ei pääse ta iialgi (oma ema) kehast üle. Libertiin Tomáš viib ta otseteed tagasi naisekeha juurde, tihedasti selle ligi, otsekuu surudes Tereza enese näo naiseüska. «Täna oli ta pidanud kogu õõ sisse hingama Tomáše juustest levivat võõra naise musta kolmnurga lõhna!» (87). Nüüd on ta mõistetud alandusse lõhna kaudu, läbi haistmise, kõige primitiivsema ja loomalikuma meele.

Nii on Tereza nagu igaüks siin raamatus selle vangis, mida Lacan on nimetanud «inimese instinktuaalse elu fundamentaalseks korratuseks»¹⁰. Ta katsetab armulooga, lihhaliku lahendusega, ja kogeb keha iseseisvat ja jõulist orgasmihet. Aga samal ajal kui ta keha naudingus vabaneb ja ekstaas levib «ta kehas nagu veresoonde süstitud morfium» (96), sülitab ta oma armukesele näkku. Naudingusööst, mille ootamatu kohtumine ins-

¹⁰ J. L a c a n , The Seminar. . . Bk. 2, lk 177.

tinkide ja reaalsusega kaasa toob, on hetkeline, mööduv ja vastuoluline, see ei anna kestvaid rahuldust ega vastust Tereza küsimusele. See kohutamine toob esiplaanile ja muudab nähtavaks ta keha («omaenda keha, selle äkitselt avastatu, kõige lähedasema ning ka kõige võõrama ja kõige rohkem eritava» — 99), kuid keha kui organismi, millesse jääb järele väga vähe inimlikku, — peaaegu hävitades nii sellegi väheste ego ja hinge, mis Terezal oli.

«Ta istus potil ja iha tühjendada sisikonda, mis teda äkitselt oli tabanud, oli iha jõuda viimaks alanduseni, olla kehaga kõige suuremal määral ja kõige täielikumalt, selle kehaga, millest ema oli alati rääkinud, et see on olemas üksnes selleks, et seedida ja eritada. (. . .)

Tema hing (. . .) oli jällegi kusagil sügavas keha sees, selle kõige kaugemas sisemuses ja ootas meelcheitlikult, kas keegi teda h ü ü b, et ta välja tuleks» (96; *minu sõrendus* — M.J.).

Toimunust jääb Terezale «lõpmatu kurbus- ja üksindustunne» (96). Ta on oma hinge reetnud. Nüüd pole ta enam midagi muud kui vaid organism, mis kõlbab seedimiseks, eritamiseks ja kontrollimatuks orgastiliseks naudinguks. Tereza vajub surmataolisse masendusse, mille on põhjustanud see tähtmatu orgasm — see jõuline ja vägivaldne vallandumine, mis tuli ta sisemusest pidurdamatu jõuga nagu kõhulahtisus ning millel polnud enam midagi tegemist keha pindmiste avadega ega tungidega, vaid mis tähendas vapustavat silmitsiseisemist seesmise orgaanilise «minaga» ja — olgugi et õndsustava — reaalsusega.

Ainus, mis ta seejärel veel suudab alateadlikult mõelda sellest, mida hakata peale oma kehaga, on — mätta see, katta ta mullaga, ainsaks a t t e g a, mis on Terezale veel jäänud. Matmine, matus, milles Vico nägi tüht tsivilisatsioonile aluse pannud riitustest, on tsiviliseeritud riitus ning annab kehale teistsuguse staatuse, kui oli looma kehal. Kahtlemata tuleb Tereza sellele mõttele siis, kui ta püüab päästa poolsurnud varest, kelle julmad lapsed on elusana matnud. Terezale näib, nagu oleks ta oma eksponeeritud «koonduslaagri-keha» vähem kaetud ja vähem tsiviliseeritud kui korralikult maetud laip.

Ta näeb unes, nagu oleks ta juba kaua aega mulla all ning ootaks ärkvel lebedes Tomáše tulekut ja ta koputust kirstule (Lumivalgekese-loo õudusvariant), et Tereza saaks välja tulla. Ent Tomáš tuleb järjest harvemini ja harvemini ning Terezal on järjest vähem ja vähem jõudu ta koputusele vastata, üles tulla ja oma silmakoobastest

mulda pühkida, mida tehes ta ütleb: «Ma nagunii ei näe. Mul on ju silmade asemel augud» (138).

Tung Tereza silmades, tema iha näha ja olla nähtav, on kadumas. Ta on kaotanud omaenese hääle; armatsedes ei kisenda ta enam, vaid ta näoilme moondub valuliseks ja eemalviibivaks (137). Talle on nüüd jäänud üksnes kutsumistung, et kuulda Tomáše koputust oma hauale. Töö painav unenägu murest, surmast, kastratsioonist ja päästmisootusest, Tomáše reaktsioon sellele ning lõpuks Tomáše enese kujutlusnägemus lasevad neil üle saada kriisist ja ummikust oma suhetes ning pöörduda eemale kehast — sellest instinktuaalse elu asupaigast, mis inimestel on segaduses ja korratuks actud —, oma kujutluste ja ihade äratundmise ning sümboolsuse rahu poole.

Peaaegu purustatud ja vaikima sunnitud seksuaalsetest vastasseisudest reaalsuses, võõrandunud kujutlusmaailmas, kus kumbki ei vasta päriselt teise ideaalkujutlusele, taastavad nad oma fundamentaalse tõe ja inimsuse unenäos, kokku puute kaudu alateadvusega.

2. osa. Tomáš

Tomáš on don Juani kuju, naistekütt, libertiin (see on tuletis ladina sõnast *liber*, 'vaba', ja tähendas algselt 'orjusest vabastatud', vaba meest; siis: — vaba religioonist, vabamõtlejat; vaba moraalseist kõhklusist; siis: — kombelõtv, liiderlikku). Kundera aga näitab, et Tomáš ei ole vaba, vaid orjastatud, või vastanduse 'vaba' — 'orjastatud' kütüsis. Hilinenult tuleb Tomášele pähe, et «tema ajujaht naiste peale oli (. . .) imperatiiv, mis oli tede o r j a s t a n u d » (142; *minu sõrendus* — M.J.).

Seksis nagu kirurgiaski köidab teda igavene iha avastada ja haarata teatud kujuteldamatut osa iga naise seksuaalsest käitumisest ja olemisest (120). Kirurgia tungib kehasse kus tahes, koheldes teda pigem lihana kui ihuna, samal ajal kui seksuaalsus piirduv avastustega kehas. Tomáš nautib tungimist kehadesse, oma falloose kasutamist kujuteldava skalpellina, et «lõhki lõigata asjade pealispind ja vaadata, mis peitub sisemuses» (119). Mida ta otsib? Kas ema-kehas puuduvat falloost? Kui nii, kas see lubaks siis Freudi «Meduusa pea» jälil oletada, et donjuanliku nautinguotsingu taga on hirm? Et pöörane seksuaalne aktiivsus hoiab ära impotentsi- ja kastratsiooni(surma-)hirmu? Et niisugune aktiivsus on pidev demonstratsioon: näe, mul on see olemas; mul on mitmikfallos?

Tomáš püüab saada oma armukesed nõusse

«väikeste perverssustega» (126), ning pärakuava, ema-tsooni, (nagu suudki) armastab ta naise anatoomias kõige enam (124). Tal on olnud umbes 200 naist. Seda pole ju nii palju, nagu ta ütleb — kahekümne viie aasta jooksul teeb see välja ainult ligikaudu kaheksa naist aastas (120). Ja seda tõepoolest polegi väga palju, kui võrrelda don Juaniga, kellel oli olnud 1003 naist juba üksi Hispaanias.

Psühhoanalüüsisist puutumata tävateadvuses esindab don Juan kujutlust puhta naudinguga valandumisest, lõputult kaduvast ja taastekkivast, üha uuesti korduvast ja igavesest, tagasilöökidest ja vastuväideteta naudingust, mis on vaba spetsiifilisest sigitamisfunktsioonist. Don Juan — see on sisestimul, mis rakendub mis tahes välise naise-nimelise stiimuli mõjul. See on naudinguvajadus, mis on üksikõikne oma naudinguga objekti suhtes. Kujutlusele on tähtis erutus, nauding ja vallutus, mitte konkreetne isik. Pärast seksuaalset vallutust «pole enam midagi ütelda»¹¹, nagu ütleb Molière. Keel on võrgutamise teenistuses, et saavutada kellegi allutamist ja seksuaalsel eesmärgil kasutamist. Keelt tarvitatakse näitlemiseks, mitte informeerimiseks või tõe ilmsikstoomiseks. Ei tõe ega vale, õige ega väära mõisted ole olulised, kui küsimus on edus või läbikukkumises, naudingu saamises või sellest ilmajäämises. Molière'i don Juan on ihusid vallutav Aleksander. See, et ta tajub end vallutajana, Aleksandrina, on naudinguga kõrvalsaadus, mis annab ülisuure võimu tunde.

19. sajandi määratluste kohaselt ei vajagi puhas meelelisus sõnu. Temast pole õieti kasu ka sotsiaalses, seadustes, eetika või esteetika valdkonnas. Kierkegaard ütleb, et kui don Juanile antakse keel — nagu Tirso de Molina, Molière, Byron on seda teinud — siis pole ta enam puhta vahetu meelelisuse esindaja.¹² Temast saab võrgutaja, kes jõuab sihile keele, veenmise, teeskluuse või valedel abil, mitte eheda iha jõul. Kierkegaard'i jaoks on kõnelev don Juan juba vastuolus don Juani kui puhta Eros-printsiibiga. Niisiis oleme Molière'i ja Byroni teostes tunnustajaks sellele, kuidas seks transformeerub diskursuseks, kuidas seksuaalsus võõrandub, kuidas sellele, kuidas seksuaalsus omandab poliitilise võimu, seda-

mööda kuidas ta esitab väljakutseid ühiskonnale ja seadusele.¹³

Seksuaalsuse võimust või selle võimu müüdist aetuna rikub Molière'i don Juan kuuendat käsku ja abieluvannet. Ta rõõvib Elvira kloostri. Religioon ega Jumal ei tähenda talle midagi, ka pojakohus mitte. Ta valetab oma isale ja ta tapab seksi pärast. Ta on üksikõikne tõe, töö ja seaduse vastu. Et siitpeale ei saa teda peatada enam seaduse ega religiooni, siis peab seda tegema komtuuri kuhu, kunst, surma «elav vorm».

Kundera tekstis esindab surma Tereza unenägu oma matustest ja elust hauas. «Jah, see on surm,» mõtles Tomáš, «Tereza magab, näeb kohutavaid unenägusid ja Tomáš ei saa teda äratada» (139). Tereza on Tomáše jaoks tõendus surmast, mis tuleb ümber lükata, ning tema vastandreaktsiooniks saab intensiivne armastus. Sel viisil asendab ta paratamatuse (surma) valikuga (armastusega). «Ei saa ette kujutada suuremat soovi täidemincku triumfi,» ütleb Freud. «Niipea kui ta tegelikult annab järele sunnile, kasutab ta valikuvõimalust; ning see, mille ta valib, pole midagi kohutavat, vaid kauneim ja ihaldusväärsem asi mis olla võib.»¹⁴ Seejärel mõtleb Tomáš: «Armastus on meie vabandus. Armastus asub teisel pool imperatiivi «es muss sein!» (144).

Tereza tunneb Tomáš alateadlikult ära oma surma ettekuulutaja juba päris nende suhete alguses, kui ta äkki vaimusilmas näeb, «et Tereza on juba palju aastaid tema pool viibinud ja et Tereza sureb. Mehel oli korraga olnud selge tundmus, et ta ei elaks neiu surma üle. Ta oli heitnud tüdriku kõrvale ja tahtnud surra koos temaga» (8). Niisugune äkiline irratsionaalne kujutuspilt tuleb ta alateadvusest. See annab märku, et Tomáš on muutnud Tereza osaks oma «poetilisest mälestusest» (126), nagu Kundera ütleb. Tomáš on ühendanud ta oma alateadvuse maetud metafooride varamuga. Ja kui lähtuda Freudi arutlusest «Kolme lacka teemas», siis on ta Tereza identifitseerinud naisena, kes on talle ühtaegu ema, see, kes ta ilmale tõi (vaarao tütar); abikaasa, kellega ta jagab aset ja leiba; ning tumm, vaikiv surm, Emake Maa.¹⁵ Nii nagu Freud räägib Learist ja Cordeliast, võime meie öelda, et Tereza kaudu saab Tomáš «sõbraks surma paratamatusega».¹⁶

¹¹ M o l i è r e , Don Juan. Tlk O. Ojamaa. Tallinn, 1964, lk 13.

¹² S. K i e r k e g a a r d , The Immediate Stages of the Erotic or The Musical Erotic. Rmt: Either/Or. Vol. 1. Trans. D. F. Swenson, L. M. Swenson. New York, 1959, lk 69, 104—106.

¹³ M. F o u c a u l t , The History of Sexuality. Vol. 1. New York, 1978, lk 39—40.

¹⁴ S. F r e u d , The Theme of the Three Caskets. Rmt: Character and Culture. New York, 1963, lk 76.

¹⁵ Sealsamas, lk 78.

¹⁶ Sealsamas, lk 78.

Kierkegaard'i järgi sündis legendide don Juan kristlikul ajastul (nagu mõistuse-printsiip Faust-ki), ta sündis kui ihu inkarnatsiooni printsiip vastandina Jeesusele kui vaimu inkarnatsiooni printsiibile. Vaim sünnitab meelelisuse, sest vastandid sünnivad koos.

Kierkegaard'i arvates on vahetu meelelisuse printsiibi kõige täiuslikumaks väljenduseks Mozarti don Giovanni. Ta pole võrgutaja-hukutaja, vaid elujõud, loodusvõim. Don Giovanni võrgutab oma ihaga, mitte keelega, ütleb Kierkegaard. Ta vallutab naudingujõuga. Teda ei põlata kunagi ära, ta on alati võidukas. Ta on igavesti pakatamisvalmis energia, mida suudab väljendada vaid muusika. Ta on «ülevoolav elurõõm», mõtlematu ja keeletu, seksuaalse naudinguga ja võimu jaaus.¹⁷

Kierkegaard'i don Giovanni-tõlgendus on näide sellest, kuidas 19. sajandil määratleti seksuaalset keha — puhta seksuaalse tahtena, libiidona, nii nagu seda võib leida Whitmani, Nietzsche, D. H. Lawrence'i jpt teostest. Kuid Lacani arvates on niisugune terviklik ja võimukas seksuaalne keha müüt. «See libiido kui puhas eluinstinkt, (. . .) surematu elu või allasurumatu elu, (. . .) lihtsustatud, hävimatu elu, (. . .) ongi just see, mis elusolendilt ära võetakse põhjusel, et see on sugulise taastootmise tsükli subjektiks.»¹⁸ Meie ei ole mitte Nietzsche eluinstinkt, vaid seksuaalseeritud elu. Seksi ja sünni hinnaks on surm. Puhas eluinstinkt on e n n e kui seksualiseeritud taastootmine, ja järelikult on ta tegelikult teatud mõttes asekuaalne.

Ainult «kõik objekti *a* vormid», tungide fantaasiaobjektid, ongi kõik see, mille me oleme jätnud esindama seda «hävimatu elu».¹⁹ Need on objektid, mis teevad meist terviku, täites uuesti nood meie kehast pakatanud lahtised avaused. Sest elu oli hävimatu siis, kui see oli tervik, kui seal polnud auke; siis, kui praegu meie vajaduste

ja tungide avadena eksisteerivad augud olid täidetud (t)ema [(m)other's—'ema/teise'] keha vahetu kohaloluga meie ümber.

Lacani arvates pole tungidel midagi tegemist ei elujõu ega kineetilise energiaga, ei seksuaalse vallandumise ega mis tahes rütmilise tsüklilise liikumisega, nagu see vajaduste puhul on. Vajadused hõlmavad suhet välisobjektide maailmaga ja on seotud vallandumise ja motoorse liikumisega, samal ajal kui tungidel on tegemist seesmise, kujuteldava objekti ja barjääriga. Tung on «konstantne jõud», kuid tunge saab teisendada, maha suruda, sublimeerida ning osaliselt rahuldada viisil, millel vajadused, näiteks nälj või urineerimistarve, meile kohe kindlasti nii hõlpsalt ei allu. Tungil pole tegemist konkreetse motoorse liikumisega, sest niisugune liikumine on tühi, on enesepepete, türitamine ümber õõnsa, ehkki erogeense tsooni.²⁰ Vastupidiselt motoorsele vajadusele ei saa motoorset tungi liigutuste abil rahuldada paremini kui näiteks oraalset tungi toidu abil. Tema «objekt» on kõigest kujutletav «jalg» või jälitamise akt.

Tungid on lähedased ihale, sest nii nagu iha ei saa neidki rahuldada vajaduse objektiga. Tungi fantaasiaobjektid on hajunud ja prefallilised, ihal aga, vähemalt traditsioonilises mõttes, objekti polegi, sest falliline «objekt» on tähistaja. Nii tungid kui ka iha puudutavad rahuldamatut. Ei tunge ega iha ei saa välja elada t e g u t s e d e s , nagu saab vajadust. Tungi olemuseks on «teo j ä l g »²¹. Tung on meie interiorisatsiooni algus fantaasiavormis, kuid tungi tühi, ainult osaliselt rahuldatav liikumine sööstab allapoole ning paneb aluse iha tõelisel «objektitule» liikumisele, mis on määratud toimuma vaid tähistajate kaudu.

Liikumine hõlmab kaht äärmust: ühelt poolt keha, isegi silmitsiseisu reaalsusega; siis — tungina — fantaasiaobjekte, «objekte *a*», mis olid hajunud; lõpuks — teise äärmusena — elutut keelt. Lõppkokkuvõttes toimuvad need pöörakud või liikumised justkui samas ruumis, keha ruumis, kuid erinevate liikumisimpulsside ja mitmesuguste hajunud või puuduvate asendusobjektidega.

Nii nagu Terezal, on ka Tomášel määratud tüht-teist teada saada neist erinevaist heidutatavatest pöörakutest ja segadusest, mida need tema ellu toovad. Ta peab ka mõistma — Tereza unenägude ja reaktsioonide abiga —, et fallilised harjutu-

¹⁷ S. Kierkegaard, *The Immediate Stages of the Erotic*, lk 100.

¹⁸ J. Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. New York, 1981, lk 198.

¹⁹ Sealsamas, lk 198. — «Objekt *a*» on kesksemaid termineid Lacani psühoanalüüsiteoorias. «Objektid *a*» on asendusobjektid, mis funktsioneerivad Teise (ema) iha vastusena. Subjekt saab eksisteerida vaid kadunud (hajunud) objekti otsivana, ta on määratletud kaduma objekti kaudu. Et aga mõte kadunud objektist on subjekti kujutluse jaoks liiga kohutav, siis peab subjekt oma otsinguis toetuma «objekt *a*-le». *a* tuleneb prantsuskeelse sõna *autre* ('teine') esitähdest; *autre* on see «teine», mida objekt ihaleb. *Toim.*

²⁰ Sealsamas, lk 164—170.

²¹ Sealsamas, lk 170.

sed, mis lõppevad peenisepea põõramisega naise tšias, polegi teab kui tähtsad.

Ka «kurg-naisega» läheb Tomáš teisele poole *jouissance*'i (õndsust) ja tunge ning läheneb, nagu oli juhtunud Terezaga tema armuloos, «aseksuaalse reaalsuse» meie jaoks talumatutele valdustele. Minek teisele poole tunge-avause raa- mistust tähendab Lacani järgi tagasiminekut orga- nismi ning reaalseid, mitte erootilisi tagajärgi ja reaktsioone.²² Mõlemad, nii Tomáš kui Tere- za, jõuavad välja tunge erootilisest dimensioonist — jõuavad vastikusreaktsioonini («Nüüd ta vih- kas kurg-naist» — 143), ning selleks, et pöördu- da sealt tagasi tunge ja iha juurde, nad peavad nä- gema und.

Kundera ütleb, et on kaht liiki naistekütte: lüürliline ja eepiline don Juan (121—122).

Lüürliline don Juan on subjektiivne, see on mees, kes otsib kõigi naiste juurest oma seesmist ja muutumatu naise-unelmat. See ideaalnaine on Freudi järgi ema, kuid tema asub minevikus ja teda ei saa kunagi kätte. Ometi on just tema var- jatud, alateadlik iha-ajendaja, püsituse, pettumis- te, jätkuvate otsingute, truudusetuse ja pideva naistevahetamise põhjus. Freud ütleb: «Tungiv alateadvuslik iha millegi asendamatu järele leiab sageli reaalsuses lahenduse lõpmatu seeriana — mis on lõpmatu just sel lihtsal põhjusel, et kõige kiuste ei leita igatsetud rahuldust ühestki aseai- nest.»²³ Lüürliline don Juan on subjektiivne selle- pärast, et tema naisekujutelm on ta sisemine ideaal. Ta otsib naist, kes oli kunagi «mina»; see on järelikult sügavalt nartsissistlik püüdlemine «mina» kui kellegi teise (kui ema) poole, selle hella olendi poole, kellega kunagi minevikus oldi ühte sulanud.

Eepiline don Juan on õilsam, sest ta on objek- tiivsem. Tomáš, niipalju kui ta endale teadvustab, on eepiline naistekütt — eepiline selle poolest, et objektiivne maailm, mida vallutada ja uurida, asub tõepoolest väljaspool: teine sugu, naised kui «minast» objektiivselt eraldi seisev teine reaalsus. Eepilise don Juanina vastab Tomáš igivanale küsimusele «Kas siis armatsemine pole muud kui ühe ja sellesama igavene kordamine?» (120) eita- valt. Tema jaoks on iga naine oma seksuaalsuses rabavalt unikaalne ja ettearvatu. Kuid iroonia on selles, et Tomáše kinnisidee leida aina erine- vat ja ainulaadset muudab ta lõpuks seksuaalsete

«kuriositeetide kolleksionääriks» (120), kes ei suuda ära ütelda perverssdest kurg-naisest ega mis tahes sedalaadi perverssustest, mille juurde ob- jektide omandamise sund teda juhüb.

Ometi selgub hiljem Tomáše unenägudest, et ta on siiski samahästi ka lüürliline don Juan, kes otsib iseenda täiuslikku vastaspoolt, oma puudu- vat teist poolt müüdist Platoni «Sümposionis», kes Tereza ei näi olevat. Kuid Tereza on see, kes kutsub esile Tomáše «päästmisfantaasiad» (koos vajadusega T e r e z a truuduse järele), mida Freud seostab mehe õmade tunnetega ema vastu ning veendumusega, et ema teda vajab (nii nagu kunagi tema vajas ema).²⁴ Freud räägib lapse ihast talle kingitud elu eest vanematele tasuda, kinkides neile lapse, tegelikult siis iseenda kui lapse.

Freud kirjutab:

«Kui mees päästab unenäos naise veest, tä- hendab see, et ta teeb sellest naisest ema, mis eel- toodud arutlusi silmas pidades tähendab, et mees teeb naisest omaenese ema. Kui naine päästab kellegi (lapse) veest, kehastab ta iseend emana, kes sünnitas poisslapse, nii nagu vaara o tüt ar M o o s e s e legendis» (*minu sõ- rendus — M.J.*).²⁵

Tomáše esimene ja olulisim Terezaga seotud kujutluspiilt on kujutus Terezast kui hüljatud lap- sest, kes on talle jõge mõõda saadetud, et Tomáš ta päästaks, nii nagu vaarao tütar päästis Moose- se.

«Jällegi tuli Tomášele mõte, et Tereza on laps, kelle on keegi pannud pigitatud õlgkorvikesse ja saatnud pärivett ujuma. Pole ometi võimalik lasta korvi ujuda mõõda tormitsevat jõge! K u i vaara o tütar poleks lainetest välja õngitsenud korvi väikese M o o s e s e g a, siis ei oleks olemas Vana Tes- tamenti ja kogu meie tsivilisatsioon! Kui palju vanu müüte algavad nõnda, et keegi päästab hül- jatud lapse. K u i P o l y b o s p o l e k s o m a h o o l d e v o t n u d v ä i k e s t O i d i p u s t, e i o l e k s S o p h o k l e s k i r j u t a n u d o m a k ö i g e k a u n i m a t t r a g ö ö d i a t!» (10—11; *minu sõrendus — M.J.*)

Freudi kommentaari valguses (mille Kundera näib tõenäoliselt olevat laenanud) saab selgeks, et Tereza on Tomášele ema aseaine. Nii et Tomáš on tegelikult teine Oidipus — ta magab oma emaga ega tea seda, ning Oidipusena või vähe-

²² Scalsamas, lk 172—173.

²³ S. F r e u d, Contributions to the Psychology of Love. Rmt: Sexuality and the Psychology of Love. New York, 1963, lk 53.

²⁴ Scalsamas, lk 52, 56.

²⁵ Scalsamas, lk 57.

malt Oidipusest-kirjutajana satub ta poliitilistes sekeldustesse ja kaotab lõpuks oma positsiooni, väljapaistva kirurgi koht. Tereza on Tomáše kujutuspilt oma emaga olemisest, aga samuti emaolemisest, naine-olemisest ja sünnitaja-olemisest, ning seetõttu erinebki Tereza tema jaoks teistest naistest. Tomáš samastab Tereza kõigegega, mida ta naissoost teab, samuti lapsega, osakesega iseendast, mis vajab päästmist. Tomáše teadvuslik tung käsib lõigata ja saada teada, aga kujutuspilt — päästa ja saada päästetud.

Tereza on võimeline äratama Tomáše matemaalseid mälestusi, tema, Kundera sõnul, «poetiliselt mälu», ning seetõttu saab ta olla ainus naine, keda Tomáš armastab. Tereza toob esile mehe matemaalse impulsi, mis on suunatud nii mehele enesele kui Terezale, ning tõstab pinnale emasse ja lapsesse puutuvad tähistajad. Tomáš tunneb naistest mõnu, kuid iha ei ole vaid Terezat. Vabaduse donjuanismi-orjusest saavutab Tomáš jaatades Terezat, jaatades iha, mida Tereza tema jaoks kehastab ja mis asub teispoole *jouissance*'i. Tomáše jaoks on ainult Terezal olemas see, mida Roland Barthes nimetaks *punctum*'iks, ainult Tereza saab teda «haavata» või tema olemisest läbi tungida.²⁶ Tomáš «magab» teiste naistega, kuid ainult koos Terezaga on ta tegelikult võimeline magama (uinumata) ja und nägema.²⁷

Nõnda on Tomáš (Terezaga ja ainultki temaga) ühtaegu ka Tristan — lõputult ustav, andunud ja monogaamne armastaja, ürgne laps-armastaja, kes ihaldab absoluutselt ja kõrvalekaldumatult vaid üht naist, oma ema. See naine on tema kujutuspilt ja ta tunneb kaasa isegi selle naise unenägudele. Seevastu ta armukestel on ta tungifantaasiats väikene osa ning alateadlikes ihades puudub neil seegi. Ta tunneb üksnes nende seksuaalset olemist.

«Tema mälu oli fikseerinud tema armastamisjuhtumitest üksnes seksuaalse vallutamise järsu ning kitsa trassi (. . .). Kõik muu oli mälust (peaaegu mingisuguse pedantsusega) välja lülitatud. (. . .)

Tema seiklused Terezaga olid alanud täpselt seal, kus seiklused teiste naistega olid lõppenud. Need olid toimunud teiselpool seda imperatiivi, mis ajas Tomášit naisi vallutama. Ta ei tahtnud Tereza puhul mitte midagi paljastada. Ta oli selle naise saanud paljastatuna. Ta oli Terezaga armat-

senud varem, kui ta jõudis kätte võtta oma imaginaarse skalpelli, millega ta avas maailma lebava keha. Veel varem, kui ta jõudis endalt küsida, milline on Tereza, kui nad armatsema hakkavad, oli Tomáš temaga juba armastanud. (. . .)

Ma olen juba ütelnud, et metafoorid on hädadohtlikud. Armastus algab metafooriga. Teisiti öelduna: armastus algab hetkel, mil naine kirjutab oma esimese sõna meie poetilisest maailmu» (126—127; *minu sõrendus* — *M.J.*).

Kehaline seksuaalsus toob naudingut ning see rahuldab Tomáše kinnisvajadust omada ja kontrollida objekti, kuid siin pole tegemist ei tungi ega iha täitumisega, mille objektid on tabamatud. Tung leiab rahulduse vaid fantaasias, iha — vaid tema olemasolu omaks võtmine ja keeles.

Üks don Juani omamispaine traditsioonilisi aspekte on arvud ja arvepidamine. Arvepidamine on üks viise järel püsida; ta on kvantitatiivne. (Matemaatika on ainus, millesse Molière'i don Juan usub.) Aga arvud ei ole seesama mis sõnad. Arvuline suhe ei ole keeleline suhe. Numbrid, üleslugemine üks teise järel olgu või 1003-ni, see pole iha.

Tereza on haakunud Tomáše alateadvuse metafoorilisse struktureeringusse, tema algelementaarsetesse kogemustesse ja fantaasiasse, samuti ta iha tähistajatesse. Tereza, Tomáše armastus, ei sündinud mitte teadvuslikus, vaid alateadvuslikus sõnas, Tomáše teadvuslikku keelekasutatut teostavates tähenduskonstellatsioonides.

Metafoorid on Kunderale lõppkokkuvõttes teatud liiki kokkusaadumused või juhuslikkused, katsed siduda näiliselt seostamatuid sündmusi. Metafoor on sümptom, ta võib olla ka kits, kuid temaga me kinnitame seose olemasolu, kui irratsionaalne või pentsik see ka oleks. Seepärast on metafoor samm armastuse poole, seotuse kinnitamine universumis, kus tegelikult on kõik lõppkokkuvõttes seoseta.²⁸ Tereza, ta armastus, on Tomáše ainus side millegi ürgsemaga: Mooseslapsukesega korvis ja vaarao tütreaga.

Romaani lõpu eel, kui Kundera tegelased peavad surema, elavad nad aina enam unenäokõnes ja unenäonarratsiooni maailmas, seal kus on iha, rahu ja surm. Nad on kaotanud ameti, koht sotsiaalses, poliitilises ja legaalses tegelikkuses. Neile on jäänud ainult side loodusega ja vaevu veel teineteisega. Nende nurjaatud elud ja mu-

²⁶ R. Barthes, *Camera Lucida*, lk 25—27.

²⁷ Nende matemaalsete fantaasiate tuum on romaanis välja arendatud ja paigutatud Franzi kujusse, kes igas naises ihkab oma ema.

²⁸ Selle tähelepaneku võlgnen ma oma üliõpilasele Jon Rubinile, kes on seda arendanud oma eksamiitöös «All's Fair in Love and Kitch: Kundera's «The Unbearable Lightness of Being»».

serdatud armastus võivad teoks saada vaid unenägudes. Lõpus näevad nii Tomáš kui Tereza und.

Unenägu asub kahe iha vahel: iha magada (stiimulite puudumine, inertsus, surm, rahu) ning teostumisiha (Eros, soov, tung, elu). Kuid iha unenäos, nagu ütleb Lacan, on iha cimiski järele.²⁹ Soovi täitumine unenäos, nii nagu Freud seda mõistab, saab olla vaid «metafooriline täitumine». See on iha ä r a t u n d m i s e saavutamise ja äratundmisiha rahuldamine.

Jouissance on seotud rahuldusega, iha vaid realiseerimisega, äratundmisega, iha tunnistamisega. Unenäovallas saab iha vähemalt tegelikuks muuta, kuigi mitte rahuldada. Seepärast lõpeb raamat unenäonarratsiooniga, sest just see viib meid inimliku iha hävimatuse ja tema tunnistamise juurde: iha ainuvõimaliku täitumise juurde.

«On tõesti ihasid, mis ei leia kunagi muud rahuldust kui rahulduse olla tunnistatud, st omaks võetud.»³¹

Armastus on ego niisugune suhe kujuteldavasse, mis viib alati ego kinnitamisele. Tung soovitus tahaks jäägiult vangistada elu ennast, kuid ei suuda haarata isegi elu jääknähtu või meenujälge — objekt *a-d*. «Tung,» ütleb Lacan, «on radikaalne struktuur — struktuur, mille subjekt pole veel paika pandud.»³² Subjekt (*je 'ma'*) on paigutatud sõnasse. Seepärast peavad Tomáš ja Tereza leidma võimaluse rääkida. Neil õnnestub see oma unenägudes, ainsas valdkonnas, kus tõde, kõne ja iha ikka veel koos toimivad. Soostumine oma ihaga unenäos toob Terezale ja Tomášele rahu ja surma.

Enne kui tuleb lõpp, saab Tereza veel midagi iha kohta teada oma koera Karenini elu ja surma kaudu. Kareninile ei ole elu kordumine [*repetition*], vaid alatine taastulek [*recurrence*] — samasus ja identsus, mis on ühtaegu igavesti värsked ja uudne. Ikka seesama sarvesai igal hommikul on tema jaoks alati uus ja ahvatlev, ja iga päev püüab ta seda ühesuguse vaimustusega.

Karenin on Paradiisis, ütleb Kundera. Sest Paradiis pole ju «seiklus» ega «tundmatus», vaid «liikumine ringis tuttavate asjade keskel» (179). Kareninil puudub keha-ego ja kujutus kehast. Ta vaatab end peeglist «uskumatu huvipuuduse ning hajameelsusega» (179).

«Adam Paradiisis, kui ta kummardus allika kohale, ei teadnud veel, et see, mida ta näeb, on tema ise. Ta poleks aru saanud Terezast, kui too noore tüdrukuna oli seisnud peegli ees ja katsunud läbi oma keha näha oma hinge. Adam oli nagu Karenin» (179).

Karenin ei tegele iseendaga, temas puudub nartsissism või enesepeegelduslikkus, vaid liigub ringis mööda tuttavaid inimesi, tavapäraseid harjumusi ja asju — hommikune sarvesai ja igapäevane jalutuskäik. Inimese aeg liigub edasi sirgjoones, Karenini aeg on ringjoon, kordumine, mida tema tajub ringkäiguna. Kundera ei tee otsuseid vahet selle vahel, mida ma nimetan (ühe ja sama) kordumiseks, ja selle vahel, mis on taastulek (s.o esmakordse toimumisenähtu tajutav kordumine). Kuid ma arvan, et implitsiitselt on see eristus ta romaanis olemas. Kundera kirjutab: «See on põhjus, mispärast inimene ei saa õnnelik olla, sest õnn on igatsus kordamise järele» (181). Mina lisaksin: see on igatsus niisuguse kordamise järele, mida kogetakse kui esmakordselt toimuvat, kui varem kogematut ja tundmatut.

Looma elu on ju pidev taastulek. See on ringkäik, mitte kordamine, ning võib-olla sellepärast tookord, oma vaimuhaiguse algstaadiumis Nietzsche embaski hobust ja puhkes nutma. Kui Kundera mõtleb Terezast ja ta koerast, siis meenutab ta ka episoodi Nietzschega, kuid annab sellele pisut teistsuguse tõlgenduse. Kundera rõhutab Nietzsche hullumeelsust kui lahkulöömist inimkonna hullumeelsusest, kui lahkulöömist descarteslikust veendumusest inimese ülimalikes looduse suhtes (175—178). Emmates looma, embab Nietzsche pigem Paradiisi, isetut teadvust [*unself-consciousness*], vabadust teadvuse poolt põhjustatud jaotumisest ja valust. Väga võimalik, et ta sel «psühhootilisel» hetkel on g i Paradiisis, idüllis, k o o s loomaga. Võib-olla sel hetkel ka tema o n g i Adam.

Kuid vahest nutab Nietzsche ka sellepärast, et nüüd ta lõpuks teab, mis asi on igavene naasmine: see on see, mis loomal on olemas — küsimusteta, ühene iha elu järele, sellise elu järele, mis pole igav, tüütu, talumatu kordumine, vaid igavene värskus ja uudsus, lõppematult ihaldatav. See on elu, milles küsimusele «Ihaldad sa seda veelkord ja veel lugematu arv kordi?» vastatakse: «Jah.»³³ Aga igavene taastuleku ihaldamise hinnaks on loobumine inimlikust teadvusest ja keerukusest.

²⁹ J. L a c a n , The Seminar. . . Bk. 2, lk 211—212

³⁰ Sealsamas, lk 212.

³¹ Sealsamas, lk 213.

³² J. L a c a n , Four Fundamental Concepts, lk 181—182.

³³ Vt igavese naasmise määratlust Nietzsche «Rõõmsas teaduses» (4. rmt, nr 341).

«Igatsus Paradiisi järele on inimese soov mitte inimene olla» (179).

Kareninit emmates saab Tereza teada, et ta on koera armastanud püüdmata teda muuta, nõudmata, et too teda vastu armastaks. Ta mõistab, et ta on nõudnud, et teda armastataks, selle asemel et ise aktiivselt armastada.

«Võib-olla, et meie ei suuda armastada just seepärast, et ihkame olla armastatud, see tähendab, et me tahame midagi (armastust) tolelt teiselt, selle asemel et minna tema juurde ilma pretensioonideta ja tahta ainult seda, et ta viibiks meie juures» (180; *minu sõrendus* — *M. J.*).

Ta on armastanud Tomášt kujutusmaailmas. Ta on eksponeerinud Tomášele oma kannatusi ja on oma nõrkust agressiivselt kasutanud. Ta on sundinud Tomášt tagasi tõmbuma, kapituleerima, on tahtnud, et Tomáš jääks vanaks, et ta lõpude lõpuks muutuks jõuetuks jäneseks ta süles (188). Kuid hetkeks suudab Tereza astuda nõudmise ja nõudmatuse vastanduse servale, iha valdustesse, ning leida taas süütuma, omakasupüüdmatuma ja isetuma armastamisviisi.

Tereza agressiivne nõudmine o l l a a r m a s t a t u d muutub ihaks a r m a s t a d a . Ta paneb Tomáše pärast selga ilusa kleidi. Nad lähevad tantsima. Nad lähevad üles hotellituppa. Seal on lamp. Ja «lambivarjult, valgusest kohuta-

tuna, tõsis lendu suur ö ö l i b l i k a s ja tiirutas toas ringi» (190; *minu sõrendus* — *M. J.*). See ööliblikas on olemise talumatu kerguse veel üheks kehastuseks. Sõna esimene pool viitab ööle ja nende peatselt saabuvale surmale, kannatamisele, raskusele, kaalukusele — talumatusele; «liblikas» räägib olemise ja liikumise kergusest ja lennust, aja, keele ja kujutluste kaalutusest — mis on sama talumatu.

Ööliblikas, surmaga seotud lõppematu elu kujund, tiirutab toas ja meenutab meie igavese naasmise, kordumise ja ringkäigu teemat, mis ongi selle romaani tuumaks. See, teose viimane kujund meenutab mulle ka seda, mida Lacan on üht Herakleitose-fragmenti tsiteerides nimetanud vibukaare-dialektikaks: «Vibukaarele [*bios*] on antud elu [*bios*] nimi ja tema töö on surm.»³⁴ Vibukaar on meie keha ja meie elu on kui ambumine: «liikumine väljapoole ja tagasi sinna, milleks ta on struktureeritud». Nii vibulaskmise kui ka meie kehast tohtu pingega väljuva eluliikumise siht oleks justkui tabada märki või jätta endast mingi jälg, isegi kui see jälg on surm.

³⁴ J. L a c a n , Four Fundamental Concepts, lk 177.

*Ingliskeelsest käsikirjast tõlkinud
Kristin Haljasorg*

Milan Kundera

MIRCEA ELIADE

SAKRAALNE JA PROFAANNE IV Religiooni olemus

2. peatükk

SAKRAALNE AEG JA MÜÜDID

Profaanne ajavool ja sakraalne aeg

Usklikule ei ole aeg, nii nagu ruumgi, ei homogeenne ega pidev. Ühelt poolt on olemas sakraalne aeg, pühade aeg (suurem osa pühi on perioodilised), teiselt poolt profaanne aeg, tavaline ajavool, milles leiavad aset religioosse tähenduseta sündmused. Nende kahe ajaliigi vahel puudub pidevus, kuid riituste abil saab usklik tavalisest ajavoolust sakraalsesse aega ohutult üle minna.

On üks oluline erinevus, mis nende kahe ajaliigi puhul kohe silma torkab: *sakraalne aeg on olemuslikult tagasipööratav*, ses mõttes, et õieti on see *ürgaliguslik müütiline aeg, millest saab olevik*. Iga usupüha, mistahes liturgiline aeg tähendab mingis müütilises minevikus, «asjade alguses» toimunud püha sündmuse reaktualiseerumist. Usupühas osalemine toob kaasa tavalisest ajavoolust eraldumise, püha ise aga taasloob kunagise müütilise aja. Seega on sakraalne aeg lõpmatult tagasipöörduv, lõpmatult korduv. Teatud mõttes see aeg ei «mööduki», ei lähe pöördumata edasi. See on ontoloogiline, Parmenidese aeg; see jääb alati võrdseks iseendaga, ei muutu ega ammendu. Iga perioodiliselt korduv püha tähendab pühitsejatele ühte ja sama sakraalset aega — seesama aeg avaldus eelmise aasta pühades ja samal pühal sajand tagasi. See aeg loodi ja pühitseti jumalate poolt nende *gesta* perioodil, ning pühade läbi saab see periood jälle tegelikuks. Teisisõnu, pühade ajal *tajub* usklik *sakraalset aega selle esmakordses olekus*, nii nagu see oli olemas *ab origine, in illo tempore*. Sest pühade sakraalset aega ei olnud olemas enne jumaliku *gesta*, mida pühad tähistavad. Praeguse maailma mitmesuguste realiteetide loomisega *lõid jumalad ka sakraalse aja*, sest loomise aeg muutus paratamatult pühaks jumalate kohaloleku ja tegevuse läbi.

Nii elab usuinimene kahte liiki ajas, millest tähtsam, sakraalne aeg, avaldub paradoksaalse tsirkulaarse, tagasipöörduva ja uuesti läbielatava aja kujul. See on teatud laadi igavene müütiline olevik, mis rituaalide kaudu perioodiliselt taas-tub. Suhtumine ajasse eristabki usklikku mitteusklikust: usklik keeldub elamast ainuüksi ajaloolises olevikus, nagu seda tänapäeval nimeta-

takse, ning püüab tagasi pöörduda sakraalsesse aega, mis teatud mõttes on samastatav igavikuga.

Aja tähendust tänapäeva ühiskondade ilmliku inimese jaoks on raskem lühidalt ära seletada. Me ei kavatses hakata arutama praegusaegseid ajafilosoofiaid ega nüüdisteaduse uuringuis kasutatavaid ajakontseptsioone. Meie eesmärgiks pole mitte süsteemide ega filosoofiate, vaid eksistent-siaalsete suhtumiste ja käitumiste võrdlemine. Võib öelda, et ka ilmlik inimene kogeb ajas teatavat pidevuse puudumist ja heterogeensust. Temagi jaoks on olemas suhteliselt monotoonne töötgemise aeg ning pühitsemise ja vaatamängude aeg — lühidalt, «pidupäevade aeg». Temagi elab muutuvates arjütudes ja on teadlik erineva intensiivsusega aegade olemasolust; meeldivat muusikat kuulates, armastades, oma lemmikut oodates või temaga kohtudes kogeb ta selgelt erinevat temporaalset ritmi võrrelduna ajaga, mil ta teeb tööd või tunneb tüdimust.

Kuid usklikuga võrreldes on siin tegemist olulise erinevusega. Usuinimene elab läbi «pühitsetud» ajavaheemikke, millel pole mingit kokkupuudet neile eelneva ja järgneva ajavooluga, millel on täiesti erinev struktuur ja päritolu, sest need vahemikud on ürgaliguslikust ajast, on pühitsetud jumalate poolt ja neid saab pühade kaudu olevikus taasluua. See liturgilise aja üleiniimlik kvaliteet on mitteusklikule kättesaamatu. Tema jaoks ei saa ajas olla ei katkestust ega salapära, sest tema jaoks on aeg inimese sügavaim eksistent-siaalsete dimension, see on seotud tema enda eluga ning omab seetõttu nii algust kui lõppu, milleks on surm, tema elu hävimine. Ükskõik kui paljusid arjütme mitteusklik kogeb, ükskõik kui erinevad nad on intensiivsusest, ta teab, et need esindavad alati inimliku kogemust, milles pole ruumi mingisugusele jumaliku kohalolule.

Uskliku jaoks seevastu võib ajavool peatuda, sest rituaalidel on võime seda sakraalse aja perioodidega katkestada. Sakraalset aega iseloomustab mitteajaloolisus (ses mõttes, et see aeg ei kuulu ajaloolisse olevikku). Nii nagu tänapäeva linnas on kirik profaanse ruumi katkestuseks, nii

tähistab kirikus peetav jumalateenistus katkestust profaanse ajavoolus. Sel juhul ei ole enam tegemist ajaloolise tänase ajaga — ajaga, mida tajutakse näiteks ümberkaudsetel tänavatel — vaid tegemist on ajalooliselt eksisteerinud Jeesuse Kristuse ajaga, mida pühitsesid tema jutlused, tema kannatus, surm ja ülestõusmine. Vaadeldud näide ei too esile kogu erinevust sakraalse ja profaanse aja vahel; jaatades Kristust kui ajaloolist isikut muutis kristlus radikaalselt ka liturgilise aja kogemust ja kontseptsiooni. Kristlik liturgia avaneb *Jumala Poja inkarnatsiooni poolt pühitsetud ajaloolises ajas*. Sakraalne aeg, mida perioodiliselt taasloodi kristluse eelsetes, eriti arhailistes religioonides, on müütiline aeg, s.o ürgalguslik aeg, mida ajaloolises minevikus olemas ei olnud, *algupärane aeg* ses mõttes, et see tekkis äkitselt, ilma et sellele oleks eelnenud mingit muud aega, sest mingit aega ei saanud eksisteerida *enne müütides jutustatava reaalsuse teket*.

Põhiliselt huvitab meid just see arhailine kontseptsioon müütilisest ajast. Hiljem näeme, mille poolt see erineb judaistlikust ja kristlikust ajakontseptsioonist.

Templum-tempus

Alustame mõningaist faktidest, mis vahetult iseloomustavad uskliku käitumist aja suhtes. Esiteks sugugi mitte tähtsusetu tähelepanek: reas Põhja-Ameerika indiaani keeltes on sõna *maailm* (=Kosmos) kasutusel ühtlasi ka aasta tähenduses. Jokutid ütlevad «maailm on möödunud», mis tähendab «üks aasta on mööda läinud». Jukide jaoks tähistavad aastat samad sõnad, mis on kasutusel maa või maailma tarvis. Nagu jokutid ütlevad nemadki «maailm on möödunud», kui üks aasta on läbi saanud. Selline sõnavara näitab lähedast religioosset seost maailma ja kosmilise aja vahel. Kosmost kujutletakse elava ühtsusena, mis sünnib, areneb ja sureb aasta viimasel päeval, et uue aasta algul taassündida. Varsti näeme, et see *taassünd* on tegelikult *sünd*, et kosmos taassünnib igal aastal, sest iga uue aasta hakul algab aeg *ab initio*.

Lähedane seos kosmose ja aja vahel on olemuselt religioosne: kosmos on samastatav kosmose ajaga (=Aasta), sest mõlemad kujutavad endast pühitsetud reaalsust, jumalikku loomingu. Mõnedel Põhja-Ameerika rahvastel avaldub kosmilis-ajaline seos isegi sakraalheitiste struktuuris. Kuna tempel tähistab maailma, sisaldab ta ka temporaalset sümbolikat. Seda leiame näiteks algonkinide ja siuude juures. Nagu nägime, kujutab nende püha hoone universumit, kuid samaaegselt sümboliseerib see ka aastat. Aastat ku-

jutletakse teekonnana neljas põhisuunas, mida tähistavad hoone neli ust ja neli akent. Dakootad ütlevad: «Aasta on ring ümber maailma», st ümber nende püha hoone, mis on *imago mundi*.¹

Veel selgem näide pärineb Indiast. Nägime, et altari püstitamine on võrdväärne kosmogoonia kordamisega. Tekstid lisavad, et «tulealtar on aasta», ja seletavad selle ajastusteemi järgmiselt: seina 360 tellist vastavad aasta 360-le ööle ja 360 *yajusmati* tellist 360-le päevale (*Shatapatha Brāhmana*, X, 5, 4, 10 jne). Seega iga tulealtari ehitamisel taasluuakse mitte ainult maailm, vaid ka aasta; teisiti öeldes, *aeg regenereritakse seda uuesti luues*. Samuti sarnastatakse aasta Prajāpatiga, kosmilise jumalaga; järelikult taasloetakse Prajāpati iga uue altari ehitamisel — see tähendab, maailma pühadust tugevdatakse. Tegemist ei ole mitte profaanse ajaga, lihtsa ajavooluga, vaid kosmilise aja pühitsemisega. Kuna tulealtari püstitamisega taotletakse maailma pühitsemist, siis püütakse see sakraalsesse aega asetada.

Samasugust ajastümbolikat kohtame Jeruusalemma Templi kosmoloogilise sümbolika osana. Flavius Josephuse järgi (*Ant. Jud.*, III, 7, 7) tähistavad kaksteist leiba laual aasta kahteist kuud ja seitsmekümne haruga kandelaaber kujutab dekaane (seitse planeedi sodiakaalne jaotus kümnetesse). Tempel oli *imago mundi*; asudes Maailma Keskpunktis, Jeruusalemmas, pühitses see nii kogu kosmost kui ka kosmilist elu, st aega.

Hermann Usener oli esimene, kes tegi selgeks sõnade *templum* ja *tempus* etümoloogilise suguluse, tõlgitsedes mõlemat terminit «lõikumise» mõiste kaudu (*Schneidung, Kreuzung*).² Hilisemad uuringud on leidu täiendanud: «*templum* tähistab horisondi ruumis ja ajas liikumise ruumilist aspekti, *tempus* ajalist aspekti».³

Kõigi nende faktide taga tundub peituvat järgmine tähendus: arhailiste kultuuride usuinimese jaoks *uendatakse maailm igal aastal*; teisisõnu, *iga uue aastaga saab maailm tagasi* oma algse pühaduse, pühaduse, mis tal oli olemas Looja kätest tulles. Selline sümbolika on selgesti väljendatud pühamate arhitektoonilises struktuuris. Kuna tempel on üheaegselt püha paik *par excellence* ja maailma kujutis, pühitseb ta tervet kosmost ning kosmilist elugi. Kosmilist elu kujutleti ringkäiguna; see identifitseeriti aastaga. Aasta oli suletud ring, tal oli algus ja lõpp, aga ka iseärasus taassündida uue aastana. Iga uue aasta algusest hakkas eksisteerima «uus», «puhas», «püha» (veel kulumata) aeg.

¹ Werner Müller, *Die blaue Hütte*. Wiesbaden, 1954, lk 133.

² H. Usener, *Götternamen*. 2 tr, Bonn, 1920, lk 191 jj.

Aeg taasündis, algas otsast peale, sest igal uuel aastal taasloodi maailm. Eelnevas peatükis nägime, milline märkimisväärne tähtsus on kosmogoonilisel müüdil kui paradigmaatilisel mudelil igasuguse loomise ja ehitamise jaoks. Nüüd liisame, et kosmogoonia tähendab samavõrd ka aja loomist. See ei ole veel kõik. Nii nagu kosmogoonia on igasuguse loomise arhetüüp, on kosmogoonia poolt esile kutsutud kosmiline aeg paradigmaatiline mudel kõigi teiste aegade jaoks, st aegade jaoks, mis spetsiifiliselt kuuluvad eksisteerivate asjade eri kategooriate juurde. Lähemalt seletades: arhailiste kultuuride usuinimese jaoks algab igasugune loomine, igasugune eksistents ajast; *enne mingi asja olemasolu ei saanud eksisteerida ka selle aja juurde kuuluv aeg*. Enne kosmose teket ei olnud ka kosmilist aega. Enne teatud taimeliigi loomist ei eksisteerinud aega, milles see nüüd kasvab, vilja kannab ja sureb. See on põhjus, miks igasugust loomisakti kujutletakse toimunuks *aja alguses, in principio*. Aeg hakkab voolama koos iga uue eksisteerivate nähtuste kategooria esmailumisega. Seetõttu on müüdil nii tähtis roll; nagu hiljem näeme, avaldub mingi reaalsuse tekkimise viis selle müüdis.

Loomise iga-aastane kordumine

Kosmose tekkest jutustab kosmogooniline müüt. Baabülonis peeti lõppeva aasta viimastel ja algava aasta esimestel päevadel *akitu* tseremooniast, kus pidulikult deklameeriti *Loomise Poemi (Enuma elish)*. See rituaalne deklamatsioon reaktualiseeris Marduki ja merekoletise Tiamati vahelist võitlust, mis toimus *ab origine* ja mis jumala lõpliku võidu läbi kaosele lõpu tegi. Marduk lõi kosmose Tiamati kehast, millest liikmed olid eraldatud, ja inimese Tiamati peamise liitlase deemon Kingu verest. Tseremoonia käigus rakendatud rituaalid ja vormelid näitavad, et see Loomise mälestuspüha oli tegelikult kosmogoonilise reaktualisatsioon.

Võitlust Tiamati ja Marduki vahel esitas lahing kahe näitlejate grupi vahel. Sama tseremoonia leiame hetitiidel (samuti uue aasta dramaatilise näitemängu raames), egiptlastel ja Ras Shamras. Lahing kahe näitlejate rühma vahel *kordas üleminekut kaosest kosmosesse*, aktualiseeris kosmogoonia. Müütiline sündmus sai taas *olevikuks*. Preester hüüdis: «Jätkaku ta Tiamati võitmist ja lühendagu tema päevi!» *Samal hetkel, hic et nunc*, leidsid aset võitlus, võit ja Loomine.

Kuna uusaasta on kosmogoonia reaktualisatsioon, tähendab ta ka *aja järjekordset algamist*,

³ Werner Müller, Kreis und Kreuz, Berlin, 1938, lk 39; vt ka lk 33 jj.

ürgalguse taastamist. Loomise hetkel eksisteerinud «puhast» aega. Seetõttu ongi uusaasta parim aeg «puhastamiseks», pattude ja deemonite väljajaajamiseks. Sest tegemist ei ole lihtsalt teatud ajavahemiku lõppemisega ja uue algamisega (nagu mõtleb näiteks nüüdisinimene); tegemist on ka möödunud aasta ja möödunud aja tähistamisega. Selline ongi puhastamisrituaalide tähendus; nendes sisaldub rohkem kui üksnes «puhastamine»; inimeste ja ühiskonna kui terviku patud ja süüteod annuleeritakse, need *hävivad justkui tules*.

Pärslaste uusaasta — Nawrōz — on maailma ja inimeste loomise päeva mälestuspüha. Nagu ütles araabia ajaloolane al-Biruni, sai sel päeval teoks «Loomise taastoomine». Kuningas kuulutas: «Käes on uue aasta uue kuu uus päev, mida aeg on kulutanud, seda tuleb uuendada.» Aeg oli kulutanud inimolendit, ühiskonda, kosmost — see lammutav aeg oli profaanne aeg, täpsemalt ajavool, see tuli tähistada, et taastuua maailma tekkimise müütiline hetk, mida haaras «puhas», «kindel» ja «püha» aeg. Profaanse mineviku aja tühistamine viidi täide «maailma lõppu» kujutavate rituaalide kaudu. Kosmose taandumist kaosesse sümboliseerisid tulede kustutamine, surnute hingede tagasitulek, satumaalide-taoline sotsiaalne segadus, erootilised vabadused, orgiad jne. Aasta viimasel päeval lahustus universum ürgalguse vetes. Merekoletis Tiamat, pimeduse, vormituse ja varjatu sümbol taaselustus ja ähvardas jälle. Maailm, mis terve aasta oli olemas olnud, kadus *tõeliselt*. Kosmos kadus olematuks, sest jälle oli kohal Tiamat, ja Marduk pidi selle taaslooma, pärast seda, kui oli uuesti võitnud Tiamati.⁴

Maailma perioodiline tagasipöördumine kaootilisse olemisviisi tähendas kõigi möödunud aasta «pattude» ja kõige aja poolt määratu ja kulutatu hävitamist selle sõna füüsilises mõttes. Sümbolise osalemise kaudu maailma hävitamises ja taasloomises loodi ka inimene uuesti; ta taasündis, alustas uut elu. Igal uuel aastal tundis inimene end vabamana ja puhtamana, sest ta oli päästetud pattude ja ebaõnnestumiste koormast. Ta oli reintegreerinud Loomise imetabase, püha ja kindla aja. Püha seetõttu, et tegemist oli ajaga, mis kuulus ainult universumi loomise, suurima lõpuleviidud loomisakti juurde. Inimene kaasajastus sümbolsest kosmogooniaga, ta viibis maailma loomise hetke juures. Muistses Lähis-Idas võitis ta loomisest isegi aktiivselt osa (kaks vastandgruppi, kes esindasid jumalat ja merekoletist).

Ei ole raske aru saada, miks mälestus sellest

⁴ For New Year rituals, vt *Myth*, lk 55 jj.

suurepärasest ajast oli alati usuinimese teadvuses olemas, miks ta perioodiliselt püüdis selle juurde tagasi pöörduda. *In illo tempore* olid jumalad näidanud oma suurimat jõudu. *Kosmogoonia on ülim jumalik manifestatsioon*, jõu, ülikülluse ja loovuse paradigmaatiline akt. Usuinimene janu neb tõelise järele. Kõikide tema kasutuses olevate vahenditega otsib ta võimalust osavõtuks ürgalguse tõelusest, mil maailm oli *in statu nascendi*.

Regeneratsioon algaega tagasipöördumise teel

Jättes kõrvale detaile uuringu pöörame siin tähelepanu vaid kahele nähtusele: (1) kosmogoonia iga-aastase kordamise läbi taasloodi aeg, st aeg algas uuesti kui sakraalne aeg, sest ta langes ühte *illud tempus*'ega, mil maailm esmakordselt tekkis; (2) osaledes rituaalselt maailma lõpus ja taasloomises kaasajastus iga inimene *illud tempus*'ega, seetõttu sündis ta uuesti, sarnaselt sünnihetkele alustas ta elu uuesti oma jõudude *puutumatu* tagavaraga.

Need on tähtsad faktid, nad näitavad usuinimese suhtumist ja käitumist ajaga seoses. Kuna sakraalne ja kindel aeg on *algaeg*, reaalsuse loomise ja esmakordse avaldumise hetk, siis otsib inimene võimalust sellesse algaega perioodiliselt tagasi pöörduda. See teatud realiteedi esimest epifaaniat sisaldanud *illud tempus*'e rituaalne reaktualiseerimine on kõikide sakraalkalendrite aluseks, usupüha ei ole üksnes müütilise (ja seetõttu religioosse) sündmuse mälestuspüha, vaid ta ka *reaktualiseerib* vastava sündmuse.

Ülim *algaeg* on kosmogoonia aeg, hetk, mis oli tunnistajaks suurima realiteedi — maailma tekkele. Nagu nägime eelnevas peatükis, on just see põhjuseks, miks kosmogoonia kujutab endast igasuguse loomise ja tegemise paradigmaatilist mudelit. Samal põhjusel on *kosmogooiniline aeg* kõikide *sakraalsete aegade* mudeliks, sest kui sakraalne aeg on aeg, mil jumalad ennast ilmutasid ja loomisege tegelesid, siis ilmselt kõige täiuslikum jumalik manifestatsioon ja kõige gigantsem loomisakt on maailma loomine.

Järelikult reaktualiseerib usklik kosmogooniati mitte ainult iga kord, kui ta midagi loob («omanese maailma») — asustatud territooriumi, linna, maja jne), vaid ka siis, kui ta tahab tagada uuele valitsejale õnneliku valitsemisaega või päästa äparduvat saaki, või sõja või merereisi puhul jne. Kuid eelkõige on kosmogooinilise müüdi rituaalne reitsatsioon tähtsal kohal ravimisel, kui eesmärgiks on inimolendi taastamine. Fidzil nimetatakse uue valitseja ametisse seadmise tseremooni-

niat maailma loomiseks, sama tseremooniati korratakse äparduva saagi päästmiseks. Kuid kosmogooinilise müüdi kõige laiemat rakendust esindab tõenäoliselt Polüneesia. Sõnad, mis *Io lausus in illo tempore* maailma loomiseks, on saanud rituaalseteks vormeliteks. Neid korratakse paljudel juhtudel — steriilse üsa viljastamiseks, nii hinge- kui füüsiliste hädade ravimiseks, sõjaks valmistumisel, samuti ka surma kõrral ning poeetilise inspiratsiooni ergutamiseks.⁵

Nii on kosmogooiniline müüt polüneeslastel loomise arhetüüpiliseks mudeliks kõikvõimalikel tasanditel — bioloogilisel, psühholoogilisel, vaimsel. Ent kuna kosmogooinilise müüdi rituaalne reitsatsioon tähendab ürgalguse reaktualiseerimist, siis järelikult projekteeritakse inimesele, kellele reitsatsioon on suunatud, maagiliselt *in illo tempore*, «maailma algusesse», ta saab kosmogoonia kaasagseks. Lühidalt öeldes tähendab see algaega tagasipöördumist, mille terapeutiline eesmärk on elu uuesti alustamine, sümbolne taassünd. Seesuguste ravicesmärgiliste rituaalide taga näib peituvat mõte, et elu ei saa parandada, seda saab vaid uuesti luua kosmogoonia sümbolse kordamise teel, sest, nagu juba öeldud, kosmogoonia on igasuguse loomise paradigmaatiline mudel.

Algaega tagasipöördumise regeneratiivne funktsioon saab veelgi selgemaks, kui vaatleme detailsemalt mõnd arhailist teraapiat, nagu on omane näiteks nasidele, Edela-Hiinas (Yünnani provintsis) elavale tiibeti-birma rahvale. Naside terapeutiline põhirituaal sisaldab maailma loomise müüdi piduliku reitsatsiooni, millele järgnevad müüdid tööde pärinemise kohta madude vihast ja inimkonnale vajalikke ravimeid toonud esimese šamaan-ravija ilmumisest. Peaaegu kõik rituaalid manavad esile müütilise *alguse*, müütilise *illud tempus*'e, kui maailm oli veel tegemata: «Alguse, ajal kui veel ei olnud olemas taevast, päikest, kuud, tähti, planeete ega maad, kui veel midagi ei olnud tekkinud,» jne. Järgneb kosmogoonia ja madude ilmumine: «Ajaj, mil tekkisid taevast, päike, kuu, tähed ja planeedid ja hakkas laiuma maa, kui tekkisid mäed, orud, puud ja kaljud. . . sel ajal tekkisid Nagad ja draakonid,» jne. Järgneb jutustus Esimese Ravija sünnist ja ravimite ilmumisest. Seejärel öeldakse: «Kui tema tekkest pole räägitud, siis ei tohi temast üldse rääkida.»⁶

Tähtis asjaolu nende maagiliste raviviiside pu-

⁵ Vrd bibliograafilised viited, rmt *Myth*, lk 88 jj ja *Patterns*, lk 410.

⁶ J. F. Rock, *The Na-khi Naga Cult and Related Ceremonies*. Rooma, 1952, II kd, lk 279 jj).

hul on see, et *kasutatavate ravimite päritolu müüt* inkorporeeritakse alati *kosmoloogilisse müüti*. On hästi teada, et kõikides primitiivsetes ja traditsioonilistes raviviisides muutub igasugune abinõu efektiivseks alles siis, kui selle teket haige juuresolekul rituaalselt korratakse. Suur hulk Lähis-Ida ja Euroopa loitsudest sisaldab haiguse ajalugu või haigust põhjustanud demoni lugu, samal ajal kutsuvad nad esile müütilise momendi, mil jumalal või pühakul õnnestus tõvest võitu saada. Kuid võime olla kindlad, et päritolumüüt jäljendas kosmoloogilist müüti, sest viimane on igasuguse tekke paradigmaatiline mudel. Seetõttu eelneb terapeutilistes loitsudes päritolumüüdile sageli kosmoloogiline müüt või siis inkorporeeritakse esimene viimasesse. Assüüria hambavaluloiutus korratakse, et «pärast seda, kui Anu lõi taeva, lõi taevasmaa, maa lõi jõed, jõed löid kanalid, kanalid löid lombid, lombid löid ussid». Ja uss läheb «nuttes» Šamaši ja Ea juurde ning küsib neilt midagi süüa, hävitada. Jumalad pakuvad talle puuvilju, kuid uss palub inimese hambaid. «Et sa nüü moodi ütlesid, oo Uss, murdku Ea sind maha oma võimsa käega!»⁷

Siin on esindatud: a) maailma loomine, 2) ussi ja haiguse süünd, 3) ürgalguslik ja paradigmaatiline ravivõte (Ussi hävitamine Ea poolt). Loitsu terapeutiline tõhusus seisneb selles, et see rituaalselt reaktualiseerib müütilise algaja, niihästi maailma kui ka hambavalu ja selle ravimise alguse.

Pidustused ja nende struktuur

Kuna teatud realiteedi *algaeg* (aeg, mille pühitses realiteedi esimene avaldumine) on paradigmaatilise tähtsuse ja funktsiooniga, siis püüab inimene seda sobivate rituaalide abil perioodiliselt reaktualiseerida. *Algaega* tagasipöördumine tähendab jumalate loomisakti rituaalset kordumist, sest realiteedi «esimene manifestatsioon» on samastatav selle *loomisega* jumalate või pooljumalate poolt. Jumalike loomisaktide perioodiline reaktualisatsioon on aluseks sakraalkalendriale, usupidustuste sarjale. Pidustused toimuvad alati algajas. Just sellise algupärase ja sakraalse aja reintegratsioon eristab inimese käitumist pidustuste ajal tema käitumisest *enne* või *pärast* neid. Sageli toimetatakse pidustuste ajal samu toiminguid, mis muulgi ajal. Kuid usklik usub, et pidustuste vältel clab ta *teises* ajas, et tal on õnnestunud tagasi pöörduda müütilisse *illud tempus*'esse.

⁷ Campbell Thompson, *Assyrian Medical Texts*. London, 1932, lk 59. Vrd ka Eliade, *Kosmoloogilised Mythen und magische Heilungen*. Paideuma, 1956, lk 194—204.

Austraalia arutavad kordavad oma iga-aastase tootemiteremoonia *intichiuna* ajal teekonda, mis müütilisel ajal (*alcheringa*, sõna-sõnalt «une-näoage») võeti ette sugukonna jumaliku Esivanema poolt. Nad peatuvad kõigis neis lugematuis paigus, kus Esivanem *in illo tempore* oli peitunud, ning kordavad tema tegusid ja žeste. Nad paastuvad kogu tseremoonia vältel, ei tohi kanda relvi ega puutuda kokku oma naistega või teiste sugukonna liikmetega. Nad on täielikult unenäoagea sukeldunud.⁸

Iga-aastased pidustused Tikopial, ühel Polüneesia saarel, reprodutseerivad «jumalate töid» — tegusid, mille kaudu jumalad müütilisel ajal kujundasid maailma selliseks, nagu see tänapäeval on.⁹ Pidustuste aega Tikopial iseloomustavad kindlad keelud (tabud): lakkavad lärm, mängud, tantsud. Üleminekut profaansast ajast sakraalsesse tähistab puutüki rituaalne kaheks lõikamine. Näiliselt ei erine perioodiliste pidustuste tseremooniad (mis on vaid veelkordsed jumalate paradigmaatiliste tegude kordamised) tavalistest toimingutest; siia kuuluvad paatide rituaalne parandamine, toiduks kasutatavate taimede (jamsi, taro jne) kultiveerimisega seotud riitused, pühamate parandamine. Tegelikult aga erinevad kõik need tseremoniaalsed toimingud samalaadsetest argitoimingutest selle poolt, et neid teostatakse ainult seoses *mõne üksiku objektiga* (mis teatud mõttes on vastava objektide klassi arhetüübiks) ning et tseremooniade õhkkond on püha ja pidulik. See näitab, et pärismaalased on viimse üksikasjani teadlikud selles, et nad reprodutseerivad jumalate paradigmaatilisi tegusid, nagu need toimusid *in illo tempore*.

Niisiis saab usklik perioodiliselt jumalate kaasaegseks, vastavalt sellele, kuivõrd ta reaktualiseerib ürgalguse jumalikke tegusid. Traditsioonaaletes tsivilisatsioonides on inimese igal teol üldnimlik mudel, seetõttu imiteerivad isegi tema argiteod ja žestid jumalate ja müütiliste esivanemate poolt loodud paradigmaatilisi mudelid. Kuid see imitatsioon kaldub muutuma järjest ebatäpsemaks. Mudel võib moondueda või isegi unustusse jääda. Just jumalike tegude perioodilised reaktualisatsioonid, s.o usupidustused taastavad inimeste teadvuses mudelite sakraalsuse. Paatide parandamise ja jamsi kultiveerimise rituaalid ei meenuta enam samalaadseid argitoiminguid. Esiteks on nad täpsemad, jumalikele mudelitele lähemal; teiseks on nad rituaalsed — see tähendab, nende sisu on religioosne. Paadi tseremoniaalne

⁸ F. J. Gillen, *The Native Tribes of Central Australia*. 2. tr, London, 1938, lk 170 jj.

⁹ Vrd Raymond Firth, *The Work of the Gods in Tikopia*, I, London, 1940.

parandamine ei leia aset mitte seepärast, et paat vajab remonti, vaid seetõttu, et *in illo tempore* õpetasid jumalad inimestele, kuidas paate parandada. See ei ole enam empiiriline tegevus, vaid on religioosne akt, *imitatio dei*. Parandatav objekt ei ole enam üks neist paljudest objektidest, mis moodustavad klassi «paadid», vaid on müütiline arhetüüp — *seesama paat, millega jumalad manipuleerisid in illo tempore*. Seetõttu langeb paatide rituaalse parandamise aeg kokku ürgalguse ajaga; see on sama aeg, mil tegutsesid jumalad.

Ilmselt ei saa kõiki usupidustusi taandada äsja vaadeldud tüübile. Kuid meid ei huvita usupidustuste morfoloogia, meid huvitab pidustuste poolt aktualiseeritava sakraalse aja struktuur. Võib öelda, et sakraalne aeg on alati üks ja seesama, see on «igavikkude järgnevus» (Hubert ja Mauss). Olgu usupidustused kuitahes keerulise struktuuriga, alati sisaldub neis mingi *ab origine* toimunud püha sündmus, mis rituaalide kaudu kaasajastatakse. Pidustustest osavõtjad saavad müütilise sündmuse kaasaegseteks. Teisisõnu, nad eralduvad oma ajaloolisest ajast, mille moodustab profaansete personaalsete ja interpersonaalsete sündmuste kogusumma, ja pöörduvad tagasi ürgalguse aega, mis on alati üks ja seesama ning kuulub igavikku. Usklik leiab perioodiliselt tee müütilisse ja sakraalsesse aega, taassiseneb *algaega*, aega, mis «ei voola», sest see ei osale profaanse ajavoolu, sest see koosneb piiramatult taastuvast *igavesest olevikust*.

Usklik tunneb perioodiliselt vajadust sukelduda sellisesse sakraalsesse ja hävimatusse aega. Tema jaoks teeb just sakraalne aeg võimalikuks teise, tavalise aja, maise ajavoolu, milles kulgeb inimese elu. Müütilise sündmuse *igavene olevik* teeb võimalikuks ajaloosündmuste profaanse voolu. Vaid üks näide: inimeste seksuaalne ühendus on võimalik seetõttu, et *in illo tempore* toimus jumalik hierogaamia. Ühendus jumala ja jumalanna vahel leiab aset atemporaalsel hetkel, igaveses olevikus; seksuaalne ühendus inimolendite vahel (v.a rituaalsed ühendused) kuulub maise ajavoolu. Sakraalne, müütiline aeg kutsub ellu ja toetab eksistentsiaalset, ajaloolist aega, olles viimase pardigmaatiliseks mudeliks. Lühidalt, kõik mis eksisteerib, eksisteerib tänu jumalatele või pooljumalatele. Realiteetide ja elu enda

päritolu on religioosne. Jamssi kasvatatakse ja süüakse tavalisel kombel sellepärast, et seda perioodiliselt kasvatatakse ja süüakse *rituaalselt*. Neid rituaale teostatakse seetõttu, et *in illo tempore* löid jumalad inimese ja jamsi ning näitasid inimestele, kuidas seda toidutaime kasvatada ja süüa.

Pidustuste ajal taastatakse elu sakraalne dimensioon, osalejad kogevad inimliku eksistentsi kui jumalate loomingu pühadust. Kõikidel teistel aegadel on alati olemas oht unustada põhilist — et eksistents ei ole antud Looduse poolt (nagu ütleks tänapäeva inimene), vaid on *Teiste*, jumalate või pooljumalate loomingu. Pidustuste ajal aga taastavad selles osalejad eksistentsi sakraalse dimensiooni, uuesti meelde tuletades, kuidas jumalad või müütilised esivanemad löid inimese ja õpetasid talle erinevaid sotsiaalse käitumise ja praktilise tegevuse viise.

Ühest vaatenurgast on see perioodiline ajaloolisest ajast eraldumine — ja eriti just sellise eraldumise tagajärjed usuinimese totaalsele eksistentsile — ühtlasi ka ajaloo eitamine, seetõttu ka loovast vabadusest keeldumine. Lõppude lõpuks on ju tegemist igavese taaspöördumisega *in illo tempore*, müütilisse, täiesti mitteaajaloolisse minevikku. Võidakse järeldada, et jumalate poolt *ab origine* ilmutatud paradigmaatiliste tegude ja žestide igavene kordamine vastandub igasugusele inimlikule progressile ning halvab loova spontaansuse. Selline järeldus on vaid osaliselt õigustatud. Isegi kõige primitiivsem usklik ei cita põhimõtteliselt progressi, ta aktsepteerib selle, kuid omistab sellele samal ajal jumaliku päritolu ja jumalikul mõõtmel. Kõik, mis tänapäeva vaatevinklist näib varasemaga võrreldes progressina (olgu sotsiaalses, kultuurilises, tehnilises vm mõttes), kõik see võeti eri traditsionaalsete ühiskondade poolt nende pika ajaloo vältel vastu uute jumalike avalduste sarjana. Mõneks ajaks aga jätame probleemi selle aspekti kõrvale. Oluline on mõista jumalike tegude ja žestide kordamise religioosset tähendust. On ilmne, et usklik tunneb vajadust ühtesid ja samu paradigmaatilisi tegusid ja žeste lõpmatult korrata, *kuna ta ihaldab ja püüab elada oma jumalate läheduses*.

Inglise keelest tõlkinud Mai Tiits.

MAGNUS ILMJÄRV

EESTI NEUTRALITEET JA VABATAHTLIKUD TALVESÕJAS*

Neutraliteet

Soomlased lootsid, et läbirääkimisi venitades õnnestub sõda NLga 1940. a suveni edasi lükata, ja uskused, et Euroopa sõjalispoliitiline olukord selleks ajaks muutub. Kuid sündmused väljusid kontrolli alt. 26. nov korraldasid venelased intsidendi, mis vallandas 30. nov sõjategevuse NLi ja Soome vahel.

Seisukoha võtmiseks Soome sõja küsimuses tuli 7.—8. dets 1939 Tallinnas kokku Balti liidu välisministrite X erakorraline konverents. Eesti uus välisminister Ants Piip vabandas Läti ja Leedu välisministrite Wilhelms Muntersi ja Juozas Urbsys'e ees oma eelkäija Karl Selteri ja Eesti sõjaväeringkondade vastutustundetu pankrotipoliitika pärast, mis oli aidanud kaasa kõigi Balti riikide ebasoodsasse olukorda sattumisele. Munters rõhutas konverentsil absoluutse vastastikuse usalduse ja diskretatsiooni vajalikkust nii majanduses kui ka poliitikas. Konverentsi lõppkommunikatsioonis rõhutasid kolme riigi välisministrid, et neutraliteedipoliitikal on olnud positiivsed tulemused ja tänu sellele on Balti riigid suutnud sõjast hoiduda. Konverentsil otsustati, et Balti riigid jäävad Rahvasteliidus NLi hukkamõistmise küsimuses erapooletuks.

14. dets mõistis Rahvasteliit NLi tegevuse hukka ja otsustas ta liidust eemaldada. Peale Balti riikide jäid erapooletuks veel Kuuba, Jugoslaavia ja Hiina. Balti riikide seisukoht tekitas Moskvas rahulolematust ja Molotov avaldas Leedu Moskva saadikule kahetsust, et Balti riigid kui NLi liitlased ei hääletanud NLi Rahvasteliidust väljaheitmise vastu.

Eesti välisminister Piip ei käsitlenud NLi — Soome sõda sõjana. Tema arvates oli — rahvusvahelisest õigusest lähtudes — tegemist repressaaliumiga — survevahendiga, mille eesmärgiks oli sundida Soomet NLi nõudmistele järele andma. Piip põhjendas ajalehe «The Baltic Times» veergudel oma väidet sellega, et kumbki pool polnud sõjakuulutamises teatanud. Piibu järgi polnud seepärast mingit mõtet rääkida Eesti neutraliteedist — «juriidilist sõda ei ole ja neutraliteedi reeglid pole rakendatavad». Sisuliselt ühtis see Molotovi seisukohaga: olles sõlminud vastastiku-

se abistamise lepingu Otto Ville Kuusineni valitsemisega, ei ole NL Soomega sõjas. Kuid Piip leidis, et Eesti territooriumil asuvaid NLi baase ei tohiks sõjategevuses kasutada niikaua, kuni olukord ei nõua *casus foederis** jõustumist.

Sarnastel juhtumitel, kuhu Eesti oli sattunud, juhitud riigid rahvusvahelisest õigusest, mitte tunnetest.

Juriidilisest aspektist oli Piibu käsitlus korrekne. Sõda on rahvusvahelise õiguse järgi riikidevaheline relvastatud võitlus, välissuhe, mille aluseks on sõjaolukord. Haagis 1907. a sõlmitud III üldleping eeldab, et sõda alustades tuleb anda sõjakuulutus. Sõjakuulutusel ei ole muud tähendust, kui et vaenutsevate poolte vaheline suhe saab selgeks ja välisriigid võivad paremini määratleda oma seisukohta. Kuid on ka võimalus, et vaenutsevad pooled ei käsitte või ei soovi käsitleda sõda väliselt sõjana ega kuulutada sõda. Sellisel juhul ei saa rääkida sõjast rahvusvahelise õiguse tähenduses. Esimeses maailmasõjas osalenud riigid järgisid 1907. a sõlmitud Haagi lepingut ja andsid sõjakuulutuse. Maailmasõja järel olukord muutus. Sõjakuulutust ei antud Jaapani ja NLi vahel toimunud relvastatud kokkupõrgetes. Boliivia—Paraguai vahel 1932—1935 peetud sõjas viivitati sõjakuulutuse andmisega rohkem kui aasta. Ka Itaalia—Abessiinia sõda 1935—1936 ja Saksa—Poola sõda 1939 algasid ilma sõjakuulutusega. Kui NL 17. sept alustas Poola idaalade vallutamist, toimus seegi ilma sõjakuulutusega. NL teatas, et ta ei sõdi Poolaga, vaid taastab nõukogude korda ukrainlaste ja valgevenelastega asustatud aladel. Peamine põhjus, miks sõda ei kuulutatud, oli see, et sõjakuulutajat käsitleti üldiselt agressorina.

Kohe, kui antakse sõjakuulutust, hakkavad maksuma kõik neutraliteedi reeglid. See tähendab, et sõjas olevad riigid peavad arvestama erapooletute riikide õigustega, erapooletud riigid on aga kohustatud kinni pidama neutraliteedireeglitest. Neutraalsed riigid ei või sellisel juhul lubada, et sõjas olevad riigid kasutavad nende territooriumi üksteise vastu. Sõjas olevate riikide lahingutehnika ja elavjõudude sattumisel erapooletule territooriumile kuuluvad need erapooletute riikide

*Vt ka E. L. A. S. I., Soome Talvesõda ja Eesti erapooletus. — Lmg 1992, nr 3, lk 407 — 417.

*Casus foederis — «liidujuhtum», liidulepingus ette nähtud juhtum, mille puhul lepingulised kohustused jõustuvad. — Toim.

poolt interneerimisele. Teatavasti on neutraliteedi põhitunnuseks erapooletu suhtumine sõdivatesse pooltesse.

Talvesõja esimesed päevad näitasid ilmekalt, et venelased ei pidanud Eestiga sõlmitud lepingut ja Eesti valitsuse soove millekski. Juba sõja esimestel päevadel pommitasid punalendurid Helsingit. Ühe allatulistatud lennuki ruusudest leiti Eesti raha ja ajalehti. Järelikult kasutati NLi renditud Eesti baase Soome pommitamiseks. Strateegiliselt seadis see Soome raskesse olukorda. Kuna tegemist oli ainult 80—120 km pikkuse vahemaaga, siis suutsid punalennukid ühe päeva jooksul ette võtta mitu kallaletungi.

NLi ja Eesti vahel sõlmitud vastastikuse abistamise lepingu artikkel I järgi olid Eesti baasid renditud NLile ühiseks kaitseks ründava suurriigi vastu, mitte Soome-taolise väikeriigi hävitamiseks. Ainult sellest aspektist vaadatuna oli baaside kasutamine sõjategevuseks Soome vastu ebaseaduslik. Kuivõrd vaenutsevad pooled sõda ei kuulutanud, ei saa NLi süüdistada Eesti neutraliteedi rikkumises.

6. dets pöördus Vabadsõja-aege Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees professor Oskari Vilho Louhivuori eraviisilise kirjaga Laidoneri poole, nõudes kategoorilises toonis, et Eesti ei lubaks NLiL kasutada Eesti territooriumil asuvaid baase Soome-vastaseks sõjategevuseks. Ühtlasi meenutas Louhivuori Laidonerile 29. jaan 1939 *Vironkävijate* 20. aastapäeva pidustustel öeldud sõnu. Laidoner oli peokõnes teatanud: «Kui saatus peaks nõudma. . . siis teadke, Eesti võitleb Soome kõrval. Ja see kindel tahe jääb kindlaks seni, kuni püsivad Soome ja Eesti riigid ja Soome ja Eesti rahvad.» Kirjast Laidonerile informeeris professor ka president Kyösti Kalliot. Laidoner ei vastanud Louhivuorile ega teinud ka midagi baaside kasutamise takistamiseks.

25. dets esitas Soome Eestile noodi, milles protesteeriti NLi sõjalaevade peatumise vastu Tallinna sadamas. Eesti poolt oli NLi sõjalaevadele antud luba ajutiselt Tallinna sadamas viibida. Sõjalisest aspektist tähendas see Eesti territooriumi kasutamist sõjategevuseks Soome vastu. Soome teatas, et jätab enesele õiguse vastuabinõude rakendamiseks Eesti territooriumil. Noodile olid eelnenuid merejõudude ülemjuhataja kindral Väinö Valve, välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Aaro Pakaslahti ja professor Eerik Castréni kõnelused. Otsustati, et Soome võib vajaduse korral paigaldada miinid Paldiski ja Liepaja alla ja rakendada sõjalisi abinõusid Tallinna sadamas ja sealt Kroonlinna viival laevateel. Miinid paigaldati Paldiskist ja Juminda neemest põhja poole.

Eestis oletati, et Soome võib astuda samme

Eesti territooriumil asuvate baaside suhtes. Selleks andis merejõudude juhataja kaptenmajor Johannes Santbank I. dets korralduse avada Eesti territooriumil kohale ilmuvate välisriikide, v.a NLi lennukite pihta viivitamatult tuli. 29. nov oli samasisuline korraldus antud ka Tallinna ja Paldiski sadamale läheneda püüdivate välisriikide sõjalaevade kohta.

Eesti poolt lükati Soome protest 26. dets tagasi väitega, et NL ja Soome ei sõdi ja seepärast ei saa neutraliteedireegleid rakendada. Vastuseks Eesti noodile pommitasid kaks Soome lennukit 27. dets Vaingloo saart. Lõhkes üheksa pommi, kahjustada sai saarel asuv tuletorn — tähtis orientiir kõigile Soome lahes navigeerivatele laevadele. Sealhulgas ka NLi sõjalaevadele. Scoses Vaingloo saare pommitamisega esitati Soomele noot Eesti territooriumi puutumatus rikkumise pärast. Ametlikku vastust sellele ei saadud. Välisminister Tanner teatas eraviisiliselt Eesti Helsingi saadikule, et sõjaväelastel oli juhtunud eksitus.

Eesti vastus 25. dets noodile soomlasi ei rahuldanud. Saadik Paavo Hynninen esitas 29. dets uue noodi Eesti neutraliteedi küsimuses. Noodis märgiti, et Rahvasteliidu liikmesriigina peaks Eesti Täiskogu resolutsiooni kohaselt toetama Soomet ja hoiduma toetamast NLi. Soomlased vihjasid sellele, et Saksa—Poola sõja puhkedes rakendas Eesti neutraliteedi reegleid. Vormiliselt ei olnud ju ka Saksamaa ja Poola sõdijad. Ometi, nagu «Orzel'i» juhtum näitas, järgis Eesti neutraliteedi määrusi ja interneeris allveelaeva.

Rahvasteliidu Täiskogu resolutsioonis tõdeti, et NL on ilma põhjuseta rünnanud Soomet ja seepärast rakendavad välisriigid tema vastu sanktsioone. Eesti ei olnud hääletanud Rahvasteliidu Täiskogu resolutsiooni poolt. Et aga Eesti oli endiselt Rahvasteliidu liikmesriik, ei oleks mitte-hääletamine tohtinud takistada Eestit järgimast Rahvasteliidu üleskutset Soome toetamiseks.

Tuginedes Hiina pretsedendile väitis välisminister, õigusteaduse professor Piip, et Hiinalt renditud maa-aladel Port Arthuris jui ehitati sõjalisi objekte ning kasutati neid — nii agressiooniks kui ka kaitseks — Hiina erapooletust rikkumata. Nagu juba öeldud, ei olnud Piibu seisukohast Eesti läheduses juridilist sõda.

Eesti välisministri neutraliteedikäsitus tekitas välismaal pahameelt. Taani leht «Nationaltidende» märkis 28. jaan 1940 oma juhtkirjas: «Kui maa ja ranniku piirkondi, mis kuuluvad Eesti suveräniteedi alla, kasutatakse relvastatud kallaletungiks Soomele, siis see ei puuduta Eesti neutraliteeti ega selle elluviimist. Selline väide on oma mõtetuses äärmiselt häbematu. . . Mitte sõda! . . . Harva on väidetud midagi nii absurdset

ja tehtud seda nii äärmuslikult. Kui Eesti seisukohta oleks tahetud seletada, siis nõuab ausus, et üteldaks: «Meie väike rahvas oli sunnitud painduma bolševismi ülemvõimu ees.»

Piip teatas välissaadikutele adresseritud ringkirjas, et Eestis ei ole ametlikult teada, kas venelased kasutavad baase Soome territooriumi pommitamiseks, ja seda pole ka võimalik kontrollida. Välisminister väitis, et punalennukid teevad Soome lahe kohal harjutuslende, kuna Eesti territooriumi kohal on nende vastav tegevus piiratud. Eestis kardeti, et protestid vastastikuse abistamise lepingu rikkumise pärast võivad ajendada NLi esitama uusi, Eesti iseseisvust veelgi rohkem piiravaid nõudmisi. Loodeti, et kui venelasi ei ärritata, võib Eesti püsida Saksa—NLI sõja alguseni vihmavarjus. Seetõttu soovitas Piip teated Soome pommitamise kohta Eesti territooriumilt aluse tuks kuulutada, mida Eesti välissaadikud ka järjekindlalt tegid. Nad isegi protestisid välisriikide ajalehtede toimetustes, kui mõni ajaleht oli avaldanud selliseid teateid.

NLi lennurnnukate ohvrit Soomet usuti aga välismaal rohkem kui Eestit. Välisajakirjanduses ilmus ju korduvalt teateid Eestist kui punalennukite stardiplatsist. Eesti käitumine jättis maailma avalikkusele mulje, nagu oleksid Eesti jt Balti riigid tõepoolest vabatahtlikult, ilma välise surve ja ähvardusteta sõlminud NLi vastastikuse abistamise lepingu. Ja see ühtis ka NLi propagandaga. Tegeliku olukorra varjamine muutis lääneriikide avaliku arvamuse Eesti suhtes vaenulikuks. Nii küsiti Stockholmis ühelt eesti üliõpilaselt, kes ostis piletit Riia lennukile, mispärast ta ei kasuta Eestisse lendamiseks Paldiski ja Hanko vahelist otsühendust.

Tegelikult oli Eesti Sõjavägede Staabil olemas täielik informatsioon punalennukite tegevuse kohta. 13. dets 1939 andis sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner korralduse eriliste õhuvaatluskomandode moodustamiseks NLile renditud rajoonides. Õhuvaatluskomandod registreerisid kõiki punalennukite väljalende. Andmed edastati kohe telefoni teel Sõjavägede Staabile. Eesti Helsingi sõjaväeatašee Aksel Kristjani ja Soome Sõjavägede Staabi vahel saavutati detsembri lõpus kokkulepe, et Eesti annab Soomele teateid Nõukogude vägede kohta.

Talvesõda Eestis

Talvesõja sündmustest said cestlased osa NLi lennukite hädamaandumiste ja Eesti territooriumile pudenenud lendlehtede ning pommide kaudu.

Punalennukite hädamaandumised Eesti territooriumil olid Talvesõja ajal väga sagedased. 19.

dets 1939—27. märtsini 1940 hädamaandumis Eestis territooriumil 87 NLi lennukit. 24 lennukit purunes ja 13 lendurit hukkus. Rootsi sõjaväeatašee Karl Lindqvisti andmetel oli NLil Eestis asuvates baasides 24. jaan seisuga 140—146 lennukit. Lindqvisti järgi oli NL selleks ajaks kaotanud Soomes allatulistatutena ja Eestis hädamaandumisena 50 Eesti baaside lennukit. Tõenäoliselt on Lindqvisti informatsiooniallikaks olnud Eesti Sõjavägede Staap. Mustaks päevaks punalennukitele kujunes 29. jaan 1940 — hädamaandumis 16 NLi lennukit. Kolm Eesti baasidest pärinevat lennukit tegid hädamaandumise Põhja-Lätis, 20 km Valmierast loodes, Burtnieksi järve lähedal. Lendurid ise arvasid, et nad on maandunud Soomes.

Esines juhuseid, kus hädamaandumis lennukid kiskusid puruks elektri- ja telefoniliine. Punalennukite hädamaandumisi põhjustas lendurite puudulik väljaõpe. Kaadri vähesuse tõttu said NLis lenduriteks sageli mõnekuise väljaõppe läbiteinud traktoristid.

Eesti sõjaväejuhtkond lubas NLi lennukitel hädamaandumiste korral kasutada Eesti lennuvälju. Kaitseliitu ja sõjaväelasi kohustati sellistel juhtudel osutama punalennukitele igasugust vajalikku abi. Kuivõrd juriidilist sõda ei olnud, siis ei olnud Eesti vastavalt rahvusvahelisele õigusele kohustatud hädamaandumis punalennukiteid internerima. Vastastikuse abistamise lepingu rikkumine oli aga NLi ja Eesti vaheline küsimus.

Puudulikust väljaõppest tulenev halb orienteerumine võis olla põhjuseks, miks Eesti territooriumile langes Talvesõja ajal sadu Nõukogude lennukite poolt visatud pomme. Ka seda püüdis Eesti Välisministeerium esialgu eitada.

Juba Talvesõja teisel päeval pommitas üks punalendur Eesti rannakaitse patareid Naissaarel, pidades seda ilmselt Soome omaks. 29. jaan 1940 viskas kaheksast punalennukist koosnev eskadrill oma pommikoorma alla Läänemaal Konuvere mõisa piirkonnas. Pommid purustasid ühe elumaja. 9. veebr 1940 kukkusid punalennukite pommid Noarootsi vallas asuva koolimaja lähedusse. Plahvatus tagajärjel purunesid koolimaja aknad. 15. veebr pommitas üks NLi lennuk Peipsi järve jääl kalastavaid kalureid.

2. veebr 1940 avasid Tallinna reidil seisvad Nõukogude sõjalaevad tule linna kohal lendava Eesti sõjaväelennuki pihta. Pommid kahjustasid mitut maja ning vigastada sai üks Eesti kodanik. 2. veebr 1920 oli Tartus sõlmitud rahu N Venemaa ja Eesti vahel. Rahvasuus ristiti vahejuhtum seepärast «saluudiks Tartu rahule». Sõjaministeeriumi aruandest 16. apr 1940 selgub, et ajavahe- mikus 1. dets 1939—11. märtsini 1940 pommitasid NLi lennukid ja sõjalaevad Eesti territooriumi 12 korral.

Kui Eesti sõjaväejuhtkond püüdis sel teemal protestida, teatas baasvägede juhtkond, et tegemist olevat olnud Soome lennukitega. Kuna lennukid lendasid väga kõrgel, oli maalt nende tunnusmärke raske kindlaks teha. Ka välisajakirjanduses ilmus seepärast Talvesõja ajal korduvalt teateid, et Soome lennukid on mitu korda pommitanud Eesti territooriumi ja Eestis asuvaid NLi baase. Sellised teated, v.a Vaindloo saare pommitamine, ei vasta tõele. Eestist leitud pommikilud tõendasid, et tegemist oli siiski NLi lennukitega.

Pole võimatu, et Soome lennukid siiski külastasid Talvesõja ajal Eestit. Prantsuse mereväeatašee andmetel lendasid 23. detsembris viis Soome lennukit üle Paldiski ja ühe Soome lennuki tulistas Nõukogude hävitaja alla. Lendur hukkus. Eesti Välisministeeriumis sellist fakti eitati. Ometi võis see olla tõsi. Haapsalu piirkonnast leiti venekeelseid lendlehti, milles Nõukogude lendureid kutsuti üles tõusma tšekistide ja politrukide türanria vastu ja soovitati müüa oma lennukid Soomele.

Kuu aega hiljem, veebruari algul 1940, leiti ka Paldiski piirkonnast ja Pakri saarelt, kus asus samuti NLi baas, vene- ja soomekeelseid lendlehti soovitustega visata pommid merre ja müüa oma lennuk 10 000 dollari eest Soomele. Oletati, et lendlehed olid Soomest Eestisse toimetatud ja neid levitasid eestlased Nõukogude baaside piirkonnas. Lendlehtedel oli punalendurite käitumisele teatud mõju. Osa neist viskaski oma pommid merre.

Eesti territooriumilt leiti talvesõja ajal ka NLi soomlaste jaoks trükitud lendlehti. 22. detsembris viskas üks punalennuk Tallinna äärelinna kohal alla Soomele mõeldud lendlehed ja ajalehe «Kansan Valta» numbrid, peale selle pudenud punalennukitelt veel mitmel pool Eestis alla Terijõe nukuvallitsuse deklaratsioone.

Soome protestid, välisriikide ajakirjandus, Eesti territooriumi pommitamine ja punalennukite hädamaandumised sundisid välisminister Piipu pärast kooskõlastamist valitsusega paluma saadik Reil Moskvast protestida ja selgitada, kuivõrd õigustatud on Eesti baaside kasutamine kolmanda riigi vastu, kes ei ole pakti artiklis I ettenähtud suurriik. Rei ise oli selleks 25. jaanuaril ettepaneku teinud. Varem oli punalennukite tegevuse pärast protesteeritud vastastikuse abistamise pakti teostamiseks loodud segakomisjoni istungil. Üllatav on aga see, et vahejuhtumid punalennukitega algasid juba Talvesõja esimestel päevadel. Piip otsustas protestida Moskvast alles 3. veebruaril 1940, päev pärast Eesti lennuki tulistamist Tallinna sadamas asuvatelt NLi laevadelt. 7. veebruaril 1940 esitas Eesti Moskva saadik Rei NLi Välisministeer-

riiumile protesti ainult Eesti territooriumi pommitamise ja punalennukite hädamaandumiste pärast. Sõna *Soome* selles projektis siiski ei esinenud. Protestil polnud peaaegu mingeid tulemusi. Hädamaandumised jätkusid. Konuvere pommitamise asjus algatasid venelased siiski juurdlust. Alles 12. märtsil, samal päeval, kui sõlmiti Moskva rahu, võttis baasvägede juhtkond Konuvere pommitamise omaks.

11. märtsil ei pidanud Eesti sõdurite närvid enam vastu. Aegna ja Naissaare õhukaitsepatareid Tallinna all avasid ülelendavate punalennukite pihta tule. Tabamusi saartelt ei märgatud.

Vabatahtlikud

Talvesõja ajal soovis suur hulk välismaalasi minna vabatahtlikuna võitlema Soome poolel. Teiste hulgas oli ka palju eestlasi. Juba oktoobris sai Soome Tallinna saatkond avaldusi isikutelt, kes tahtsid vabatahtlikuna asuda võitlema Soome armee. Saatkonnale tehti Soome Sõjavägede Staabi ja Välisministeeriumi poolt ülesandeks sooviavaldajad registreerida, et hiljem oleks võimalik neid värvata.

Kogu Talvesõja kestel töttas eestlasi Soomele appi, vaatamata merel patrullivatele NLi laevadele ja mootorsaanidele. Esimesed kaluripaadid eesti vabatahtlikega sõitsid Soome juba detsembri algul. Mitmel puhul kutsuti selleks Riia või Tallinna Soome saatkonna poolt vabatahtlikele Soomest mootorpaat järele. Detsembri lõpul meri külmus ja Soome oli võimalik pääseda suuskadel või tõukekeelguga üle jää. Osa eesti vabatahtlike jõudis aga sihtkohta Riia ja Stockholmi kaudu.

1934. a rahvaloenduse andmetel elas Eestis 1088 soomlast ja Eesti-Ingeris 848 ingerisoomlast. Soome minejate seas oli ka eestisoomlasi.

Ametlikult oli vabatahtlike Soome-minek keelatud. Detsembri esimestel päevadel andis piirivalve korralduse kõigi mootor- ja purjepaatide koondamiseks kindlaksmääratud kohtadesse. Paatide omanikud pidid piirivalvele teatama merele sõidude eesmärgi. Korralduse vastu eksinutele oli ette nähtud kolmekuine vanglakaristus või rahaträht kuni 3000 krooni.

Tallinna lähedal asus piirivalve kontrollima Tallinn-Merivälja liinibussi reisijaid ja jääl kalastavaid õngemehi. Esines juhuseid, kus vabatahtlikeks põrgijad sõitsid Tallinnast Meriväljale ja alustasid sealt oma rasket teekonda. Piirivalve tähelepanu kõrvalejuhtimiseks kasutati ka merejälil kalastajate gruppe, millest hiljem vaikselt eralduti.

Vabatahtlike Soome-minek ei jäänud venelaste märkamatuks. Suurema pahanuduse põhjustas Tallinna merekindluse sõdurite deserteerimine

üle jää Soome. Eesti sõdurite ärakargamist Soome-mineku eesmärgil tuli ette teisteski väeosades. 11. veebr 1940 lahkusid väeosast ja läksid üle lahe viis Aegna saarel teeninud sõdurit — Robert Issal, Armas-Johan Schmidt, Edgar Sepp, Harald-Artur Roberg ja Eduard Blauhut. NLi baasivägede juhtkond esitas Eesti valitsusele süüdistuse, et teatud ringkonnad organiseerivad vabatahtlike Soome-minekut ja Eesti valitsus ei püüa seda takistada. Algatati juurdlus. Süüdi leiti olevat Tallinna rannavalve ülem, kes vallandati.

Küsimusele, kui palju oli Eesti vabatahtlike Talvesõjas ja kus nad võitlesid, on raske vastata. Olukorras, kus Soome vaenlane oli Eesti liitlane, tuli kõike vabatahtlikega seonduvat rangelt salajas hoida. Ometi on säilinud arhiividokumente, mis kõnelevad Eesti vabatahtlike arvust Talvesõjas.

29. märtsil 1940 teatas Eesti Kaunase saadik Jaan Lattik oma Läti kolleegile Ludvig Sejale, et NLi—Soome sõjas on end kõige paremast küljest näidanud 2000—3000-meheline eestlaste grupp. Eesti vabatahtlike pataljon olevat Lattiku andmetel raskes lahingus põhja pool Laadoga järve hävitanud suure hulga venelasi. Lattiku sõnusti olid soomlased eesti vabatahtlike kangelastegude põhjal hakanud aru saama, et sõpru tuleb otsida Balti riikidest. Lattik oli suur lobasuu. Läti Tallinna saadik Vilis Šumans nimetab 5. apr kirjutatud raportis Lattiku väidet 3000 vabatahtliku kohta liialdatuks. Šumansi hinnangul võis Soomes olla u 400 eestlast.

Soome Tallinna saadiku Hynnineni andmetel käis Talvesõja ajal saatkonnas end vabatahtlikuks pakkumas 400 eestlast. Lisaks sellele saabus saatkonda arvukalt kirju, milles 10mehelised rühmad maakondadest pakkusid end teenistusse. Peab märkima, et kõigi nende eesmärgiks ei olnud sõdimine venelaste vastu, vaid soov reisida Soome kaudu Eestist poliitiliselt stabiilsemasse riiki. NLi vägede sissemarss Eestisse, baltisakslaste lahkumine ja Talvesõda näitasid rahvale, et tulemas on midagi kohuvat. Paljud eestlased tahtsid välismaale põgeneda. Legaalselt oli see võimatu, sest kindral Laidoneri korraldusel olid tühistatud kõik välispassid.

Jaauanuaris 1940 teatas USA infoagentuur UPI, et Eesti sõjavägede ülemjuhataja olevat ütelnud: «Soomes võitleb 2000 eesti vabatahtlikku, Eesti auvõlg on sellega tasutud, vabatahtlike juurdevool takistatud paatide kontrolliga.» Ka BBC edastas samasisulise teate, kuid Laidoneri käsul kuulutati teade 2000 Eesti vabatahtliku osalemise kohta Talvesõjas alusetuks ja Eesti Välisministeerium protesteeris Briti Tallinna esindaja ees. Mõlemad teated jõudsid aga Molotovi kõrvu ja Eesti Moskva saadik Rei pidi vabatahtlike küsi-

muses aru andma. Rei väitis Molotovile, et tege- mist on vaid üksikute seiklushimuliste eestlaste- ga, kes on salaja Soome läinud. Eesti saadik kuu- lutas UPI ja BBC teated pahatahtlikuks fantaasiaks.

Vestluses Soome Välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Pakaslahtiga 3. veebr 1940 teatas Eesti Helsingi saadik Aleksander Warma: «Soomes on praegusel hetkel umbes 1000 eestlastest vabatahtlikku, neist 300 saabus aurik «Kassari- ga», mille nõukogude allveelaev uputas tagasi- teel Eestisse.»

«Kassari» oli Eesti laev, mis kapteni sõnusti väljus 7. detsembril Sundaallial Tallinna. 10. detsembril tulistas Nõukogude allveelaev «Kassari» pihta u 40 suurtükilasku ja laev vajus mõne minuti jooksul põhja. Tulistamise hetkel sõitis laev ilma liputa. Meeskond, välja arvatud kaks meest, jõudis sama päeva õhtul Hiiumaale. Hiljem levisid kuulused, et Rootsi sensatsioonihimulised ajakirjanikud olid «Kassari» saabunud vabatahtlikest teada saanud. Rootsi ajakirjanduse vahendusel olevat teated «Kassari» lastist ka venelaste kõrvu jõudnud, kes seepärast laeva uputasidki.

Eesti vabatahtlikega seotud küsimusi käsitleti kindralstaabi vabatahtlike toimkonnas (*Päämajan Vapaaehtoistoimisto*) eraldi teistest Soome saabunud vabatahtlikest. Eesti saadiku ja välisminister Tanneri vahel saavutati kokkulepe, et rindele minevatel eesti vabatahtlikel ei oleks Eesti dokumente. Eestist saabunud vabatahtlikega ja tõenäoliselt ka valedokumentide jagamisega tegeles Eesti Helsingi sõjaväeatasee Kristjan. Soome kindralstaabist saadeti talle selleks otstarbeks abiline. Vabatahtlikena sooviti Soomes näha eeskätt lendureid, kes sõjategevuse laienedes Soome lennukeil Eestisse oleksid lennanud ja seal maa- vägede operatsioone abistanud.

22. jaan 1940 välisesindustele, sealhulgas ka Tallinna ja Riia saatkondadele antud ringkirjas kohustati saatkondi abistama vabatahtlikel Soome jõuda. Ringkirjas märgitakse: «Sõjavägede ülemjuhataja arvab, et Soomel tuleb praegusel hetkel ilma suuremate piiranguteta ja aega raiskamata vastu võtta pakutav vabatahtlike abi. Seetõttu tuleb esindustel nüüdsest vastu võtta kõik Soome toetuseks NLi vastu sõjaväeteenistusse pakutavad üksikisikud ja kõlblikud vabatahtlikud, olenemata sellest, kas nad on saanud sõjalist väljaõpet.»

Puuduvad andmed, et Soome Tallinna ja Riia saatkonnad oleksid otseselt vabatahtlike värbamisega tegeelnud. Kaudselt tehti seda siiski. Sellest annab tunnistust seersant Matti Väinola juhtum. Väinola soovis minna vabatahtlikuna Soome. Sel eesmärgil külastas ta Soome Tallinna saatkonda.

Saatkonnast juhatati mees Tallinnas viibiva Soome Välisministeeriumi diplomaatilise kulleri Johannes Kiviranta juurde. Pärast seda asus Väinola oma väeosas vabatahtlike värbama. Asi tuli avalikuks ja poliitiline politsei arreteeris mõlemad mehed. Politseiagendid jälgisid Talvesõja ajal tähelepanelikult kõike, mis puudutas meeste eraviisilist Soome-minekut. Väinola asjas toime pandud juurdluse käigus selgus, et Kiviranta viibis Eestis 1939. a novembrikuust alates ja oli kullerina korduvalt külastanud Riiat. Oletati, et Kiviranta oli üks vabatahtlike värbajaid Eestis.

Üks oletatav vabatahtlike organiseerija oli Johan Pitka. Admiral ja tema poeg Andreas Pitka külastasid pärast baaside lepingu sõlmimist oktoobri esimesel poolel kahel korral Soomet. Pitkade soov oli organiseerida eestlaste siirdumist üle lahe ja võimaluse korral liita nad eriliseks eesti üksuseks, mis Saksa—NLI sõja puhkedes astuks koos Soome armeega võitlusse venelaste vastu. Vabadussõjas oli admiral Pitka toonud soomlastest vabatahtlikud Eesti põhjarannikule, kus nad maabusid ja vallutasid Narva.

Eesti vabatahtlikud siirdusid Soome nii organiseeritult kui ka stiihiliselt. Soomes tekkis probleeme nende Eesti vabatahtlikega, kelle saabumisest ei teatud ette. Esines juhuseid, kus neid peeti venelaste salakuulajateks. Nendel eesti meestel tuli seepärast taluda pikki ülekuulamisi. Sõjategevusse nad üldjuhul ei jõudnud. Nad lülitati vä-

lismaa vabatahtlikest moodustatud *Sisu*-nimelisse brigaadi, mis Talvesõja ajal väljaõppega tegeles. Kokku kuulus sinna 57 eestlast.

Ka Lätis ja Leedus leidis mõnikümmend julget meest, kes ei pidanud paljuks panna oma elu kaalule idast tuleva ohu tõrjumisel. Vabatahtlikeks minejaid olnuks kindlasti rohkem. Küsimus oli välispassis, mis anti soovijale vaid siis, kui väljasõidu eesmärki suudeti argumenteerida.

Märgatavalt suurema vabatahtlike rühma moodustasid Lätis ja Leedus intermeeritud poola ja tšehhi sõdurid. Kokku oli neid seal ü 20 000. 18.—20. dets 1939 jõudsid esimesed 50 poola sõdurit Lätist Rootsi. Jaanuari keskpaigaks oli Lätist Rootsi jõudnud 300 poolakat. Silmas pidades Balti riikide suhteid NLi ja Saksamaaga, oli poolakate ja tšehhide Soome-minek vägagi delikaatne küsimus. Asi lõppes Saksa Riia saatkonna noodiga Läti Välisministeeriumile, milles märgiti, et poolakate väljarändamise lubamist loetakse Berliinis otseselt ebasõbralikuks tegevuseks Läti poolt. Ka NLI Kaunase saadik Nikolai Pozdnjakov nõudis, et Leedu valitsus takistaks poolakate Leedust lahkumist.

Olukorras, kus NL oli sõlminud Baltimaadega baaside lepingud, oli vabatahtlike Soome-minek muidugi ebasoovitav. Tavaline inimene mõistis aga suurepäraselt, et kui NL saab Soomega asjad ühele poolele, on ka Soome lahe lõunakaldal asuvate riikide iseseisvusel lõpp.

Sisu brigaadi kuulunud eesti vabatahtlike nimekiri

	saabunud teenistusse	lahkunud teenistusest
1. Juur, Eduard	9. 1. 1940 seeersant	8. 4. 1940
2. Saage, Karl	9. 1. 1940 kapral	23. 4. 1940
3. Torm, Arvo	9. 1. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
4. Jänes, Robert	11. 1. 1940 sõdur	
5. Bergelbaum, Leopold*	12. 1. 1940 sõdur	23. 4. 1940
6. Veebel, Artur	18. 1. 1940 vabatahtlik	24. 4. 1940
7. Parts, Juhan	18. 1. 1940 vabatahtlik	18. 4. 1940
8. Lukman, Alfred	20. 1. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
9. Mölder, Karl	22. 1. 1940 res.-leitnant	24. 3. 1940
10. Luther, Olav (eestisakslane)	22. 1. 1940 res.-ohvitser	17. 3. 1940
11. Piir, Heinrich	22. 1. 1940 sõdur	20. 3. 1940
12. Kippasto, Villem	22. 1. 1940 res.-ohvitser	
13. Noot, Martin	23. 1. 1940 sõdur	24. 1. 1940
14. Heinakoor, Karl	30. 1. 1940 sõdur	5. 4. 1940
15. Lubja, Alfred	1. 2. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
16. Möldre, Hugo-Johannes	9. 2. 1940 res.-kapten	15. 5. 1940
17. Laas, Christjan	9. 2. 1940 sõdur	
18. Landman, H.	13. 2. 1940 kapral	24. 4. 1940
19. Paluoja, Rein	18. 2. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
20. Soinla, Arnold	18. 2. 1940 vabatahtlik	24. 4. 1940
21. Ingerman, Voldemar	20. 2. 1940 sõdur	6. 4. 1940
22. Kask, Mihkel	22. 2. 1940 sõdur	6. 4. 1940
23. Kallaste, Henrik Ärni	27. 2. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
24. Meriloo, Boris	27. 2. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940

25. Mäehans, Artur	27. 2. 1940 sõdur	24. 4. 1940
26. Pedanik, Helmut	27. 2. 1940 sõdur	24. 4. 1940
27. Reinojaan, Ilmar	27. 2. 1940 sõdur	23. 4. 1940
28. Tagarand, Erich	27. 2. 1940 vabatahtlik	
29. Tagarand, Robert	27. 2. 1940 vabatahtlik	
30. Ugur, Friedrich Alfred	27. 2. 1940 sõdur	
31. Waimand, Juhan**	27. 2. 1940 sõdur	
32. Valdson, Meinhard Adolf	27. 2. 1940 sõdur	
33. Karimäe, Kaarel	28. 2. 1940 sõdur	24. 4. 1940
34. Suits, Elmar	9. 3. 1940 sõdur	24. 4. 1940
35. Karusion, Kristjan Georg	9. 3. 1940 sõdur	23. 4. 1940
36. Kenk, Leonhard	9. 3. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
37. Kohal, Helmuth Valentin	9. 3. 1940 sõdur	24. 5. 1940
38. Kristal, Arseni	9. 3. 1940 sõdur	24. 4. 1940
39. Leppik, Gustav Adolf	9. 3. 1940 seersant	24. 4. 1940
40. Lindsalu, Vello	9. 3. 1940 sõdur	23. 4. 1940
41. Mossin, Aleksander	9. 3. 1940 vabatahtlik	1. 4. 1940
42. Rosenthal, Ludvig	9. 3. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
43. Selge, Robert	9. 3. 1940 sõdur	23. 4. 1940
44. Viigant, Bernhard	9. 3. 1940 kapral	1. 4. 1940
45. Öun, Willy	14. 3. 1940 kapral	23. 4. 1940
46. Kalda, Eduard	14. 3. 1940 sõdur	24. 4. 1940
47. Miss, Kaarlo	14. 3. 1940 sõdur	25. 3. 1940
48. Köningsman, Valter	14. 3. 1940 sõdur	23. 4. 1940
49. Pöder, Kalev	16. 3. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
50. Rägastik Arthur	16. 3. 1940	24. 4. 1940
51. Nirgi, August	20. 3. 1940 vabatahtlik	6. 4. 1940
52. Eerik, Artur	20. 3. 1940 vabatahtlik	1. 4
53. Arulaan, Evald	20. 3. 1940 vabatahtlik	23. 4. 1940
54. Lember, Eduard	20. 3. 1940 vabatahtlik	1. 4. 1940
55. Kotkas, Georg	20. 3. 1940 vabatahtlik	1. 4. 1940
56. Saidra, Vello	5. 4. 1940 vabatahtlik	
57. Lauter, Mihkel	5. 4. 1940 reservohvitser	

* E. Nymani andmetel eestisoomlane.

** Waimandi, endine nimi Waimannis, kohta esineb VALPO materjalides märge, et mees suusatas 31. 12. Tallinnast Soome.

Sota-Arkisto. Helsinki. Aikamääräinen nimiluettelo 7. 1. 1940.

VALPO poolt koostatud ülekuulamisprotokollides leiduvad celtoodutele lisaks veel järgmiste Eestist Soome läinud meeste nimed.

Roska, Vladimir, saabus Soome 31. 12. 1939.

Vendelin, Rainer Gustav, saabus Soome 12. 1. 1940.

Susi, Toivo, saabus Soome 17. 2. 1940.

Pöder, Richard,

nimi esineb ülekuulamisprotokollis, mis on koostatud 27. 2. 1940. Märgitakse, et alustas teekonda Käsmust, Eesti piirivalve lasi läbi, jalad külmunud — amputeerida.

Raus, Eevald

Dampf, Eevald

Liivlaid, Enn

Soots, Aarne

Nimede ülekuulamisprotokollis 29. 2. 1940. Märgitakse, et üle jää tulles invaliidistunud Raus, Dampf ja Liivlaid.

Rannik Enno, endine nimi Timberg,

nimi ülekuulamisprotokollis 12. 3. 1940. Märgitakse, et tuli Soome üksi, oli enne tulekut külas-

tanud Soome saatkonda, kust soovitati Soome sõita Riia või Stockholmi kaudu.

VALPO arhiivis leiduvad Eesti ingerlaste nimed: Säkki, Viktori, Eesti kodanik, saabus Soome Eestist Ingerist 23. 10. 1939.

Talivoinen, Antti, Eesti kodanik, saabus Soome Eestist Ingerist 23. 10. 1939.

Valtonen, Johannes, Eesti kodanik, saabus Soome Narvast 20. 10. 1939.

Puolalainen, Paavo, Eesti kodanik, saabus Soome 5. 03. 1940,

märgitakse, et oli osalenud Eesti Vabadussõjas.

EK VALPO I XXIX 43/586 VA Eestiläiset vapaaehtoiset.

Eesti Riigiarhiiv, Tallinn

Latvijas Republikas Centralais Valsts Vestures Arhivs, Riia

Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsingi

Valtionarkisto, Helsingi

Sota-arkisto, Helsingi

Utrikesdepartementets arkiv, Stockholm

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS Mälestusi 1939—1944

Rahvuspoliitiline rühm I

Ei mäleta, kas oli see dr. Aleksander Koskel või Karl Aun, kes ühel päeval mind kohates ütles: ma tulgu õhtul nii kella 6 ja 7 vahel ühte korterisse üsna südalinna lähedal, et koos pisut mõtteid vahetada. Tulevat veel neli või viis meest, keda ma suuremalt osalt tundvat. Nemad käivat aeg-ajalt koos ja arutavat poliitilisi päevaktisimusi. Nüüd otsustatud ka mind kaasa kutsuda. Nagu pärast selgus oli see grupp juba punavõimu päevil salaja koos käinud ja olnud pärast Vene-Saksa sõja puhkemist Tartus partisanide organiseerimisel juhtivalt tegev.

Läksin. Koht asus ühes õuemajas ja sinna kogunemine ei äratanud erilist tähelepanu. Peale dr. Koskeli ja Karl Auni oli kohal Lembit Kriisa, kes töötas SDs, ja kaks meest, keda ma ei tundnud, teine neist omakaitse ohvitser leitnandi kraadis. Ma ei mäleta, kes pärast vastastikust tutvustamist jutulõnga üles võttis ja jutustas mulle selgituseks kahest põhimõttest, mis seda gruppi kannab.

1. Ei tehta midagi, mis nõrgendaks Saksa rindelid, kuid meie ei taha olla sakslaste sõnakuulelikud teenrid, vaid silmas pidada seda, kuidas meie rahvas sellest sõjapalangust välja tuleks väiksemate ohvritega. 2. Arutleme kombinatsioone, kuidas oleks võimalik Eesti iseseisvuse taastamine. Neil olevat informatsioone omakaitsest, Saksa tsiviilvalitsuse telgitagustest, SDst ja nad loodavad minult saada informatsioone Saksa pressis kirjutajadest. Et sakslastel on tulnud meid päästma, nagu Saksa propaganda jahvatab, see on jutt ainult kergeusklikele. Saksamaal on Baltikumi osas omad erikavad, mida tuleb katsuda välja uurida. Meie peame meil olevate faktide najal asju arutama ja lendlehtedega pöörduma Saksa propaganda uudujutte. Lendlehtede teksti koostamine tuleks minul kui ajakirjanikul võtta enese hooleks. Ühiselt arutaksime selle veelkord läbi, teeksime täiendusi või parandusi ja siis see läheb L. Kriisa kätte, kellel on oma küüditatud venna advokaat Jaan Kriisa kirjutusmasin, mis oli SD-l teadmata ja millest polnud seal ka kirjalproove. Näiteks kõikidest «Postimehe» kirjutusmasinaist olid SD-l kirjalproovid, samuti teiste ametiasutuste ja eraisikute kirjutusmasinaist.

Selgus ka, et grupil oli ka side Soomega, kust

aeg-ajalt saadi sellist informatsiooni, mida Saksa allikad ei andnud. Loomulikult ma ei hakanud pärima, kuidas see ühendus käib, sest teadsin, et konspiratsiooni parimaks säilitamiseks on vähem teada järgnevate lülide üksikasju.

See esmakordne rahvuspoliitilise rühma sattumine oli 1942. aasta alguskuudel. Sel ajal oli veel arutlusaineks, kas Saksamaa purustab Venemaa ning hävitab kommunismi või mitte. Saksamaa lõppvõitu ei usutud enam sest saadik, kui 1941. a detsembris Ameerika Ühendriigid tulid Saksamaa vastasse rindesse.

Umbes samal ajal ühel hommikul toimetuses tuli mu töökabinetti Arvo Mägi ja ütles oma mahedal rahulikult toonil, et siin organiseeritavat artiklite saatmist Soome lehtedele Eesti vabariigi aastapäeva puhul. Kas ma kirjutaksin selleks midagi. Andsin jaatava vastuse ja paningi artikli kirja. Nagu pärast Mägilt kuulsin, oli mu kirjutis läinud Turu ajalehele. Ma ei pärinud rohkem ja tema ei seletanud ka rohkem, kuid oli hea tunne, et toimetuses leidis aktiivseid rahvuslikke partisane.

Rühmas, kuhu astusin, oli elavaks arutlusaineks, kas on õige aeg meie meestel minna politseipataljonidesse ja muudesse sellistesse Saksa üksustesse, keda sakslastel püütakse kasutada oma meeste säästmiseks. Leiti, et meil ei ole aeg oma niigi raskeid ohvreid kandnud rahva meeste varu sakslaste huvides saata suurtükilihaks. Võib tulla olukord nagu Esimese maailmasõja päevil, kus meie rahvusväeosad on meie rahvale elulise tähtsusega. Sõda tõenäoliselt kestab veel mõne aasta ja sellepärast ei ole praegu aeg propageerida sakslaste poolt kujundatavatesse eesti üksustesse astumist.

Paar päeva enne Eesti vabariigi aastapäeva 1942 saabus «Postimehe» Valga kirjasaatjalt teade, et seal on välja kuulutatud ihunuhtlus, 25 kepihoopi paljale tagumikule pärismaalasist raudteelastele, kes rikuvad töödistsipliini ja töölt põhjuseta puuduvad. Karistumäärus oli antud Riias Riigikomissariaadist. Teade ihunuhtlusega ähvardamisest levis kiiresti ja kohe teatati Tallinnast, et Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe vaheleastumisel on kindralkomissar Litzmann Eesti osas selle määruse tühistanud või tühistamiseks astunud vastavaid samme. Igatahes määrus ei tulnud rakendamisele.

28. augustil Tallinna vallutamise esimesel aastapäeval korraldati Vabadusväljakul eesti omakaitse üksuste paraad, kus kindralkomissar Litzmann esines kõnega ja teatas, et Suur-Saksamaa juht on lubanud asutada Eesti Leegioni kui ühe eliitväeosa ja nüüd kutsutakse eesti mehi astuma leegioni.

Küsimus tuli sõelumisele ka meie rahvuslikus rühmas. Siis oli juba teada, et leegioni väljaõpe pidi toimuma kuskil Poola alal. Aga miks mitte Eestis? Siin tekkis juba esimene kahtluse seeme selles, kus ja kuidas seda väeosa kavatseti rakendada. Leegioni küsimust arutasime mitmel koosolekul. Kui oli andmeid hangitud meie seniste vabatahtlike pataljoni olukorrast ning rakendamisest ja mitme vanema eesti ohvitseriga, kes olnud rindel, räägitud, asus meie grupp seisukohale, et ei tule praegu teha propagandat Eesti Leegioni mineku kasuks, vaid selles osas võimalikult vait olla. Kes tahab, see mingu.

Kõnelesin peatoimetaja Kuldkepiiga, et «rahva hulgas» vaadatakse Eesti Leegioni minekule skeptiliselt, sest on hakanud tulema teateid, et sakslased meie vabatahtlikke, kes olid seotud aastase teenistuslepinguga, ei taha lepingu lõppedes vabastada, vaid sunnivad edasi teenima. Eelmisel talvel oli karmi vene kliima kohta suhteliselt kergelt riietatud Saksa üksustest mehi massiliselt välja langenud ja siin näib peituvat loa andmine Eesti Leegioni asutamiseks, samuti ka meie meeste mitte vabastamine aastase teenistuslepingu lõppemisel. Kui nõnda olime olukorda sõelunud, arvas ka Kuldkepp, et me leegioni kasuks omalt poolt praegu ei tee mingit propagandat, vaid avaldame ainult neid teateid, mis ametlikult poolt avaldamiseks saadetakse.

Kui ühel lähemal õhtul taas läksin meie grupi koosolekule, ilmnis seal halb uudis. Viljandimaal oli Saksa DV vangistatud mõnikümend talumeest relvade varjamise pärast, millised relvad mehed olevat ostnud sakslastelt või ja liha eest. Seoses sellega oli Tartus vangistatud kapten Karl Talpak, kes töötas kooliõpetajana ja oli eelmisel suvel oma partisanide kompaniiga võidelnud koos sakslastega kuni Tallinna vallutamiseni. Arutati ja mõistatati, mis on sellise teo taga. Lembit Kriisa, kellel oma ametikoha tõttu oli Viljandimaal sündmuse kohta rohkem andmeid, teadis väita, et relvade müüjaiks olnud osalt samad mehed, kes nüüd käinud talumehi vangistamas. Agamis ühist oli sellel lool kapt. K. Talpakuga? Siin pidi olema peidetud mingi provokatsioon.

Mõne nädalase vangis oleku järele sai kapt. Talpak vabaks. Kolm-neli päeva hiljem koos dr. A. Koskeliga külastasime teda ta korteris Narva tänaval. Just enne meie saabumist oli lahkunud tema juurest Tartu Saksa DV ülem von Seefeld ja talle

soovitanud minna Eesti Leegioni. Talpak lubanud selle üle järele mõelda. Kuid meile ta sõnas, et tal ei ole midagi järele mõelda, tema otsus on kindel: leegioni ta ei lähe.

Järgmise kevade algul oli kapten Talpakul asjad nõnda korraldatud, et valmistus Soome põgenemisele. Sinna oli läinud juba hulk eesti mehi, kes ei tahtnud minna leegioni ega teistes rindeüksustes, milleks surve aina suurenes. Ühel varakevadel päeval läksin Tartu omakaitse ambulantsi, kus käisin sageli, et kohtuda dr. Koskeliga, ja kui tal ei olnud patsiente, siis saime omavahel pisut arutada päevastundmusi. Sel korral ütles dr. Koskel, et kapt. Talpak läheb homme üle lahe ja varsti tuleb ambulantsi temaga hüvasti jätma. Pärast kõnetundi tuligi oodatav, kaasas pudel viina ja nael soolasilku, mida toitlusamet jagas rahvale. Läksime ühte kõrvalisse ruumi. Tuli vist ka Lembit Kriisa ja seal tegime lahkumise liiku hammustades suupisteks soolasilku. Kui kapt. Talpak oli Tartust kadunud, tuli varsti meie rühmale teade, et ta on jõudnud Soome ja astub seal samme eesti sõjaväe üksuse kujundamiseks.

Rahva «kasvatajad»

Diktatuurid püüavad oma propagandat rahvale vägisi peale suruda. Seda tegid mõlemad okupandid, nii Vene- kui Saksamaa. Venemaa nimetas oma bolševistlike doktriinide peale surumist poliitihariduseks, Saksamaa aga rahva «kasvatamiseks». Kui Moskva võimumehed poliitgramotast eemale hoidjad tunnistasid rahva aenlasiks, siis Hitler ütles, et natsism ei olevat eksportkaup, kuid ometi oli temalgi tarvis okupeeritud rahvaid «kasvatada». Selleks Eesti Omavalitsus kutsus ellu niinimetatud Rahvakasvatuse Talituse. Mida kibedamaks muutus sakslaste olukord rindel, seda rohkem tuli okupeeritud alade rahvaid «kasvatada» panuse andmiseks.

Kui 1942. a hilissügisel peatati Saksa vägede pealetung Kaukasuses, sest Ameerika abi igasuguse varustuse kujul oli hingevaakuvale punavõimule uut jõudu andnud, ja sakslased varsti sealt taganema hakkasid, siis oli selge, et enamlus Venemaal jääb pukki ja meil tuleb mõelda, kuidas sellest sõjapalangust väiksemate ohvritega pääseda ja et punane laine meie maad taas üle ei uputaks.

1943. a algul korraldati Rahvakasvatuse Talituse poolt «Vanemuise» saalis koosolek, kus kõneles üks omaaegne vabadussõjalaste liikumise kuldsuu ja kutsus mehi astuma Eesti Leegioni. Rahvast oli kuulamas keskmiselt. Sellele leegioni propagandaa koosolekule oli tulnud Tallinnast Eesti julgeolekupolitsei ülem major Merc. Rahvakasvatuse Talitus tahtis, et «Postimees» avaldaks selle kõne teksti

täies ulatuses. Kõne oli oma stiililt üsna «lopsakas» ja selles osas kohati meenutas meie idanaabrite omaaegset stiili. Nagu mäletan oli seal öeldud «kardudega Rooseveltil ja viski uimas Churchill» ning muidki selliseid väljendusi.

Olles kursis Saksa pressijuhistega mulle meenus, et seal kui mitte otse ei keelatud, siis igatahes ei peetud soovitavaks tarvitada vastaspoole aadressil isikuid solvavaid väljendusi. Tahtsin juhtida sellele major Mere tähelepanu, milleks tuligi soodne võimalus. Temale oli korraldatud väike õhtuine «Kuldõvi» kabinetis. Ma ei mäleta, kes oli korraldaja, kuid mind kutsuti ka sinna. Einest osavõtjaid oli vist neli, kõik eestlased. Näitasin kõne teksti major Merele ja seletasin, kuidas ametlikud pressidirektiivid suhtuvad sellistesse väljendustesse. Härra major ei vaieldnud mulle ühe sõnaga vastu, vaid kirjutas käsikirja äärele: «Teha sellest «Postimehele» positiivne kokkuvõte.» Allkiri: Major A. Mere, Eesti Julgeolekupolitsei juht.

Järgmisel hommikul varakult helistas toimetuse piirkonnakomissari adjutant Essen ja nõudis, et õhtune kõne, mis olnud väga hea, tuleb tervikuna avaldada. Ütlesin talle, et kõnes on mõned solvavad väljendused lääneriikide juhtkonna isikute aadressil ja tema enese poolt antud pressidirektiivide järgi ei peeta soovitavaks selliseid väljendusi. Teiseks, kogu kõne avaldamine võtab palju ruumi ja Eesti Julgeolekupolitsei juht major Mere kirjutas käsikirjale resolutsiooni: teha sellest positiivne kokkuvõte.

Selle peale ütles adjutant: ma saatu käsikiri temale läbivaatamiseks. Ta kõrvaldab sealt, mis on pressieeskirjade vastane. Toimetuse käskjalg läks kõnetekstiga piirkonnakomissariaati ja tuli umbes poole tunni pärast tagasi. Käsikiri oli sama mis ennegi, ainult üks sõna oli maha tõmmatud. Eesti Julgeolekupolitsei juhi resolutsioon käsikirjanurgal ei tähendanud Saksa piirkonnakomissari adjutantile midagi.

*

Ühel päeval helistati toimetusse Rahvakasvatuse Talituse Tartu osakonnast ja kutsuti kas peatoimetaja või mõni teine juhtiv toimetustliige osakonda, neil olevat andu toimetusele juhtnõore. Peatoimetaja ei olnud sel hetkel kohal ja niisiis läksin mina. Koht, kuhu kutsuti, asus Lossi tänaval. Siin napilt möbleeritud ruumis oli kaks keskealist

võrdlemisi lihtsalt (mitte kehvalt!) riietatud meest. Esitlesin ennast ja nemad ütlesid ka oma nimed, milliseid kahjuks enam ei mäleta, sest mul hiljem polnud nendega tegemist. Pakuti istet. Jäin ootama lubatud juhtnõore. Üks neist sõnas:

«Miks «Postimees» ei kirjuta üleskutseid kommunistivastaseks võitluseks?»

«Igas «Postimehe» numbris on kirjutisi võitlusest kommunistidega ja selle võitluse vajadusest.»

Mu väide oli täiesti õige, sest pidevalt oli «Postimehes» kirjutisi kommunistide terrorist viimase okupatsiooni ajal, kus see kulumineerus masskütüdamiseks. Neid vorpis Hamilkar Mengel, kellele see moodustaski peamise töö toimetuses. Samuti oli Kuldkepp ja olin mina kirjutanud juhtkirju ja muid artikleid, kasutades selleks Eesti Vabadussõja suurte lahingute tähtpäevi. Seal olime näidanud, kuidas eestlased juba algusest peale taipasid kommunismi ohtu ja vapralt astusid võitlusele noort Eesti vabariiki ründavate punastega ning oma vaprusega, usuga Jumala abisse ja oma eluõigusse saavutasid võidu. Märkisime, et meil oli ka välisabi, kuid võitluse raskuspunkt lasus siiski meie eneste õlgadel. Need kirjutised olid mõeldud vastustähtsusele tollele alaväärsuse mürgile, mida Saksa propaganda püüdis imbutada meie inimestesse, et meie rahvast tugevamini siduda Saksa sõjamasinaga.

Viimast väidet ma muidugi ei saanud avaldada «rahvakasvatajatele». Aga kõik muu, mis ma ette tõin, oli nende meelest vähe. Rohkem pidavat ilmuma üleskutseid kommunistivastaseks võitluseks. Palusin selliseid üleskutseid lähemalt konkreetselt, aga sellest ei tulnud midagi välja. Nähtavasti neil enestelgi vist ei olnud selge, kuidas seda «rohkem ja paremini» teha.

Mulje, mille ma sain sellest ainukordsest Rahvakasvatuse Talituse kohaliku osakonna külastamisest oli see, et need «rahva kasvatajad» võiksid olla kõike muud, kui ainult mitte pedagoogid ega isegi mitte agitaatorid. Pärast kuulsin, et üks pidi olema elukutselt meier, teise elukutset ma ei mäleta. Tahtmatult meenus siin vene vanasõna: annab Jumal ameti, siis annab ta ka oskuse. Niisugune olukord oli tüüpiline kogu Saksa okupatsiooni süsteemile. Need mehed oma tõelise kutse alal võisid olla tublid jõud, aga see ütlesime, mis neile oli nüüd antud, ei sobinud põrmugi.

(Järgneb)

JAAN J. LEPPIK Synkretismist ja kultuurist

Ikka ja alati on nii hommiku- kui õhtumaal leidunud inimesi, kes tüht- või teistpidi on püüdnud Ida ja Lääne kultuuri üksusteiga kokku liita. Veelgi enam on neid, kelle püüdeks ühest või teisest kultuurist võtta väljaulatuvamaid ning kaunimaid mõtteid ja asju (nagu tordi päält kirsse), et kõike seda superkultuuriks (kas või mõttes) kokku sulatada.

Ja ega religiooniga teisiti pole, kultuur ja religioon — nood kaks asja on üksteise sees ega saa mina neid lahutada.

Selliseid ühepajatoidukultuuri potte podiseb kogu Euroopas. Pole ka Eesti nendest prii. Hullel on see, kui need keedupotid nähtaval pole, sest siis on alati oht, et võivad üle ajama hakata. Ja kui nüüd kogu see kupatus üle keeb, võib kohalik kultuuritraditsioon jääda ühiskondliku vastaskultuuri positsioonile, paratamatult nõrgema seisusesse. Kas seda soovitaksegi?

Mulle tundub, et paljud eesti kirjamehed ja muusikud on võimelised nägema (isegi kui neil on Lääne kultuuritaust) mitme Ida usundi selget ülesehitust ja sellest lõplikult aru saama. Mina seda küll praegu ei suuda, ehk siis, kui astun tulevikuühiskonda ja ajaline mõtlemine kaob. Samuti ei tea ma oma genoomis olevat ei buddhisti ega muhameedlase geene, et kas või püüelda arusaamisele. Näib aga, et mõni meie literaatidest või muusikutest on lausa hiinlasest buddhisti või araablasest moslemi reinkarnatsioon, kuna väidab ennast kindlalt ühe või teise olevat. Vastasel juhul oleks see vaid buddhisti või moslemi mängimine ja seega vastava religiooniga mängimine, isegi sel juhul, kui ta on enesele buddhismi või islami olemusest midagi suutnud teadvustada.

Kõik see kokku teeb inimesest synkretisti.

Mina nimetan synkretistiks ka sellist inimest, kellel on teatud kultuuritaust (ühes relig. taustaga), ent kes ometi sellest taustast väljuda püüab ning teistest kultuuritaustast lähtuvat religiooni enese mõttemaailmale liita tahab. See käib mitte ainult eestlasest buddhisti, vaid ka hiinlasest moslemi kohta, nende elades omis riikes.

Kõige eredam, aga ka kõige hullem synkretismi näide on see: inimene jääb arutlema ebamäärase Kellegi olemasolust. See on Keegi Kõige-kõrgem, keda ehk harva Jumalaks kutsutakse. See mõtlemine pole aga enam religioosne, mu meelest, vaid pelgalt humanitaarselt idealistlik. Sellised «valgustatud skeptikud» püüavad kokku ahmida kõikide maailma religioonide Jumala-kujutlused, ja kuna kõike ei tea ega suudetagi, siis on parem ja kergem need kujutuspildid kokku koondada. Sellest tuleb midagi ähmast ja ebamäärast, mille nimetaminegi on raske ja mida uskuda veel raskem. See on kui suur hulk halli biomassi, kus puudub maailma värvikoloriit ning mis pole liha, kala, puit ega muld.

Sellise ebamäärase jumalakujutluse taha on võimalik alati oma mõtteid varjule panna, ükskõik, millised need ka poleks. Samuti on hea ükskõik millise usundi soterioloogiasse* uskuva inimese arusaamad inimlikult vääraks või naljaks tunnustada.

Ebamäärase kõrgema kujutlemine on inimõistuse lahkamisprodukt. Siin tõstetakse inimlik «superõistatus» kõrgemaks Jumala omast, *à la*: kui käega katsuda, silmaga näha ja kõrvaga kuulda ei saa, siis ma ei tea, kellega mul on tegemist ja ma ei tea, millesse või kellesse uskuda. See aga pole enam ei usk ega ka religioosus, vaid kõige lihtsam inimese (ning seega enese-) kesksus. Ja siin jääb ka kultuur religioonis ja religioon kultuuris kõrvale.

* soterioloogia — õpetus lunastusest. — *Toim.*

VAATENURK

HASSO KRULL

Mic contract of a crazy motherfucker:

Kaplinski räppimas

JAAN KAPLINSKI, HINGE TAGASITULEK.

Poem. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990 (tegelikult 1992). 79 lk.

tegelikult ei ole luule üldse luule
veel vähem on ta kirjandus
(lk 16)

I (side A)

I'm the one that's got ya

In constant fear,

I'm the nigga

You shoulda killed last year.*

Kujutatagu korraks ette mõnd Tallinna või Tartu getot 70ndate algupoolle. Varakevad, pori ja õietolmu lõhnad niiskes õhus: või on see suvine kuumus: või juba sügise hakul, maas asfaldi peal mõned räpaseks tallatud kollakad lehed. Kuskil parginurgas, hoovipeasel või lihtsalt tänava ääres on kogunenud kindlate tunnustega seltskond: või õieti kamp: nad tunnevad kõik üksteist, peaaegu kõik: sigaretid: pikad juuksed: allapoolle laienevate säärttega püksid laperdavad tuules, kui tuult on. Omad omavahel, võib-olla veel keegi: seistakse ringis, seljad väljapoole pööratud: mõned ka istuvad: lihtsalt möödamineja hoiab targu eemale. Üksikuid graffiteid, või ka väga tihedalt: kui on maju, nende seintel: või plankudel: teekattel, isegi autodel. Midagi toimub siin. Miks need valged neegrid seisavad siin tropis? See ei ole võimalik, aeg on vale ja koht, valed tegelased. Suulusõda siin ei tehta. Ainult et mis siis käimas on?

Kujutleme edasi: tulime nüüd lähemale, me oleme siin ringis omad. Kriminogeense moega kamba

* See ja kõik järgnevad kursiivis esitatud räpiteksti-tsitatid on võetud Ice-T LP-albumilt «O. G. Original Gangster», New York, 1991.

keskele on maha istunud mustajuukseline heleda-silmaline habemik mees: nii umbes kolmekümneaastane: justkui mingi legendaarse, ikoonilise tegelase näojoontega. Nüüd paneb ta tümpsu käima (:samplerit tal muidugi pole: tõesti, seda ei ole veel leiutatudki, vähemalt mitte tootma hakatud): tümpsu algab, ürgab kuidagi imelikult aeglaselt (:šamaani-trummi moodi: aga ega ju «Karu peiesidki» pole veel filmitud?): siis hüppab kiiremale (üks raksuv, rikkis singel). «Vidi-vidi-vidi-vidi». Ootamatult hakkab ta lugema otse-peast teksti:

Ei ole / seda / kunagi / tahtnud (vidi-vidi) mina (vidi-vidi) ei ole / tahtnud / olla / mina (vidi-vidi-vidi) kogemata / kõik (vidi-vidiit). . . . .

What a crazy motherfucker! . . .

*

Once again I'm back in the place to be,

The I, the C, the E, the T.

I'll never get a grammy, so fuck the G.

All I need is a crowd, and my M-I-C.

Pilt, mida praegu püüdsime endale silme ette manada, on võimatu: ning jumal tänatud, või paraku. Ja paraku on ka võimatu kuidagi projitseerida või üle kanda Kaplinski aastail 1973—1975 kirjutatud «Hinge tagasitulekut» tänasesse Eestisse, praegusesse aega: kontekst on juba lootusetult erinev, võiks peaaegu öelda, et nagu Harlem on erinev Supilinnast või Koplilt. Kirjutamisaeagne okupeeritud Eesti pole sama mis ilmunisaeagne kaosesse langenud Eesti. Teised ihalused, masendused, ideefiksid. Teistsuguseks pöörduv võim. Seepärast ka teistsugunekogukondlik tundeelu. Millega küll tingimata ei pea haakima vilkuv rap, aga mille jaoks biitlid juba on minevikku asetatud utopia.

Kõige võimatum asi, kujutleda Kaplinski *hard-core*-räpparina. Kuidagi ei passi vägisõnad kokku tema luuletteksti keelepruugiga, isegi mitte võõrkeelsed. *I'm a crazy motherfucker / that's no joke, / my favourite smell is / the aroma of gun smoke.* Me hakkame aga ääri-veeri, pisitasa lähenema oma

kaugele hägusele eesmärgile, kui ütleme, et esimeks jahmatavaks analoogiaks valge luuletaja Kaplinski ja musta räppari vahel on eriline *microphone contract*, mikrofonileping. See on spetsiifiline suhe tihelt poolt publiku, teiselt poolt võimudega, mille räppar tavaliselt kuulutab välja kohe alguses ja milles mikrofon omandab teatava iseseisvuse, samanedes näiteks revolvriga (*the microphone goes off / like a handgun*). Kaplinski jaoks täidab «mikrofoni» osa siinses tekstis lihtsalt «luuletus»; kui räppar mõnikord võib jutustada konkreetse poliitsei eest põgenemise loo (*blood's on my gear, / from caps I've peeled. (...) It wasn't nothing but a / microphone contract!*), siis Kaplinski alles pelgab tõenäolist konflikti võimudega:

«tegelikult peaksin ma ülehommega olema
Tallinnas kirjanikkude liidu
luulepleenumil juhatusel luulepleenumil
(...)
mu kodused mu naine ja ämm küsisid
kas ma saan sinna minemata jätta
kas sellest ei tule mingit pahandust
mis sellest arvatakse mis nad peavad
ütleva kui helistatakse» (10—11).

Võiks siis öelda, et lepingut ühe teise mikrofoniga (mis on «mikrofon» sõna otseses tähenduses) tahetakse siin pigem vältida: tegemist ei ole siiski põhimõttelise erinevusega mustast räpparist, kui võrd musta räppari jaoks on lepingut vääriv ainult see mikrofon, mida saab kasutada **illegaalselt**; Kaplinski jaoks on seevastu põhiprobleemiks, kuidas suhtuda võimalikku lepingusse **legaalse** mikrofoniga, mille kaudu ometi võiks päralt jõuda ka mõni illegaalse mikrofoniga sõnum («räägitakse luule probleemidest», 10). Lahenduseni jõutakse järsku: loovutada kõnelemise, sõnumi jagamise tegevus lepinguväärilistele mikrofonidele endile:

«las luuletused ise peavad
luulepleenumit luuletajapleenumit
arutavad luuletajate probleeme nemad
teavad paremini nemad on olemas nemad
teavad kellestki luuletaja» (11).

Kui tautoloogias mõnda minna ja teksti loogikat lõpuni jälgida, taipame, et kaugemas perspektiivis siin juba nauditakse illegaalsete mikrofonide võitu: just nemad võivad kellestki teha kõneleja, «luuletaja», kes seeläbi omandab uue illegaalse võimu. (Vrd. Ice-T: *I'm like a psycho / in the microphone*

zone, / speakers blown, mind gone. / I can't be touched, / once my lyrics begin to fly, / simple stage radiation / could make ya die, millele järgneb järjekordne mikrofoniga samastamine revolvriga.) Teataval leevendatud kujul on luuletaja siis nagu räpparite *superman, poetry specialist* ja *hard rhymers*. Kui ainult Kaplinski ei oleks selliseid võimalusi juba ette tagasi võtnud:

«ma tean ma olen tilluke ja rumal
ma olen vana ja väsinud ma olin luuletaja
ma olin ma olin aga tegelikult mind ei
olnudki» (8).

See on nüüd muidugi täpselt vastandlik suulu-sõjamehe (*zulu soldier, warrior*) hoiakule, kes end esitab nii vaimselt kui kehaliselt ülivõimsana ning kelle kirjatöö-luuletajatöö on ühiskonna jaoks universaalne ohukolle (*I rhyme of death / and darkness and danger (...) All alone in darkness I sit each night, / write my rhymes / with blood upon a butcher knife*). Kaplinski poliitiliseks eeskujuks, selge see, on igatahes pigem Mahatma Gandhi või King, kui Nelson Mandela, tema emantsipatoorses ideoloogias lööb läbi «vägivallale passiivse vastupanemise» üleskutse. Niisiis õieti suulu sõduri antipood: samas kontekstis edasi püsides võiks öelda, et tema eluhoiak on teatav **suulu-patsifism**.

*

*Black people might get mad,
Cause they don't see,
That they're locked upon,
As a nigga just like me.
I'm a nigga, not a colored man,
Or a black, or a negro,
Or an Afro American, I'm all that.*

Sel juhul muidugi, et miks üldse «suulu»? Neeгри liikumistele pole patsifism tänapäeval enam omane; ja meie sõjajärgse aja kohalik eestlus, identiteedikinnitused ja vastupanuvõimaluste otsingud erinevad kohati *negritude'* ja *black power* ideoloogiatest nagu öö ja päev, — päev ja öö, Häämarik ja Koit. Siiski ei maksa analoogiast niisama lihtsalt ka loobuda. Sest on olulisi tühtelangevusi. Ja erinevused nähtuvad sageli just niisugusel kujul, et üks moodustab teise eituse (nii suulusõda/vägivalla-

tus). Arendame siis paralleeli Kaplinski ja musta räppari vahel rahumeeli edasi.

Kaplinski poeemi ideeliseks teljeks peaks — pealkirja järgi otsustades — olema üks ühelt poolt nagu isiklik, teiselt poolt rahva saatusse puutuv draama, mida poeemi enese sõnavara appi võttes võiks määratleda kui **ilmaolekut hingest**. Selline probleemiasetus eeldab kindlasti kultuuritausta, oma selgelt äratuntavat hinge-müüti; ja kuidas on hing niisugusel juhul üldse kaotatud? Kaplinski seletab asja nõnda:

«aga eesti rahvas ajas oma hinged ära
ajas ise ja laskis pastoritel ja
pappidel ajada raius pühad puud maha ja
tegi kividele tule alla et saada
ribakest põllumaad juurde
(...)
lootis et ometi ükskord saab
vabadust osta» (24).

Hing kehastab, sümboliseerib siin õieti eesti rahva vallutuseelset, eel-kristlikku kultuuri: need on *hinged*, millel «lunastuse» või «õnnistuse» mõistega ei ole midagi pistmist, küll aga (asjatundja jaoks) handi matmiskommetega või liivlaste surma-kujutelmadega:

«sa ütlesid oma hingele kui ta küsis
kuhu ma pean minema mine Tondisaarele
hing ütles et seal on meid nii
tihedasti et nõel ei mahu ka enam püsti» (25).

Tähendab, *hingel* ei olnudki päriselt kuhugi minna: ja niisamuti ei ole ka eesti rahval (või: ei olnud, 1975) kuhugi minna, kuigi neile miskit pidi — nagu üks rahvusliku metanarratiivi subkultuurne eriharu seda väidab — ei sobi tsivilisatsioon, mille väärtushierarhiate mõjuringi ollakse sattunud. Seepärast peab lihtsalt ootama, et kadunud *hing* või *hinged* kuidagiviisi ise tagasi tulevad («tulge koju hingekesed tulge koju / hingekesed tulge», 22). Kogu narratiiv on selliselt esitatuna küllalt sarnane Ameerika mustade omale (meie juured on Aafrikas: valgete eluviis ja mõttelaad on *zulu nation*'i jaoks vastuvõetamatud; seepärast peab identsust loovaid tunnuseid, nagu *blackness* ja *African culture*, kogu aeg eriliselt rõhutama; mustad, kes otsustavad «not to act black», on äraandjad). Idee soomegrilistikult identiteedist on ülesehituselt sarnane suulusõja ideega. Teisest küljest on omad suululikud allüürid üldse igasugusel eestluse rõhuta-

misel, kaasa arvatud kõige hiljutisemad sinimust-valge-kampaaniad (*à la* «eestlane olen ja eestlaseks jään», vrd musta räppari kuulutus: *down right I'm a nigga, / and don't care what you are, / cause I'm a capital N-I double G-E-R*; viimane miskipärast kõlab küll märksa suursuguselt).

Võiks leida veel muidki sarnaseid jooni vastupanudiskursuse kaplinskiliku variandi ja räpparite tekstides esile tulevate ideoloogiliste struktuuride vahel. Nii urbanistliku keskkonna olemusliku kurjuse, vastuvõetamatuse kinnitus («kurjad mõtted kurjad sõnad (...) tänavad täis kurje inimesi ja kurje / autosid» (28), vrd *no one wants to / live in an urban war*), või sümboolne solidaarsus teatavate poolmüütiliste vabadusvõitlejakujukudega (Leole Lembitu ja neli kuningat Kaplinskil (68), vrd *but I'm prepared to die, / and Mandela's free!*). Kuid muidugi on see sarnasus punktiirne, leida võib hoopis vastupidises suunas kiskuvaid vektoreid (nt võib must räppar väljapääsu näha islamis, Kaplinski sümpaatiad aga viitavad hoopis Kaug-Ida formatsioonidele, iseäranis budismile — omamoodi analoogia küll siingi). Kõik see ei ole aga siiski veel põhiline, mis mind käesolevat võrdlust tegema ajendas.

II (side B)

Põhiline on õieti see omapärane tingitus, millesse on asetatud Kaplinski poem **kui lausumine** ja mildest ta välja veereb kui suuresti tüübivaba, kustutatud markeritega **lausung**. Täheandab, põhiline on, kuidas see tekst **ennast ütleb**. Täpsustan kohe neid kaugelehaaravaid väiteid.

Lihtsuse huvides võib Kaplinski poeemi temaatiliselt jagada nelja ossa: (a) poeemi alustamine, luuletamise ja huule enese probleemid (5—16, 23), (b) «hinge tagasituleku» problemaatika, hinge kunagine äraajamine ja «lauluga» tagasikutsumise vajadus (13, 22—26), (c) mina problemaatika, mina ja tõeluse vahekord väga mitmest aspektist — see on kõige mahukam (26—64), lõpuks (d) «hinge tagasituleku» motiivi repriis, nüüd koos ajaloolise ja koguni paleoloogilise kommentaariga — see on omamoodi kooda (64—79). Kui tahta analüüsida seda, mis autorile endale näib kirjutades oluvat kõige olulisem, peaks muidugi keskendumine mina probleemile, millele võiks näiteks psühhoanalüüti-

liselt pakkuda teistsuguse tõlgenduse kui seda lubab poeemi immanentne lahtilugemine (miks tajutakse mina kui midagi teist ja võõrast ja igatsetakse sellest vabaneda). Aga praegu ei ole meie eesmärgiks niisugune totaliseeriv, «tuumast» lähtuv kirjeldus. Tahame, nagu öeldud, määratleda Kaplinski teksti kui lausumist.

Mis on lausumine? See on teksti keeleline saamine, lingvistiline produktioon¹. Kui tegemist on kirjandusega, ilukirjandusliku tekstiga, on lausumine teatav simulatsioon, lavastus, mis põhineb eelneval kokkuleppel (vrd räppari *microphone contract*). Kõige kindlamalt tagab kirjandusliku lausumise referentsiaalse pidevuse esitatava lausungi liigikuuluvus ehk žanr, žanri omakorda loob aga varasemal kirjanduslikul kogemusel põhinev, paljude sarnaste tunnustega kirjandustekstide üldistamisel kujunev arhitekt. Ilma niisuguse arhitektita poleks kirjandusliku lausungi ülesehitamine mõeldav: arhitekt kompenseerib suuresti konkreetse deiktalise viitekeskkonna puudumise (nt igapäevase kõne puhul on tavaliselt selge, et öeldes «laud», mõtlen ma praegu samas ruumis olevat lauda). Arhitekt loob erilise pingeolukorra, tänu millele me teatavalt distantsilt küllalt kiiresti aktuaalseerime lausungi, mille empiirilises «lausujast» me võib-olla midagi ei tea, ja tajume seda lausungit-teksti või ta üksikuid osi kui «kirjandust», «luuletust», «jutustust», «kirjeldust» või «dialogi», «värsirida» jne (kõik nimetatud on muidugi ise tegelikult arhitektid). Teatavas mõttes on siis arhitekt see, mis meil üldse lubab kirjanduslikku teksti mingi tähendusega täita, ja seda tähendust veel ka meie jaoks kuidagi oluliseks pidada. Võiks öelda, et arhitekt osalt juba ongi kirjandusliku lausumise kontekst. Kirjanduses saab keel lausungiks läbi arhitekti.

Kaplinski poeemi puhul koondub kogu lausumise tingitust puudutav probleemiring teose algusesse, meie lihtsustatud jaotuse järgi esimesse osasse.

Hiljem neid küsimusi peaaegu enam ei puudutata. Loeme need probleemid siin järjestikku üles selliselt, et püüame kokkuvõtlikult ümber öelda iga Kaplinski üksiku avalduse põhisisu või nähtava kavatsuse.

1. Autor pole tahtnud kirjutada luuletust. Luuletus, «mida nii / kutsutakse», tuleb ja läheb «ise» (5).

2. Kuskilt peab ta siiski alustama, «ikka komistades / sõnadele / minale / nimetustele» (6).

3. «siin ongi algus». Algus lihtsalt kehtestatakse kui teatav (performatiivne) tekstuaalne instants, nii et kohe võib öelda «siin oli algus» (7).

4. Autor «oli luuletaja», kuid tegelikult teda «ei olnudki». Tal pole «ühtainsat sõna / mis seletaks kõik alustaks kõik» (8).

5. Tegelikult pidi ta kirjutama «midagi muud», aga sellel «ei olnud algust ega / pealkirja» (10).

6. Autor peab «ülehomme» (?) «olema Tallinnas / kirjanikkude liidu luulepleenumil» (10).

7. Tegelikult muutus autor ükskord läbi lumise metsa sõites ise «lindudeks / ja luuletusteks» (11).

8. Ta tahaks, et tema kirjutatav oleks «seesama mis teeb nõid», kui ta kellegi hinge «kuskilt teisest ilmast» tagasi toob (13).

9. «tegelikult ei ole luule üldse luule», tähendab, autor ei peagi järgima mingeid kohustuslikke, etteantud reegleid (16).

10. See, mis ta kirjutab, on luuletus või poeem või tont teab mis (23).

Lausumise tegevust on niisiis dramatiseeritud pikalt, vähemalt kümne lehekülje ulatuses, ja tehtud seda tihti teineteisele vasturääkivaid propositsioone esitades (luuletus «tuleb ise», kuid autor alustab teda; autor «oli luuletaja», peab aga «ülehomme» olema Tallinnas luulepleenumil; autor muutus «lindudeks ja luuletusteks», kuid tahab nüüd luuletamisega teha sedasama «mis teeb nõid» jne). Kõigest on näha, et meile tahetakse märku anda: lausumisele tulev (öieti juba lausutav) on midagi erilist, mitte lihtsalt «luuletus» või «poeem» (viimane määratlus seisab küll tiitellehel), vaid kuidagi neist piiridest väljapoole jääv, teistmoodi tehtud, teistmoodi öeldud, teistmoodi kirjutatud, — siis: teistmoodi lausutud.

Niisugustele tehnikatele ei pruugiski pöörata eriti tähelepanu (mingil tasandil enesecitatus on sageli kirjandusteost ülesehitav komponent), kui ei oleks veel mõnesid muid, valvsaks tegevaid mo-

¹ Greimase-Courtès'i sõnaraamatu järgi on lausumine «vahepealne aste, mis tagab keele virtuaalsuste teisendamise lausungiks-diskursuseks». Lausung ise käitub endas peaaegu alati elemente, mis viitavad lausumise vaheastmele: sellised on isikulised ja omastavad asesõnad, hinnangulised omadus- ja mäarsõnad, ruumilised ja ajalised deiktikad, lõpuks ka performatiivsed tegusõnad. (A. J. Greimase, J. Courtès, Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage. Paris, 1979, lk 123—126, märksõnad *énoncé* ja *énonciation*.)

mente Kaplinski tekstis. Kõigepealt: see tekst ei ole tõepoolest poem sõna klassikalises mõistes, siin puuduvad värsid (meetriliselt regulaarsed, korduvad üksused) ja arengut loov narratiivne struktuur (mis meie saksalätlises traditsioonis paratamatult kuulub mõiste «poem» koostisse). Siis edasi: tekst, celnevast tulenevalt, tõepoolest ei algagi (lk 7, kus seisab «siin on algus», peaks ta tegelikult olema juba alanud; kui see aga tõesti on algus, ei lähe tekst miskipärast enam edasi, kuna paar lehekülge hiljem taas sedastatakse; «siin / alguses / ma / siis nüüd / olen», 10). Tähendab, algus on omapäraselt hajutatud, võib-olla projitseerub tegelik algus alles lk 27 ootamatult sündivasse esmakõnetus-stseeni («tere / tere / ometi / tere / Kaplinski / tere udu» jne). Pole niisiis selget üleminekut selle vahel, mis öeldakse «poemi» tekstis, ja selle vahel, mis lihtsalt öeldakse nt selle poemi ja tema tekkimisolude kohta (mäng teksti/parateksti piiril). Lõpuks: poem on kirjutatud millegi «muu», mingi teise teksti asemel, millel paistab olevat (?) seos «üle-homse» kohustusega olla (ja rääkida?) Tallinnas «kirjanikkude liidu luulepleenumil» — tegu, millest võib ühtlasi tulla pahandusi.

Kui nüüd võtta need momendid lühidalt kokku: 1. tekst pole, mis ta on, 2. tekst ei alga, 3. tekst on kirjutatud mingi teise teksti asemel, võib küsida, mis reaalsus on niisugusel lausungil ületildse? Vastuse võib aga leida ootamatult lihtsalt: nimelt, et see reaalsus ei tulene üldse esmajoones kirjanduslikust konventsioonist, vaid millestki, mida siinse kirjutise algusosale tagasi viidates saab pidada analoogseks tollesama mikrofoni-lepinguga. Muidugi on see natuke teistsugune, ikkagi hoopis kirjanduslikum mikrofoni-leping: aga igal juhul võimaldab ta lausumisel liikuda teataval ohtlikult pingestatud, illegaalsel pinnal, paisata oma läbielamisi, arvamusi ja tundeid adressaadi ette ilma neid sümboolselt kirjanduseks rüütamata. *This is no imagination, I lived it.* Tõsi küll, Kaplinski kasutab selle saavutamiseks peenelt ära öieti puhtkirjanduslikke vahendeid (mille puhul võib küll veel ka küsida, kui kaugel räpparidki sellest on). Ta teeb oma luuletusest, oma poemist «mikrofoni», nagu räpparid mikrofonist teevad revolvri. Selles mõttes on kõik jutud *à la* «ma olen tilluke ja rumal», «vana ja väsinud», «olin luuletaja» tegelikult bluff. Nõnda asi pole. Seda näeme oma silmaga. Mikrofonilepingu kau-

du taotleb Kaplinski tekst omi eesmäärke, mis pole kaugel olemast poliitilised.

— Muidugi mitte enam tänapäeval, aga see on juba teine probleem. Resümeeeringem: Kaplinski tahab viia oma teksti teatavasse teksti-eelsesesse ruumi tagasi, sinna, kus millegi ütleamise võimalus on alles tekkimas. Ta tahab viia teksti lausumis-eelsesesse, arhitektuaalsesse ruumi. Samasugusesse, kus natuke teistsugusel viisil praegu, aastal 1992, ikka alles liiguvad räpparite tekstid. Sest võib öelda, et räpitemist kui žanri alles on oma sünkretistlikus kujunemisjärgus, ning tekst ja arhitekt on seal alles väga lähestikku.

*

*So step to me
If you think that you're ready to,
Got on your bullet proof?
Well mine's goin right thru.
This ain't no game to me,
It's hollow fame to me,
Without respect from the streets,
So I don't claim to be
The hardest motherfucker on earth.*

Kust aga öieti üldse tulevad žanrid? Tzvetan Todorov on ühes oma strukturalistlikku kõrgperioodi kuuluvas, nüüdseks juba klassikaliseks muutunud töös «Žanrite päritolu» leidnud, et nende tekkimiseks on kaks võimalust: esimene ja levinum neist on ühe või mitme varasema žanri teisendamine, kasutades inversiooni, ümberpaigutamisi ja kokkusoobitamist. Teine ja algupärasem seevastu on mingi loomuliku kõneakti ümbervormimine (nt palve, pidulik pöördumine, üleskutse jne) «Žanri identiteet on pärit kõneaktist (...) Kirjandusžanrite algne päritolu on leitav lihtsalt inimlikust kõnepruugist.»² Näitena analüüsib Todorov üht tänapäeval kasutatavat kirjandusliku pöördumise vormi luubadel (Zairis elav bantu hõimurahvas), kus seesugune üleminekujärk parasjagu on tuvastatav.

See näide meeldib meile, sest luubad on suulude hõimlased, ja just sellesarnast — vahest küll kaugemale arenenud — üleminekujärku võib näha

² Tz. Todorov, *Les Genres du discours*. Paris, 1978, lk 59—60.

praegustes räpitedeski. Muidugi, siin juba dramatiseeritakse kirjutamise akti ennast (*the white paper and / blue lines excite my mind*), räägitakse riimide «mentaalsest geometriast» (*I write rhymes / with addition and algebra, / mental geometry*) jne, — tähendab, ollakse teadlik oma tegevuse kirjanduspärasusest. Siiski ei ole tekst veel eraldunud oma vahetust esitamisest. Aga Kaplinski? Temaga on risti vastupidi: lähtudes juba selgelt omaksvõetud kirjanduslikust konventsioonist («luule») ja määratud žanrist («poem»), püüab ta neid ometi kuidagi hajutada, ära analüüsida, lahustada, jõuda sünteetilise kirjandusžanri juurest tagasi puhta algse kõneakti, inimliku kõnepruugi juurde. Väga kaplinskilik žest. Seda kõike teeb Kaplinski aga, nagu öeldud, puhtkirjanduslike vahenditega: tahtes vabaneda arhitekti mõjust, tungib ta arhitekti enese ruumi (arutlused «luulest» ja «poemist») ning hakkab seda seal lahustama, et siis jõuda kõige esmasema, ürgsema kõneaktini: teretuseni (27). Paljas «tere» on väljaspool žanreid. Õieti ongi siin «poemi» tegelik algus, aga see on algus ilma alguseta, tähendab, algus ei saa olla algus, kui pole veel seda, millele ta on alguseks, kui see on alles sündimas, aga jällegi, kui see ka juba oleks olemas, ei oleks meil enam puhast algust, algust kogu tema õrnas nimetamatuses. Puhas algus on nimetamatu, ei ole «algus». See ongi Kaplinski teksti lausumise omapärane, iseseisev tingitus, sellisena kogu eesti kirjanduse sees ainulaadne.

*

«Õlu oli mahe kui oaas
vestlejate kurgule;
stjuuard
oli õline nagu prelaat.
Aga õitse
tõi meie ravimata südameisse
erkude otstest otsteni
necgrirütme
päris kiirruumi põhjast,
kus on masinad
ja väsimus
ja oht.»

See on tsitaat Haiti musta luuletaja Roussan Camille' luuletusest «Neegertantsijad», ilmunud 1966. aastal valimikus «Antillide luulet», tõlkijaks muidugi Jaan Kaplinski. Niisiis, Kaplinski räppis juba. . . kuldsetel kuuekümnendatel! Koos Eerik Tedre, Ain Kaalepi, Paul-Eerik Rummo, Andres Ehini ja Linda Alamäega (*resp.* Artur Alliksaarega). Küllalt põnev, harjumuspäratu raamat, kus oma *black power* pipraterake on juba sees.

Kuid tegelikult ei sobi see siinse teemaga. Primitiivne kirjanduse imiteerimine on midagi muud kui kirjanduse tekkimine oma ürgsusest, puhastest kõneaktidest. Eesti kirjandus, tõsi küll, on viimasest ilma jäänud — võib-olla see, siis teatav ülekompeerimise-vajadus, põhjendabki Kaplinski omaaegseid taotlusi kirjutada midagi «loitsu»-sarnast (loitsu on ürgne kõneakt, millele õhtumaises kirjandustratsioonis ei vasta ühtki žanrit). «Hinge tagasitulek» kuulub selgelt veel sellesse ritta. Hiljem on Kaplinski oma kirjanduse-lahustamise projekti ümber teinud, teisiti asetanud: võib-olla «Valge joon Võrumaa kohale» oli sellest juba esimene märk, aga täielikult tähistab uut algust alles «Õhtu toob tagasi kõik» (1985). Siin teeb Kaplinski katset «lihtsalt» ühest või teisest asjast kõnelema hakata (oma libisev suhe luuletuse arhitektstiga on neil kõneaktidel muidugi olemas, ja see teeb nad tahes-tahtmata kirjandusena loctavaks). Ühe märkmelise teksti alguses ta tunnistas:

«Lapsest saadik olen kritseldanud paberile
pussnuge, revolvreid, meeste nägusid.»

Polegi tähtis, mis edasi tuleb; igatahes näeme siit, et vähemasti mingil teadvustamata kujul on *hard-core*-kalduvus Kaplinskis olemas olnud, kui see kuskil tema tekstides otse välja ei löögi. Must räppar on valges luuletajas Kaplinskis sees. *My favourite smell is / the aroma of gun smoke. . .* Ka «kuri» Kaplinski on kujutletav. Tekst polegi ainult nagu emapiim, ka teisesuunalised jõud on siin päris lähedal toimimas.

FRITZ ULLRICH FACK. SOTSIAALNE TURUMAJANDUS. Sissejuhatus. Tõlkinud Heli Kask. Eesti Kristlik-Demokraatlik Erakond, Tallinn, 1991. 70 lk.

Lootused, mida türannia kannal vabanevad inimesed vabadusele panevad, osutuvad tegelikkuses sageli illusioonideks. Selle asemel et saada rikkaks ja omandada eneseväärikus, nagu mõned vabaduse eestvõitlejad lubavad, märkab lihtnimene peagi, et vabadusega koos tuleb rohkem häda ja viletsust, mis kipub võtma sellegi eneseväärikuse, mis seni andis jõudu türanniat trotsida. See tõde näib kehtivat ka vaimuvabaduse kohta. Nii nagu rikkaks saavad hõlpsamini need, kes türannia kannupoistena said osa türanni kasutada olnud rikkustest, nii maitsevad vaimuvabaduse vilju mitte niivõrd vaimukultuuri loojad kui need, kes tahavad saada rikkaks vaimukultuuri läbi. Muidugi mitte vaimselt rikkaks. Sest öeldakse, et vaimselt rikas võib olla ka vanglas.

Siiski ei tule illusioonide purunemise põhjuseks pidada vabadust, vaid pigem seda, et me ka vabanedes eelistame vahel valitsejaid, kelle valitsejateks on omandatud türannia teenritena, et me ei oska ära tunda inimesi, kellele vabadus tähendab võimalust ise türanniks saada, või et türannia lagunemisest tõusnud tolmus eeskeldes haaramine kinni esimesest ettejuhtuvast, kes väikese tasu eest lubab meid juhtida õigele teele. Vaimukultuuri loojate pettumus tuleneb jälle sellest, et neile tähendab vabadus mitte niivõrd loominguvabadust, vaid võimalust leida oma loomingule tunnustust. Vabaduse saabumisel on aga pretendentide tunnustusele teisigi. Kuna tunnustust jagatakse turuseaduste järgi, siis ei käi loovisikute käsi (kes kulutavad aja loomisele ja väljamõtlemisele) tõusvas tururüüsnas sugugi hästi.

Umbes sellised mõtted tikkusid pähe, kui kaalusin, mida kirjutada retsensiooniks Eesti Kristlik-Demokraatliku Erakonna poolt väljaantud F.U. Facki brošüüri «Sotsiaalne turumajandus. Sissejuhatus» kohta. See raamatuke ärgitab mõtlema rohkem meie praegusest kultuurisituatsioonist ning

poliitikast kui sotsiaalsest turumajandusest või selle konkreetsest esitusest F.U. Facki raamatus. Sest neile, kes (turu)majandusest midagi teavad, ei ole tõlkes midagi oluliselt uut. Aga neil, kes asja üldse ei tunne, võib asjatundmatu tõlge pea ainult segamini ajada. Lugejale jääb raamatukesest mulje, et kusagil meie kõrval on kogu aeg olnud võluvormel, mille rakendamine aitaks meid hoobilt välja majanduslikust viletsusest ja masendusest, millesse oleme sattunud kas siis äpardunud sotsialismi või oma uuesti kätte võidetud vabaduse tõttu. Samas puuduvad juhendid, kuidas seda võluvormelit konkreetsetes situatsioonides rakendada, millest alustada jne. Tuleb tunnistada, et niisugusel kujul, nagu F.U. Facki käsitus eesti lugeja ette jõuab, on see vähem sotsiaalse turumajanduskonceptsiooni või –süsteemi kompaktne esitus ning rohkem saksa propaganda ja poleemika ülekandmine Eesti oludesse, kus selle mõistmiseks puuduvad vajalikud eeldused. Ei saa ju eeldusena võtta poleemikat, mida marksistlik teadus pidas igasuguste vabamajanduskonceptsioonide vastu. Kahtlen, kas eesti lugejal on kohe selge, mida peaks tähendama väide, et riik ei tohi kunagi taanduda pelgalt öövalvuriks või majanduslikus plaanis oli riik XIX sajandil ikka veel öövalvur (lk-d 21, 23). Samavõrra arusaamatu on, miks peab sotsiaalse turumajanduse käsitluses kinnitama, et riik pole ka mingi «kapitalismi parandustöökoda» (lk 68).

Kui huvituda sellest, kuidas sattus F.U. Facki kirjutis eesti lugeja lauale, siis visandub raamatu tõlkeandmeid* järgmine pilt.

Sedamööda, kuidas MRP-taalised küsimused kaotavad meie poliitikute silmis aktuaalsust, kasvab vajadus tegelda probleemidega, mis nõuavad peale õigus- ja õiglustunde veel asjatundmist. Ning mis on praegustes oludes tähtsam kui majandus? Kuna oma tarkus on kogemuste puudumisel ebakindel, siis otsitakse autoriteete või malle mujalt. Edasine on poliitiku jaoks tehniline töö, mille teeb

* Kahjuks on tõlkeandmed esitatud segaselt. Ühes kohas viide, et tõlge pärineb väljaandest «The Social Market Economy. An Introduction», teises teatatakse, et on tegemist fragmendiga raamatust «Preliminary Study, Ludwig Erhard, 1977». Seetõttu jääb mõistatuseks, mida tähendab tiitellehel alapealkiri «Sissejuhatus».

tõlkija, kelle tähtsaim oskus on keele tundmine. Paraku pole see päris nii. Korraliku tõlke saamiseks on peale asjatundliku materjalivaliku vajalik ka asjatundlik tõlge. Ning selle saamiseks ei piisa ainult filoloogilistest oskustest. Korduvalt olen kokkumusega tõdenud, kui enesekindlalt käituvad mõned filoloogilise eriharidusega inimesed spetsiifilisi oskusi nõudvate tekstidega. Nende ettevalmistust arvestades oleks ootuspärane spetsialiseerumine. Paraku köidab see vist väheseid. Nii juhtubki, et F.U. Facki raamatukeses tutvustatakse Adam Smithi kui suurt inglise moraaliilugejat, tänapäeva rahvusliku majandusteaduse loojat (lk 20). Tõsi, mõnikord on teda nimetatud ka moraalfilosoofiks, sest 18. sajandi filosoofias oli tähtis koht eetikal ja majandusteadust peeti tollal moraalseks teaduseks, poliitiliseks ökonoomiaks. Kuid teha moraalfilosoofist moraaliilugeja on pisut liig. Liia on ka rahvuslik majandusteadus. Sellega mõeldakse ikka klassikalist majandusteadust, s.o eraomandusel ja -algatusel põhinevat majandusteaduslikku õpetust, mis ei pea õigeks riigi sekkumist majandussuhete korraldamisse. See, et A. Smithi peateos kandis nimetust «Uurimus... rahvaste rikkusest» ei anna veel põhjust teda rahvusliku majandusteaduse (mis see ka ei oleks) loojaks nimetada.

Sedasorti asjatundmatust ning aine abitud esitamist kohtab pea igal sammul. Raske isegi öelda, mis häirib rohkem, kas see (1), et Saksamaa majandussüsteemi tutvustavas kirjutises tehakse talupoegadest farmerid (lk 54)(originaal on inglise keeles), liidumaast Hessenist saab Hesse (lk 56), et tööjao- tust samastatakse tootmisega odavaimas kohas (lk 20), ringi kvadratuur muudetakse kandilise ringi joonistamiseks (lk 37), et turumajandussüsteemi vastuolulisi majanduspoliitilisi eesmärke (majanduslik kasv, täielik tööhõive, stabiilsed hinnad ja tasakaalustatud väljamaksed, s.o maksebilanss) esitatakse müstifikatsioonina — «maagiline ruut» (lk 51), või siis (2) esituse üldine hüplevus ja ebatäp- sus, stiili ajakirjanduslik lohakus. Viimased on originaali kvaliteedi tunnused.

On küsitav, kui hästi täidab F.U. Facki tõlge kristlike demokraatide lootusi propagandakirjutise- na, kuid informatiivselt ei paku ta tõenäoliselt

rohkem kui K. Jaansonil lühike ja selge artikkel «Sotsiaalne turumajandus» läinud aasta 4. oktoobri «Postimehes».

Kuigi eeltoodu ei ole kiidukõne F.U. Facki raamatule, ei ole selle ilmumine kindlasti ka mingi õnnetus. Tahaks vaid tõdeda, et sotsiaalse turumajanduse tutvustamiseks oleks meil omi jõudusid, kui neid vaid tahetaks leida ja kasutada. Kui me ei tee katsetki oma asjatundjaid lagedale tuua, siis jätame kasutamata oma parima rahvusliku kaadri ning riskime sellega, et anname oma riigi ja kultuurilae- vukese välismaise keskpärasuse (Nobeli laureaadi- meid juhatama ei tule) ja omaenda energilise asja- tundmatuse meelevalda.

MÄRT VÄLJATAGA

Mõned mõtted F. U. Facki brošüüri juurde

Ühel Tiit Vähi esimestest pressikonverentsidest küsiti, kas ta eelistab sotsiaalset või liberaalset turumajandust. Vastus tuli ehmatavalt kiire ja ühemõtteline — ikka liberaalset. Tahaks loota, et tegu oli väikse terminoloogilise arusaamatusega, sest sellistes asjades on selged valmisvastused ohtliku- võitu.

Kõikjal Ida-Euroopa maades seistakse vastami- si ränga valikuga: kas eelistada sotsiaalselt julma ja poliitiliselt ohtlikku *laissez-faire* lähenemist või majanduslikult küsitavat ja võib-olla ka pikas pers- pektiivis sotsiaalselt traagilist heaolu-ühiskonna mudelit. See viimane on võimalik vaid tugeva tööeetikaga maades, mujal võib heaolühiskond kujundada välja lihtsalt kohmaka bürokraatiamasi- na ning abirahadel parasiteeriva ennast taastootva ühiskonnakihi.

Et aga viimane saaks ilusti välja kujuneda, on vaja ikkagi esimeses järjekorras vaba turumajandu- se ja majanduskriisi kokkulangemist, mis tooks kaasa tööpuuduse ja näiteks ka haridussüsteemi ra- dikaalse kihistumise. Seejärel ilmuv heaoluriik aga annab oma abirahadega desotsialiseerumisele ainult hoogu juurde ning lõpuks pole enam võima- lik selgeks teha teise põlvkonna töötule, kes on käi-

nud äärelinna koolis, et töö tema enese ja isamaa hüvanguks on üks Jumalale meelepärane asi. Nii peavad vaba turumajandust pooldavad poliitikud muutuma lõpuks ägedateks moralistideks ja ideoloogideks, et rahvuslike ideaalide korrutamiseks kiskuda kannatajate tähelepanu majandussüsteemi funktsioneerimisraskustelt mujale. Kuigi kapitalismi on võimalik rajada ainult kapitalismi-eelsele eetikale, ei ole seda viimast võimalik palja retoorika abil siiski virgutada.

Erinevalt mõne Ameerika majanduseksperdi arvamusel ei saa majanduslikes plaanides teha mingit uut algust, alustada tühjalt kohalt, kirjutada puhta mõistuse printsiipidest lähtuvalt puhtale lehele. Enne tuleb teha n-ö olemasolevate ressursside inventuur, mis tähendaks muuhulgas mõtlemist kogu meie kultuuritraditsiooni ja selle praeguse olukorra üle. Näiteks, kas eestimaalase töö- eetika ja kapitalismilembus on kunagi olnud küllalt tugevad ja mis neist nüüdseks on järele jäänud. Vaba turumajanduse celistamine tähendab teatavas mõttes, et meie rahva töömotivatsiooni hinnatakse sama madalaks kui getoneegri oma, keda vaesustoetused vaid laisemaks teevad. Muidugi, majandusteadlased on veenvalt näidanud, et interventsionistlik heaoluriik on paharet, kes head kavatsedes korda saadab kurja — pidurdab majanduskasvu, sünnitab uusi probleeme vanu probleeme lahendada piütides jne. Kuid ega ühiskond seisa ju ainult majandusest koos ja pealegi ei tea keegi, kuidas seda tülikat riiki ära kaotada.

Aga tegelikult ei poolda meil ju vaba turumajandust ükski arvestatav poliitiline jõud. Kõik nad on oma programmides kinni mõnes interventsionistliku heaoluriigi variandis, mis on küll vahest kaunistatud mõne 30ndate aastatest saadik külmpapis hoitud ideoloogiaga. Uued pöörased mõtted, mida loodeti, et Ida-Euroopa ärkamine sünnitab, on ka juba kõik luhtunud. Keegi ei taotle enam tõsiselt kompromissi riigisotsialismi ja turumajanduse vahel nagu IME päevil. Ainult ehk Venemaa võib veel millegagi üllatada. Sestap võiks arvata, et vähemalt majandusstrateegilisi eesmärke silmas pidades võivad kõik Eesti parteid lüüa käed ja laulda «Right and Left together». Seni kuni ilmub välja mõni töö-

liselt radikaalselt libertaanne, heaoluriigi suhtes kriitiline džunglipartei. Praegu tundub ju, et rahvusideoloogia alusel «Isamaaliitu» koondunud parteidel on majandusstrateegia osas omavahel rohkem erinevusi kui mõnel üksikul liikmesparteil näiteks põlatud sotsiaaldemokraatidega.

Siiski on heaolustusüsteemide, st interventsionistlike riikide skaala nii lai, et pisikemlemisteks on ruumi küll ja muidugi on ühise eesmärgi saavutamiseks vajalike konkreetsete sammude osas lahk-arvamusi enam kui küll, sest siin tulevad mängu ka poliitiliste jõudude maised huvid. Aga näiteks tösiyasi, et Saksamaal sotsialismivastase Kristlik-Demokraatliku Liiduga seostatava sotsiaalse turumajanduse doktriini on võtnud üle sotsiaaldemokraadid nii Saksamaal endas kui ka Suurbritannias, räägib selle kasuks, et heaoluriik on nüüdseks peaaegu üldaktsepteeritav tösiyasi. Tema erinevused erinevates Lääne maades tulenevad pigem kultuurikontekstist kui valitsuste pahem- või parempoolsusest.

Nii püüdsid ameeriklased pärast Teist maailmasõda sakslastele õpetada, mis asi see vaba turumajandus on, arvestamata Saksa ühiskonna ajalooliselt kollektivistlikke ja korporatiivseid kalduvusi ning saksa radikaalide ja konservatiivide üldist moraalset umbusku kapitalismi suhtes. Aga selle asemel tuli tagasi vana hea Saksa traditsioon moodustada institutsioone, mis koguksid ühe mütsi alla ärimaailma ja töövõtjad, et lepitada neid valitsusepoolse osalusega. Kuigi selline areng näis ameeriklastele perversne, on tulemuseks olnud nii majanduslikus kui sotsiaalses mõttes tõhus süsteem, mis on piisavalt saksalik ja piisavalt liberaalne.

Eesti Kristlik-Demokraatliku Erakonna üllitatud propagandabrošüür sotsiaalsest turumajandusest on mõeldud ilmselt koolicalistele majandussõpradele. Ta selgitab kannatlikult turumajanduse eeliseid plaanimajanduse ees (milles vist küll tänapäeval sõandavad vähesed kahelda) ja valgustab Ludwig Erhardi kangelaslikke katsumusi oma ideede rakendamisel — kuidas ta heitles küll liiga vaba, küll liiga kammitsetud majanduse pooldajatega. Rohkem oleks heftis võinud juttu olla sotsiaalse turumajanduse sotsiaalsest küljest ja prob-

leemidest, mis tekivad, kui riik ajab oma näpud majanduse rataste vahele.

Miks on aga valitud meile tutvustamiseks just Saksa mudel, mitte aga näiteks nn Rootsi mudel? Küllap sellepärast, et Saksa oma on kristlikum selles mõttes, mida Eestis kristlikuks peetakse. Ajaloolistel põhjustel on Rootsi poliitikal olnud tugev egalitaarne, anti-elitaarne ja individualistlik joon, Saksa poliitika on olnud elitistlikum, traditsioonilisem, patriarhaalsem ja perekonnakesksem. Rootsis on olulisemad mõisted nagu solidaarsus ja võrdsus, riik ja indiviid on seal sobingus väikese kollektiivi

ja perekonna vastu. Saksas on tähtsamad kodurahu ja jõukus. Sakslased kardavad inflatsiooni, rootslased tööpuudust.

Selge on, et Rootsi mudel meil kindlasti lähitulevikus juba puhtkultuurilistel põhjustel teostuda ei saa. Kuid ega ka Saksa või mõni muu heaoluühiskond saa meil vaieldamatuks eeskujuks olla. Niisiis tuleks ikkagi mõelda, misasi see Eesti ühiskond on, millistest ajaloolistest ja kultuurilistest allikatest me võime ammutada, millisel viisil saaks selle Eesti Vabariigi legitiimsust pisutki parandada, st kuidas talle ette teha (ilma jõuta) paratamatuse nägu.

KALEIDOSKOOP

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest

Kultuurikiri Hollandist. Märts-aprill

Hollandis on alanud kevad. Minu elukohast Leidest põhja pool on kuulsad lillesibula-põllud, kuhu ma peaaegu igal aastal õitsemise kõrgajal jalgrattaga matkan. See aeg ei ole veel päriselt käes, kuid kes rongiga Amsterdamist Haarlemi kaudu Leidestisse sõidab, näeb mõlemal pool teed juba kollaseid nartsissipõlde, siniseid ja roosasid hüatsinte ja esimesi punaseid tulbivälju. Ja sinne kultuurielu? Kirev ja hõlmamatu nagu alati.

Amsterdamis oli säilinud veel pisut talve hõngu, seal näidati aprilli esimesel nädalal sajandialguse filme ekspeditsioonidest põhja- ja lõunanabale. Filmid, enamasti tummad, kuuluvad Amsterdami *Filmimuseumile* ja neid saab alles nüüd uuesti näidata tänu sellele, et nad vanalt kiiresti kuluvalt nitraatfilmilt uuele filmilindile ümber võeti. Filmimuseum on spetsialiseerunud filmide konserveerimisele ja saab selleks Heaolu- ja Kultuuriministeriumilt erilist abiraha. See on väga oluline, sest konserveerimine maksab 12 kuldnat meeter (6 kuldnat sekund) ja «Pooluseprogramm» üksi kestis kuus tundi. Näidatud filmidest üks kuulsamaid oli inglasele Herbert Potingilt, kes saatis Robert Scotti tema teisel, saatuslikul Antarktika-reisil.

Mis toimub kujutavas kunstis? Kui ma õigesti olen aru saanud, siis on rahvusvaheline moodsa kunsti turg kaunikesti soiku jäänud. Hollandis, kus turg on niigi üsna tagasihoidlik, ei torka see eriti silma. Ent näiteks Saksamaal on ka paljud väga tuntud galeriid oma ukсед sulgenud. Seetõttu ei olnud mingit majandusedu ka märtsikuusel *Art Frankfurt*'il, milles osales 149 galeriid. Kõige rohkem osavõtjaid oli Hollandist, teiste seas Johann Claassen (*Galerie Tegenbosch*, Heusden Maasi ääres), Roger Raveel (*Galerie Art Affairs*, Amsterdam).

Nüüd, mil moodsa kunsti hinnad on hakanud langema, on nii mõneleki kunstnikule lohutuseks, et jaapanlastel ikka veel raha jätkub. Igatahes on 33aastane Rob Schulte järgmiseks neljaks aastaks rahaliselt kindlustatud. Selle aja jooksul peab ta koos abilistega täis maalima 800 ruutmeetrit seina-

pinda Hollandi Huis ten Bosch'i kuningalossi koo-pias, mille jaapanlased Nagasaki lähedal on üles ehitanud. Loss moodustab osa originaalsuuruses reprodutseeritud Hollandi mälestusmärkide linnast, kuhu jaapanlased ootavad miljoneid külalastajaid. Scholte koos abilistega saab oma seinamaalide eest 10—14 miljonit kuldnat. Juba valmis on hiiglaslik laemaal tähistaevaga, täis läänemaise ja hiina astroloogia kujundeid. Maalijate turjasid ja õlgu tuli nii mõnigi kord massaažisalongis pehmitada.

Enne 1830. aastat loodud kunsti ja antiigi turg seevastu edeneb hästi. Iga-aastane Maastrichti mess *The European Fine Art Fair (Tefaf)*, mis korraldati märtsi teisel poolel, võis uhkeldada otse uskumatu hulga maalide, vaipade, kellade, portselani, ehete ja mööbliga. Osavõttu taotlenud 450 kaupmehest valiti välja 144. Nende pakutud kaubad vahetasid hõlpsasti omanikku.

Ja mida teevad naised? *Stichting Amazone* (Amatsoonide Sihtasutus) näiteks tähistas märtsis Amsterdamis oma 15. aastapäeva näitusega, kus osales kuus naisfotograafi — Catrien Ariëns, Corinne Noordebos jt. 1977. a asutatud Amatsoonide Sihtasutise eesmärgiks on üle saada traditsioonipärastest kujutelmadest mehe ja naise kohta. Sihtasutise liikmeiks võivad astuda ka mehed. 1977. a oli üks põhitaotlusi naiste õiguste kaitse, sh naise nõõ ihuline enesemääramisõigus (nt abort). Organiseeriti infoõhtuid seksuaalse vägivalda, verepila-stuse, menstruatsiooni, sünnitusjärgse depressiooni jne teemadel. Kümne aasta pärast kandus rõhuasetus kunstidele, et ergutada naisi osalema kunstis ja kultuuris. Sel alal organiseerib Amatsoonide Sihtasutus näitusi, infoõhtuid ja mitmesuguseid *workshop*'e (nt loov kirjutamine, stsenaariumide kirjutamine ja filmimine). Sihtasutus saab riigilt aastas 250 000 kuldnat abiraha ja kasutab peale selle ka palju vabatahtlikke abilisi.

Jõudumööda tegutsetakse ka kirjanduse alal. Iga-aastane *Boekenweek* (Raamatunädal) toimus 11.—21. märtsini. Sel nädalal esitavad ja signee-rivad kirjanikud oma teosed kogu Hollandis. Üt-rechtis korraldatakse «raamatuball», kus võib näha vaimusuurusi, ja on ka «raamatunädala kingitus». See on väike raamat, mille mõni kirjanik igal aastal tellimise peale kirjutab ja mis antakse raamatu-kauplusest tasuta, kui raamatuost on vähemalt 20

kuldnat (et raamatud on kallid, oleks ka raske väiksema summa eest osta). Võite arvata, et kirjanikkudel (keda meie ühiskonnas nii vähe hinnatakse) ei ole midagi sellise kuulsuse ja oma raamatute parema läbimüügi vastu ja et vastav tellimus on väga ihaldatud. Sel aastal täitis tellimuse A. F. Th. van der Heijden, kes juba pikemat aega produtseerib fantastilist romaaniaisarja meie kaasajast üldpealkirjaga *De tandeloze tijd* («Hambutu aeg»).

Harjumuspärane ärevus valitseb 12. mail antava AKO-kirjandusauhinna ümber, mille organiseerijaks on ajakirjanduskontsern AKO. Auhinna suurus on 50 000 kuldnat. See on kõrgeim kirjandusauhind Hollandis. Igal aastal vahelduv žürii valib esimeses ringis välja nn *longlist*'i (sel aastal 21 teost). Teine, rangem valik — kuus raamatut — sai teatavaks märtsi lõpul; ja üks neist kuuest saab auhinna. See kena protseduur võimaldab vaielda paljude huvitavate raamatute üle ning kogu tähelepanu ei koondu ainult ühele autorile. Kuue kandidaadi hulka kuuluvad Eric de Kuyper, Margriet de Moor ja noor kirjanik Joost Zwagerman.

Edasi on mul varuks üks hollandi veidrus, mis eestlasele kindlasti kuidagi tuttav tundub. 16. mail toimub Amsterdami olümpiastaadionil *Korenslag* (Koorilahing, kuid veretu). Vähemalt 80 000 inimesest koosnev koor paneb siis linna alusmüürid kõikuma. Sündmusest on televisioonis otseülekanne. Idee pärineb dirigent Geert van Tijnilt, kes oma staadionikoorile igal võimalikul viisil osalisi värbab ja juba nüüd üle kogu maa (eelistades raudtee ooteruume) lauluproove teeb. Tuntud helilooja Theo Loevendie on selleks sündmuseks isegi spetsiaalse kantaadi kirjutanud ja põleb kannatamatusest kuulda selle mürisevat esitust. Geert van Tijn finantseerib üritust sponsorite, T-särkide müügi jms abil. *Guinness Book of Records* registreerib selle ainulaadse ühiselamuse kindlasti «suurima koorina». Kes maksab kümme kuldnat, võib kaasa lüüa. Astuge ligi!

Lõpuks: *Festival Perplexa* organiseeris märtsis vaimsete puuetega inimeste nädala. Sel Utrechti toimunud peol võis muuhulgas nautida balletti, miimietendust, luuletuste lugemist ja teatrilavastusi. Ka oli välja pandud vaimsete puuetega kunstnike looming.

E. J. Brilli teaduslik kirjastus (asut. 1683) Leidenis on pärast läbirääkimisi *Israel Antiquities Authority*'ga otsustanud täielikult avaldada Surumere lähedalt leitud maailmakuulsad Piibli-rullid faksiimilena *mikrofiche*-väljaandes. See teeb lõpu aastatepikkusele tüli ülelikoolide vahel ja asendab paljusid kahtlasi ebatäielikke publikatsioone. Täielik väljaanne peaks valmima 1992. a lõpuks.

8.—18. aprillini toimusid Haagis Samuel Beckett'i pidustused, mida massimeediumid juba ette vaimustusega arutasid. Haagi kümnes teatris võis näha 70 teatrietendust nii Beckettilt kui Beckettist.

Selline oli Hollandi kevade algus.

Saksa keelest tõlkinud Ants Viires

Marianne Vogel (sünd. 1958), vabakutseline tõlk, kirjandusteadlane, promoveerus 1992. a uurimusega Paul Klee kirjanduslikust loomingust. Juba aastaid on M. Vogel tegelnud ka eesti kultuuri ja kirjandusega: 1989. a alustas ta koos sõpradega omakirjastusliku ajakirja BALTICA-HOLLAND-BULLETIN väljaandmist; samal aastal valmis koostöös Mati Sirkliga väike valimik eesti luule tõlkeid; 1991. a koos Iris Réthyga A. Valtoni «Arvid Silberi maailmareisi» tõlge. Praegu on Cornelius Hasselblatti abiga käsil V. Luige «Ajaloo ilu» ja J. Krossi «Professor Martensi ärasõidu» tõlkimine.

Oma Hollandi kultuurikirjade honorari palub eesti kirjanduse praegu ainus hollandi keelde tõlkija kanda Tallinna Punase Risti fondi «Halastus» arvele. *Toim.*

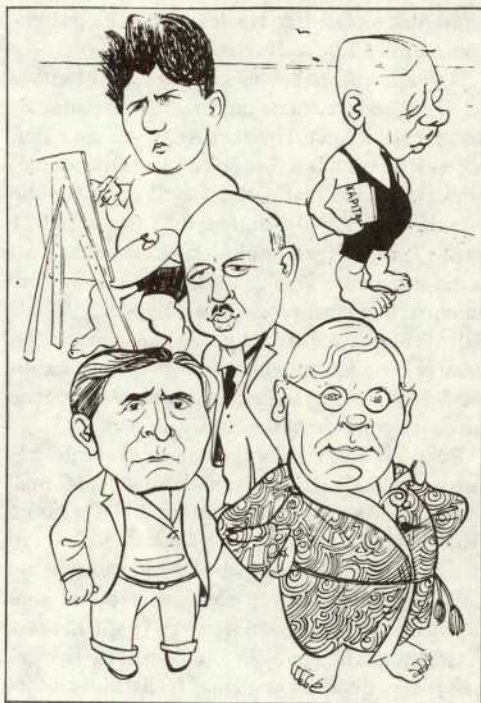
NARVA-JÕESUU

PÄRNU on noor sangviinik, kes armununa lööb käed ümber kaela, suudleb ja siis äkki kõike unustades lippab minema. Narva-Jõesuu on aga «keskmistes aastates» lesk, kes soliidsel ajalehe kuulutuses otsib viisaka välimusega vanahärrat, kes ei põe veel reumat, aga kelle temperament ei kõnele ka just tormiliste ataakide kasuks. Rahu on Narva-Jõesuu uhkel plääžil niivõrd külluses, et seda imbib isegi läbi supelmantli, «vilunud asjatundjana» rahustades su iseloomu värvide kirevust. Juba sõitki sinna loob esimesi samme usaldusvärsuse süvendamiseks. Sest kes just ei kardata vannis uppumist, sellele ütleb laev ikkagi oma viimse sõna. Ja õnnelikul kombel ei ole Narva jõe sõidukid ei sugulased ega tuttavad armastatud Emajõe künadega, tosin milliseid allub ühele ja ainsale kapteni asetäitjale madrusele, kes juba kuus aastat jäljeta kadunud.

Ja reis laeval on kaugelt aristokraatlikum kui raudteel. Kas või kolmandaski klassis. Romantikat pole sõidul meie raudteel, pole seda kunagi olnud.

Ses suhtes olen alati südamevaluga mõelnud Ameerikale, Jack Londoni raudteehulkurite sünnimaale. Ja kuigi sääli toore bandiidi nuga otsib teed su kõrri, võid siiski surra rahuliku südamega, teades, et sind pole äratatud sellisel banaalsel viisil, nagu seda on piletitangidega saapatallale koputamine.

Narva-Jõesuu ei kingi liigset tähelepanu riietusele, nagu teeb seda Pärnu. Rahuliku mõtlejana katab ta end ainult niipalju kuipalju ei ole vähe sündsuse piirides püsimisel, sellal kui Pärnu oma edvistamise tuhinas nõuab juba suplemiselgi peaaegu frakki ja ballikleiti.

1) Kunstnik A. Vichvelin, kellega mõni arvustaja õnnesoo suhtes sõjajalal ja kelle sõjamaalidest seetõttu osteti ainult üks. Parandab Jõesuus haavu. Moraal: Naised on kõige kurja juur. 2) Saadik Seljamaa. Tema diplomaatiline seisukoht ei luba päikese- ega õhuvannidega astuda lähemasse ühendusse. 3) Piiskopp Kukk, ainuke tähtsamaid vaimulikke suvitajaid. Siin arvatavasti kosutab rohkem keha kui vaimu. 4) Muusik Raimond Kull, kes ei suvita Pärnus, sest seal olevat palju soomlasi. Muidu üks korpulentsemaid härrasid tänavusel plääžil. 5) End. r g v n m. R e i, ei pelga päikest ega kapitali.

- 1) Paul Pinna, võtab kuursaalis rasva maha.
 2) Prof. Madison, tehnikumi ülempeester, naudib suvelõbusid kõige mõeldava tehnikaga. 3) A do V a b e — ei saa tast aga kunagi aru, kas maalib või võtab päikesevanne. 4) Prof. Puusepp. Treenerib autojuhtimist, et osata ise pukis istuda, kui auto Ameerikast kohale jõuab, mis loodetavasti sünnib ka veel sel aastasajal. 5) Rkl. Raudepp, keda raske kohata. Ta istuvat üksikus vaiksuses kohakeses ja luuletavat värsse isamaale kiituseks ja omale... «auks».

Pansionides, eriti aga kuursaalides nõutakse loomulikult hingehinda, kuid — paljuks su hingki siis käesoleval aastasajal maksab! Nii näiteks saab keskmise kuupalgaga lõuna tervelt viiele inimesele, muidugi kui need inimesed ei andu liigsöömisele, on täiskarsklased ja ei või ka muidu hoobelda eriti suure isuga.

Kes tahab tervist kosutada, tulgu ilmtingimata Narva-Jõesuht. Sest kuigi siin on lõbustusi — ma mõtlen neid, mille nimi seotud ligidalt alkohoolse einelauaga — pole need siiski nii pääletükkivad kui mujal. Aga see sõltub ju iseloomust, võidakse mulle öelda — kuid eks otsi iseloomgi omale soovide kohaselt ka suvituskoha.

Suvitajatepere on õige kirju ja arvult mitte väike, kuid — kilomeetrite pikkune plääž nagu vangutaks pääd, tasa kohisedes, ja lausuks õndsas vene keeles, mis siin Narva-Jõesuus sugugi nii õnnis ei näi olevat: «a stož — jest što-nibud...»

Üldse — kohalikud elanikud siin näivad arvavat ajaloo momenti seisvat kui mitte just Rjuriku, siis vähemalt Peeter Suure ajajärgul. Nad vist surevadki «püha, jagamatu Venemaa kodanikkudena,» seljal kui see ei ole enam ei püha ega ka jagamatu.

Maistest suurustest on tänava esitatud kenakene kogu iga kodanlise kutse tippsaavutisi.

Osa neist andis lahkesti oma nõusoleku meie tänasel pildil figureerimiseks.

R. Tiitus
 «Olion» 1930, nr 7

TOIMETUSELE SAABUNUD
KIRJANDUST:

- Boorstein, Daniel J. *The Americans: the Democratic Experience*. New York: Vintage Books, 1974.
- Cossolotto, Matthew. *The Almanac of Transatlantic Politics, 1991—1992*. Washington — New York: Macmillan, 1991.
- Farrell, Martha P. ja Farrell, James D. *The Charm and Disorder of Democracy*. Ipswich, MA: The Ipswich Press, 1991.
- Hayek, Friedrich A. von. *The Collected Works of F. A. Hayek*. Vol. I. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Ed. by W. W. Bartley III, Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
- Kuusisto, Seppo. *Punaisesta sinimustavalkoiseen: Raportteja Virosta 1982—1991*. Helsinki: VAPK-Kustannus, 1991.
- Miettinen, Ensio, Saarinen, Esa. *Muutostekijä*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 1991.
- Naisbitt, John & Aburdene, Patricia. *Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990's*. New York: William Morrow and Co., 1990.
- Nisbet, Robert. *Conservatism: Dream and Reality*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.
- Patterson, Orlando. *Freedom*. Vol. I: *Freedom in the Making of Western Culture*. New York: Basic Books, 1991.
- Saarinen, Esa. *Erektio Albertinkadulla*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 1988.
- Saarinen, Esa. *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 1989.
- Strauss, Leo. *On Tyranny*. Ed. by Victor Gourevitch and Michael S. Roth. New York: The Free Press, 1991.
- Raid, Robert. *When the Soviets Come. . .* Cardiff — New York: Boreas Publishing House, 1989.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljata-
ga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Marika Mikli 60 18 58,

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni
k 14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagas-
ta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trüki-
koja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee
30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 06.05.92

Trükkida antud 25.06.92

Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid
12,51. Arvestuspoognaid 9,59. Tellimuse nr 1795.

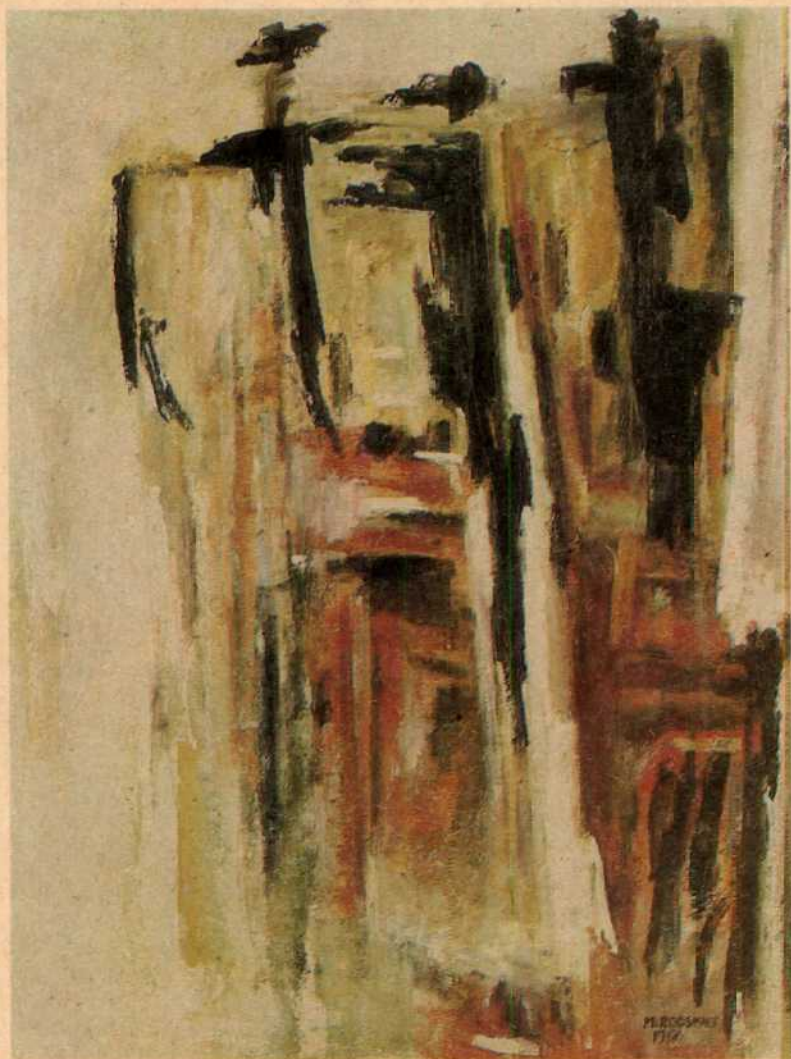
Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 7

Hind 3 krooni.

992
~~Ar~~ Vikerkaar

Vikerkaar

Hind 3 krooni
78245